

KUNY DOMOKOS MÚZEUM

KÖZLEMÉNYEI 20.

2014

KUNY DOMOKOS MÚZEUM
KÖZLEMÉNYEI 20.
2014

TATA
2014

KUNY DOMOKOS MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI 20. (2014)
MITTEILUNGEN DES KUNY-DOMOKOS-MUSEUMS 20. (2014)
PUBLICATIONS OF THE KUNY DOMOKOS MUSEUM 20. (2014)

Szerkesztette:
LÁSZLÓ JÁNOS

Tanulmányok lektorai:

BORHY LÁSZLÓ
C. TÓTH NORBERT
L. BALOGH BÉNI
LŐRINCZY GÁBOR
PÉTERFI BENCE
SCHMIDTMAYER RICHÁRD

Nemzeti Kulturális Alap

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiuma támogatta

ISSN 2064-6615

Kiadja a Kuny Domokos Múzeum
Felelős kiadó: Perger Gyula múzeumigazgató
Nyomda: Kettőspont Kft., Tata
Felelős vezető: Varga Judit Zsuzsa
Példányszám: 300

TARTALOM — INHALT — CONTENTS

MERCZI MÓNICA

TÁMLAP NÉLKÜLI EGYGOMBOS, ERŐSPROFILÚ FIBULÁK ÉSZAKKELET-PANNONIÁBÓL	7
<i>KRÄFTIG PROFILIERTE FIBELN OHNE STÜTZPLATTE AUS NORDOST-PANNONIEN</i>	25

BARTUS DÁVID–BORHY LÁSZLÓ–DELBÓ GABRIELLA–DÉVAI KATA–KIS ZITA–NAGY ANNA–SEY NIKOLETTA–SZÁMADÓ EMESE–VIDA ISTVÁN

JELENTÉS A KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉREN 2012-BEN FOLYTATOTT RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK EREDMÉNYEIRŐL	33
<i>BERICHT ÜBER DIE ERGEBNISSE DER IM JAHRE 2012 IN BRIGETIO (FO: KOMÁROM/SZŐNY, VÁSÁRTÉR) GEFÜHRTEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN</i>	69

BALOGH CSILLA

AZ AVAR KORI GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK	91
<i>DIE AWARENZEITLICHEN PYRAMIDENFÖRMIGEN OHRGEHÄNGE</i>	143
<i>AVAR DÖNEMINDEKI PIRAMIT BIÇIMLI KÜPELER</i>	144

LÁSZLÓ JÁNOS

FEJEZETEK A BAKONYALJA RÉGÉSZETI-TÖRTÉNETI MÚLTJÁBÓL I.: SÚR	159
<i>ABSCHNITTE AUS DER ARCHÄOLOGISCH-HISTORISCHEN VERGANGENHEIT DER VORBAKONYLAND 1: GEMEINDE SÚR</i>	173

SKORKA RENÁTA

A KRAKKÓI KERESKEDŐK ESETE AZ URBURAI SPÁNNAL	177
<i>THE MERCHANTS OF KRAKOW AND THE „URBURA ISPÁN” OF HUNGARY</i>	183

STANISŁAW A. SROKA

STIBORICI STIBOR SZEREPE A LENGYEL–MAGYAR KAPCSOLATOKBAN AZ 1409–1412-ES ÉVEKBEN	185
<i>ROLA ŚCIBORA ZE ŚCIBORZYĆ W STOSUNKACH POLSKO-WĘGIERSKICH W LATACH 1409–1412</i>	191

SCHMIDTMAYER RICHÁRD

A VÉRTESI VÁRAK „VALÓDI” URAI AZ 1440-ES ÉVEKBEN	193
<i>THE „REAL” MASTERS OF THE CASTLES OF THE VÉRTES MOUNTAINS IN THE 1440’S</i>	220

SCHMIDTMAYER CSABA

A TATAI ZSIDÓ ISKOLA PEDAGÓGIAI ELVEI ÉS FELSZERELTSÉGE AZ 1850-ES ÉVEKBEN	223
<i>DIE PÄDAGOGISCHEN PRINZIPIEN UND AUSTRÜSTUNG DER ISRAELITISCHEN SCHULE VON TATA IN DEN 1850ER JAHREN</i>	230

PERGER GYULA

RÉGI TATAI HARANGOK	231
<i>DIE ALTEN GLOCKEN VON TATA</i>	241

KÖVESDI MÓNKA

VASZARY KERTJE (VASZARY JÁNOS FESTŐMŰVÉSZ TATAI HÁZA)	243
LE JARDIN DU VASZARY (LA VILLA DU PEINTRE JÁNOS VASZARY À TATA)	252

WENCZ BALÁZS

A KÉT MUNKÁSPÁRT EGYESÜLÉSE KOMÁROM-ESZTERGOM VÁRMEGYÉBEN – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ MKP TEVÉKENYSÉGÉRE (1947–1948)	261
DIE VEREINIGUNG DER ZWEI ARBEITERPARTEIEN IM KOMITAT KOMÁROM-ESZTERGOM, IN BESONDERER HINSICHT AUF DIE TÄTIGKEIT DER UKP (1947–1948)	274

BUSA MÓNKA

HARTAI BÚTORGYŰJTEMÉNY A NÉMET NEMZETISÉGI MÚZEUMBAN: GYŰJTÉS, FELDOLGOZÁS, BEMUTATÁS	275
DIE HARTAUER MÖBELSAMMLUNG DES UNGARNDEUTSCHEN LANDESMUSEUMS	287

RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYÉBEN 2012-BEN	289
--	-----

A KUNY DOMOKOS MÚZEUM TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSAINAK PUBLIKÁCIÓS LISTÁJA	293
---	-----

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK – ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS – LIST OF ABBREVIATIONS	299
--	-----

AZ AVAR KORI GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK¹

BALOGH CSILLA

A kora avar ékszerek egyik jellegzetes csoportját alkotják az antik előképekre visszavezethető, az avar emlékanyag bizánci eredetű leletcsoportjába tartozó, fordított gúla alakú csüngővel díszített fülbevalók. Kétféle technológiával készültek; öntéssel és ezt követően véséssel vagy üvegberakással díszítve, vagy lemezből préseléssel, forrasztással kialakítva, majd granulációval, rekeszekkel és préselt félgömbökkel,

illetve ezek különböző variációival ékesítve. A két típus példányainak száma az elmúlt években előkerült darabokkal és a régóta múzeumi gyűjteményekben elfekvő példányokkal mintegy háromszorosára duzzadt, ezért megérett a helyzet újabb áttekintésükre. A két típus közös formai előképekre, eredetre vezethető vissza, így elemzésükre egy tanulmányban célszerű sort keríteni.

A KORÁBBI KUTATÁSOK EREDMÉNYEINEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A kutatók figyelmét sokáig csak az arany gúlacsüngős fülbevalók kötötték le, a szerényebb kivitelű öntött fülbevalók első, rövid áttekintésére csak alig egy évtizeddel ezelőtt került sor.²

Az 1871-ben napvilágra került, nagyméretű, préselt félgömbökkel gazdagon díszített szentendrei gúlacsüngős fülbevalópár alapján a kutatás már régen az avarokhoz kötötte az ékszersort, mégis első elemző áttekintésükre csak az 1950-es években került sor, amikor eredetükkel is foglalkozott Zdenko Vinski a Velika Kladušából származó fülbevaló kapcsán.⁴ Az akkoriban a szakirodalomból már ismert öntött és préselt-granulált Kárpát-medencei darabok mellett a Mediterráneumból is összegyűjtötte a késő antik analógiákat és a feltételezett formai előzményeket Babiloniától Egyiptomig, az Etruszk Birodalmon át a Görög Birodalomig. Zdenko Vinski felfigyelt egyes Fekete-tenger környéki párhuzamokra is. Méret alapján végezte el a fülbevalók egyfajta rendszerezését. Az avarföldi darabok kronológiai helyét alapvetően jól határozta meg a 6. század végétől a 7. század közepéig.⁵

Később Bóna István a szegvár-sápoldali lovas sír granulációkkal kitöltött felületű gúlacsüngős fülbevalójának tárgyalásakor gyűjtötte fel a hasonló darabokat.⁶ A fülbevalók között három típust különböztetett meg (Szegvár-, Deszk- és a Szentendre-típus).

E három eltérő típust már Hampel József is egymás mellett mutatta be egy-egy, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből kiválasztott, ismeretlen lelőhelyű példával, illusztrálva az ékszercsoport sokszínűségét.⁷ Bóna István a honfoglaló avarok viseletéhez tartozónak vélte a gúlacsüngős fülbevalókat, az első, legfeljebb a második generáció emlékanyagához sorolta, és a Kárpát-medencei darabokat a Kaukázus és a Volga–Oka vidéki darabokkal egy közös bizánci eredetre vezette vissza.⁸ Ugyanakkor az avarföldi darabokat — a Bizánci Birodalom területéről származó analógiák hiányában — helyben dolgozó bizánci mesterek termékeinek tartotta. Garam Éva az avar emlékanyag legkorábbi, ázsiai eredetű lelethorizontjába sorolta ezt a tárgytípust, és az arany darabok 6. század végi/7. század eleji keltezését valószínűsítette.⁹

Bálint Csanád az avar honfoglalás régészeti kutatásának problémáit elemző munkájában mindhárom típus képviselőit összegyűjtötte, és térképen ábrázolta lelőhelyeiket, a Kárpát-medencei darabok mellett a kelet-európai darabokat is szerepeltetve. Ezekben a lelőhelylistákban számos téves adat szerepel, amelyek a leletek akkor még döntően közöletlen voltak tudhatók be.¹⁰

A Szentendre-típus lelőhelylistáját H. Tóth Elvira is összeállította, azonban ebbe a felsorolásba is szá-

¹ A tanulmány az OTKA K-109510 pályázat támogatásával készült. Köszönetet mondok mindazon kollégáknak, akik a tanulmány elkészítéséhez segítséget nyújtottak: Bálint Mariannának (HM) a hajdúböszörményi függőre vonatkozó adatokért és Hajdú Tamásnak (HM) a tárgyfotóért; László Jánosnak (KDM) az oroszlányi fülbevaló fotójáért; Lőrinczy Gábornak a szegvár-oromdűlői fülbevalók adataiért; Pópi Dánielnek (MFM) a csanádpalotai, Rosta Szabolcsnak (KJM) a bugaci és Szentpéteri Józsefnek (MTA BTK) a solti fülbevalók közlésének lehetőségéért. A Deszk-T, 43. sír korpuszrajzát Kürti Béla bocsátotta rendelkezésemre, amelyért fogadja köszönetem. A tanulmány át-

tekintéséért, kritikai észrevételeiért Lőrinczy Gábornak tartozom köszönettel.

² GARAM 2001, 28–29, Taf. 10.

³ PULSZKY 1874; a további vonatkozó hivatkozásokat lásd: BÓNA 1983, 98–104.

⁴ VINSKI 1955.

⁵ VINSKI 1955, 74–76.

⁶ BÓNA 1980, 39–42.

⁷ HAMPEL 1894, LVIII. tábla 7–9; HAMPEL 1905, Taf. CCLXXXVI. 7–9.

⁸ BÓNA 1980, 42.

⁹ GARAM 1992, 150.

¹⁰ BÁLINT 1993, 217–218, Fundliste 2. Karte 2.

mos hiba csúszott.¹¹ Alapvetően Bóna István adataira hivatkozott, valamint Kárpát-medencén kívüli analógiákat is felsorolt, hivatkozások nélkül.

A tárgytypus kutatásában alapműnek tekinthető Garam Évának a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében lévő aranytárgyak katalógusát adó munkája, amelyben először került sor az abban lévő gúlacsüngős fülbevalók méreteikkel ellátott leírásának és rajzának közreadására, illetve néhány esetben a függők lelőhelyére és ezek megtalálási körülményeire vonatkozó korábbi adatok korrigálására.¹² A Budapest területéről különböző gyűjteményekbe került darabok lelőhelyeire vonatkozóan a későbbiekben ezeket az adatokat Nagy Margit egészítette ki.¹³

Garam Éva munkájában újabb típus elkülönítésével finomította a gúlacsüngős fülbevalók addigi tipológiáját; a Szegvár-típusú daraboktól leválasztotta az oldalukon háromszög alakú cellával tagolt példányok csoportját („2. Gruppe”).¹⁴ A Szentendre-típusú darabokat¹⁵ az éleken lévő nagy, préselt félgömbök alapján összekapcsolta az arany álcatok körével.¹⁶ E gondolat nem előzmény nélküli, hiszen László Gyula már korábban felvetette, hogy e típus képviselői a kagáni műhely termékei.¹⁷

A préselt gúlacsüngős fülbevalók kutatásában Zdenko Vinski munkája óta a következő mérőföldkövet Ormándy János dolgozata jelentette, amelyben összefoglalta egyes típusok formai, technikai jellemzőit, vizsgálta kapcsolatukat, és röviden áttekintette kutatásuk történetét is.¹⁸ Csak a Szegvár-, Deszk- és Szentendre-típusokkal számolt, annak ellenére, hogy ekkorra már a Szegvár-típusból az oldalcellás darabok leválasztásra kerültek. Összeállított lelőhelylistái alapvetően Bálint Csanád és a Szentendre-típusnál ezen kívül H. Tóth Elvira felsorolása alapján készültek, sajnos azok adatainak ellenőrzés nélküli átvételének következtében tovább hordozták azok hibáit, és ebből adódóan a dolgozat néhány levont következtetése is vitathatóvá vált. Munkájának egyik alapvető célkitűzése a granulációs díszítések tipologizálása és

elemzése volt, de ezeket mélységében mégsem vizsgálta, hanem csak az egyes típusokról egy elnagyolt leírást adott. Nem vizsgálta a kísérőleleteket, a kronológiát, a technológiai és kompozicionális kérdéseket sem. E tanulmány megjelenése óta a préselt gúlacsüngős fülbevalótípussal nem foglalkoztak.

Az 1990-es évek végétől datálhatjuk az öntött gúlacsüngős fülbevalók kutatásának kezdetét. Az addig nagyon elszórtan megismert avarföldi példányokat Heinz Winter gyűjtötte össze, és az ausztriai sír- és szórványleletek között lévő darabok közreadásával jelentősen bővítette listájukat.¹⁹ Áttekintette a lemezes típusokra vonatkozó korábbi kutatások eredményeit, de az öntött fülbevalókkal érdemben nem foglalkozott.

Ezután született meg az öntött gúlacsüngős darabok rövid, máig egyetlen összefoglaló áttekintése. Garam Éva a 6–7. századi avar emlékanyag bizánci eredetű tárgyai között tárgyalta a fülbevalótípust, azonban a Heinz Winter által közölt darabokat teljesen figyelmen kívül hagyva mindössze hat tömör és két üvegbetétes gúlacsüngős fülbevalót sorolt fel.²⁰ A tárgytypus eredetére és analógiáira vonatkozóan röviden összegezte Zdenko Vinski korábbi megállapításait. Újat hozott a tárgytypus keletkezésében: az öntött darabokat – amelyeket korábban Bóna István a Keszthely-Fenékpuszta II. bazilika anyagában lévő példány alapján 568–630 közé,²¹ majd később a 6. század legvégére–7. század elejére datált²² – a 6. század végétől a 7. század első feléig keletzte, valamivel idősebbnek tartva azokat a kora avar kori kis és nagy gúlacsüngős arany fülbevalóknál. Az azóta megjelent anyagközlések és feldolgozó munkák is mind erre az alpmunkára hivatkoznak, de azok egyike sem foglalkozik mélységében ezzel a tárgytypussal.²³

Az elmúlt évtizedben az öntött gúlacsüngős fülbevalók kutatásának új eredménye volt, hogy az avar kori pannoniiai romanizált lakosság emlékanyagába sorolták a fülbevalótípust,²⁴ illetve időbeli helyüket újabb kronológiai érvek bevonásával a 6. század második felétől a 7. század elejéig határozták meg.²⁵

A GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK EREDETE

A gúlacsüngős fülbevalók ismert példányai a 6. század második felétől a Kaukázus és a Kárpát-medence közötti nagy területen szóródnak. For-

mai előképeik a késő antik–kora bizánci függők között keresendők, (1. kép 5–8) de a gúlacsüngős forma népszerűsége egészen a hellénisztikus kultúráig

¹¹ H. TÓTH–HORVÁTH 1992, Anm. 426.

¹² GARAM 1993.

¹³ NAGY 1998, 101–103, Taf. 83. C: 1–3, Taf. 98. B: 1–2.

¹⁴ GARAM 1993, 23–24.

¹⁵ Garam Évánál Inota–Szentendre-típus. (GARAM 1993, 23.)

¹⁶ GARAM 1993, 24.

¹⁷ LÁSZLÓ 1942, 786.

¹⁸ ORMÁNDY 1995.

¹⁹ WINTER 1997, 24–30.

²⁰ GARAM 2001, 28–29, Taf. 10.

²¹ BÓNA 1979, 33.

²² BÓNA 1983, 119.

²³ MÜLLER 2010, 197; VIDA 2011, 403–404; MÜLLER 2014, 117–118.

²⁴ BIERBRAUER 2004, 51–72; VIDA 2008, 31–38; VIDA 2011, 404.

²⁵ VIDA 2011, 403.

1. kép: 1–7. A gúlacsüngős fülbevalók antik előzményei és bizánci analógiái: 1. Trákia – Kr. e. 4. század (<http://www.pinterest.com/pin/475129829409374572>); 2. Egyiptom – Kr. e. 3–1. század; 3. Szófia – Kr. u. 2–3. század (RUSEVA-SLOKOSKA 1991 nyomán); 4. Budapest III. Folyamőr u. – Kr. u. 3–4. század (FACSÁDY 2009, No. 270 nyomán); 5. Róma – Kr. u. 1–3. század (Harvard Art Museums, <http://www.harvardartmuseums.org/art/178642>); 6. Marchélepot (Somme) – 6–7. század (BOULANGER 1909 nyomán); 7. Suuk Su – 6. század (AJBABIN 1990 nyomán); 8. Bizánc – 4–6. század (<http://www.edgarlowen.com/b4554.jpg>); 9: Gúlacsüngős fülbevaló öntőmintája Skibintsyből (MENGHIN 2007 nyomán)

Abb. 1: 1–7: Antike Vorbilder und byzantinische Analogien pyramidenförmiger Ohrgehänge: 1. Thrakien – 4. Jh. v. Ch. (<http://www.pinterest.com/pin/475129829409374572>); 2. Ägypten – 3–1. Jh v. Ch.; 3. Sofia – 2–3. Jh. n. Ch. (nach RUSEVA-SLOKOSKA 1991); 4. Budapest III. Folyamőr Straße – 3–4. Jh n. Ch. (nach FACSÁDY 2009, No. 270); 5. Rom – 1–3. Jh. n. Ch. (Harvard Art Museums, <http://www.harvardartmuseums.org/art/178642>); 6. Marchélepot (Somme) – 6–7. Jh. (nach BOULANGER 1909); 7. Suuk Su – 6. Jh. (nach AJBABIN 1990); 8: Byzanz – 4–6. Jh. (<http://www.edgarlowen.com/b4554.jpg>); 9: Gussform eines pyramidenförmigen Ohrgehänges aus Skibintsy (nach MENGHIN 2007)

nyomon követhető. (1. kép 1–2) A forma a római kori ékszeranyagban hellénisztikus hagyománynak tekinthető, még akkor is, ha elsősorban lapos, háromszögletű idomként élt tovább. (1. kép 3) A késő antik–kora bizánci fülbevalókon megjelentek a piramis alakban összerendezett granulációdíszek, (1. kép 4) amelyek a gúlacsüngős fülbevalók közvetlen formai előzményei voltak.

A kutatók többségnek véleménye megegyezik abban, hogy az avar emléktárgyakban lévő gúlacsüngős fülbevalók eredete a Pontusz-vidéken keresendő, és

a legkorábbi példányok ott működő bizánci műhelyekből kerülhettek ki.²⁶ Ezt főként a Suuk-Suból²⁷ és Skalistoeból²⁸ előkerült, a 6. század második felétől keltezhető, nagyszámú előfordulásuk igazolja. Ezek között az öntött és a granulációdíszes darabok analógiáit is fellelhetjük. A Taman-félszigetről egy gúlacsüngős fülbevaló előállítására szolgáló, az 5. század legvégére keltezett öntőminta is ismert.²⁹ (1. kép 8)

Egyedül a Szegvár-típusú fülbevalók eredetével kapcsolatosan vetődött fel más vélemény: Garam Éva ezeket az avarság ázsiai eredetű leletei közé so-

²⁶ NIEDERLE 1930, 131–134; KOVRIG 1963, 108; BÓNA 1980, 42; KÜRTI 1983, 31–32; KÜRTI-LŐRINCZY 1991, 10; BÁLINT 1993, 217–218; GARAM 2001, 28.

²⁷ AJBABIN 1990.

²⁸ VEJMARN-AJBABIN 1993.

²⁹ HAVLJUK 1974, ris. 5. 9.

rolta.³⁰ A Fekete-tenger környéki analógiák és a Volgától keletre a fülbevalótípus előfordulásának teljes hiánya alapján ez ugyan nem bizonyítható, de egykori véleményének objektív megítéléséhez az is hozzátartozik, hogy a pontuszi analógiák munkája megszületésekor még nagyrészt közöletlenek voltak.

Az avarok valószínűleg a kisméretű gúlacsüngős fülbevalókkal a Kaukázus és a Fekete-tenger vi-

dékén ismerkedhettek meg, ugyanakkor a Deszk-típusú, nagyobb méretű, éleiken nagyobb, oldalaikon kisebb, háromszög alakba rendezett granulációkkal díszített darabokat korlátozott területi szóródásuk alapján helyben kialakult, „*elavarosodott*” típusnak határozta meg a kutatás.³¹

A GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK TIPOLOGIÁJA

A fülbevalók rendszerezését először Z. Vinski végezte el, egy másodlagos jellemző, a méret alapján kis, közepes és nagy változatokat különített el.³² Ezzel szemben Bóna István kategorizálása a lemezes daraboknál alapvetően szerkezet és díszítés alapján történt.³³ Az általa szétválasztott három típust finomította Garam Éva a Szegvár-típusból leválasztott celladíszes újabb csoporttal.³⁴ A következőkben e klasszifikációt követve és bővítve tárgyaljuk az egyes típusokat.

A fülbevalók rendszerezésénél elsődleges szempontnak a technológiát, másodlagosnak a díszítéstechnikát, illetve a díszítések rendszerét tekintettük. Technológiai alapon két fő típusba soroltuk a függőket: öntött és lemezből készült darabok különíthetők el. Az öntötteken belül három típus választható szét: tömör, tömör, az oldalán üvegbeütéses és áttört oldalúak.

A lemezes fülbevalókat a díszítés jellege és technológia alapján 5 típusba soroltuk: Szegvár-, Velika-

Kladuša-, Oroszlány-, Deszk- és Szentendre-típus. A típusokba nem sorolható egyedi darabok egy külön csoportba kerültek. Az elkülönített új típusok a szakirodalomban eddig alkalmazott elnevezésekhez igazodva a legismertebb lelőhelyről kapták nevüket, illetve a préselt granulációtáncos darabok típusa arról kapta a nevét, amely alapján a többi, töredékes példányt is rekonstruálhattuk.

A típusokon belül változatokat írtunk le a markáns jellegzetességek alapján; a Deszk-típusú függőkon belül a granulációdíszítés jellege alapján hármast és a Szentendre-típuson belül az oldallapokon kialakított *cloisonné* rendszere alapján is hármast különítettünk el.

Egyes függőtípusok egy vagy akár több típus felé is kapcsolatot mutatnak, de ettől függetlenül az egyes típusok egymástól határozottan megkülönböztethetők, az egyes példányok besorolása egyértelmű.

ÖNTÖTT GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

A fülbevalótípus jellemzője az öntött, fordított gúla alakú, tömör gömbben végződő csüngőtag és a vele egybeöntött, többnyire kerek függesztő fül. (1–2. tábla) Hét esetben előkerült a fülbevalók karikája is, amelyek sima bronz huzalból hajlított, oldalt nyitott fülkarikák.

Garam Éva gyűjtésében mindössze nyolc lelőhellyel rendelkező és egy szórvány öntött gúlás darab szerepelt.³⁵ Listája a munkájából kimaradt, illetve az azóta előkerült darabokkal együtt háromszorosára bővíthető: ma a Kárpát-medencéből – az egy ismeretlen lelőhelyű szórvány mellett – 27 lelőhelyről ismerjük ezt a típust.

Sajnos mindösszesen csak 11 darab leletösszefüggéseiről van információnk. Egy kivétellel – Kölked-

Feketekapu B-438. sírjában Inf. II. (leány)gyermek mellől került elő³⁶ – női sírból származnak, a többi szórványlelet. Az *in situ* helyzetben lévő darabok alapján párosan viselt ékszer típusról van szó.

Öntött, tömör gúlacsüngős fülbevalók (1. tábla)

1. Au am Leithaberge-Edelbachäcker (Ausztria), szórvány (1. tábla 11)³⁷
2. Budakalász-Dunapart, 1528. sír³⁸
3. Csákberény-Orondpuszta, 69. sír (1. tábla 12)³⁹
4. Halbtorn-Große Straßensöllneräcker (Ausztria), szórvány (1. tábla 10)⁴⁰
5. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány (1. tábla 2)⁴¹

³⁰ GARAM 1990, 253.

³¹ KÜRTI-LŐRINCZY 1991, 10; BÁLINT 1993, 256. ff.

³² VINSKI 1955, 69–73.

³³ BÓNA 1980, 39–42.

³⁴ GARAM 1993, 23–24.

³⁵ Vö.: GARAM 2001, 28. Taf. 10.

³⁶ KISS 2001, 140–141.

³⁷ WINTER 1997, 93, Taf. 1. 2.

³⁸ PÁSZTOR 2008, Abb. 2.

³⁹ FETTSICH 1965, Abb. 166; GARAM 2001, Taf. 10. 4.

⁴⁰ WINTER 1997, 137, Taf. 31. 24:2.

⁴¹ GARAM 2001, Taf. 10. 7.

2. kép: Az öntött, tömör gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
Abb. 2: Fundorte der voll gegossenen pyramidenförmigen Ohrgehänge

6. Keszthely-Fenekpuszta, déli erődfal, 1970/4 sír (1. tábla 1)⁴²
7. Keszthely-Fenekpuszta, Horreum, 18. sír (1. tábla 5)⁴³
8. Kölked-Feketekapu B-438. sír (1. tábla 6)⁴⁴
9. Parndorf-Westlich des Ortes (Ausztria), szórvány (1. tábla 3)⁴⁵
10. Petronell-Tiergarten (Ausztria), szórvány (1. tábla 8)⁴⁶
11. Szekszárd-Bogyiszlói út, 295. sír (1. tábla 9)⁴⁷
12. Zamárdi-Rétiföldek, 1394. sír (1. tábla 7)⁴⁸
13. Závod, 83. sír (1. tábla 4)⁴⁹

A Kárpát-medencéből 12 lelőhelyes és egy ismeretlen lelőhelyű szórvány öntött, tömör gúlacsüngős fülbevaló ismert, az előbbieket közül nyolc sírleletből származik és négy lelőhellyel rendelkező szórványlelet. Ez a típus csak a Dunántúlon, az egykori Panno-

nia területén fordul elő. (2. kép). A lelőhelyek a Fertő-tó környékén mutatnak koncentrációt, két lelőhely Keszthely közvetlen környékén található. A többi olyan temetőben bukkan fel, amelyek leletanyagában markáns a Meroving-kultúrkör jelenléte.

A fülbevalók formailag egységesek: a háromoldalú gúlacsüngők végén egy-egy tömör gömbtag van. A csüngők nagysága 1,5–2,2 cm között váltakozik. Kisebb méretével, valamint a gúla és a zárógömb közötti három kisebb, tömör gömbtaggal formailag a csákberényi 69. sír csüngőpárja tér el a többitől. (1. tábla 12)

A többség oldalanként három-három, néhány azonban csak egy-egy bemélyedő pontkörrel díszített. (1. tábla 4–12) Az ismeretlen lelőhelyű és a parndorfi szórvány függő oldalélei keresztben rovátkolással tagoltak. (1. tábla 2–3) A halbtorni és a kölkedi függőkön a két díszítés együtt jelentkezik.

⁴² MÜLLER 1987, 110, Abb. 4; MÜLLER 1992, 260, Taf. 1. 70/4:1. Garam Éva munkájában tévesen 71/85. sír-számmal szerepel. (GARAM 2001, 28, Taf. 10. 3.)

⁴³ BARKÓCZI 1968, 285, Pl. LXVIII. 4–5; VIDA 2011, Taf. 15, 18: 1–2.

⁴⁴ KISS 2001, 140, Taf. 81, B 438: 3–4.

⁴⁵ WINTER 1997, 160, Taf. 45, 37: 1.

⁴⁶ WINTER 1997, 100, Taf. 3, 3d: 1.

⁴⁷ ROSNER 1999, 41–42, Taf. 19, 295: 3.

⁴⁸ BÁRDOS–GARAM 2009, 184, Taf. 162, 1394: 1.

⁴⁹ HAMPEL 1897, 398, CCLX. tábla 83: 1–2; HAMPEL 1905, III. Taf. CCL. 1–2.

(1. tábla 6–10) A Keszthely-Fenekpuszta, déli erőd-fal, 1970/4 sír függőpárja (1. tábla 1) és a budakalászi 1528. sírban másodlagos felhasználásban a gyöngyök közé csüngőként felfűzött függő⁵⁰ díszítetlen.

A Keszthely környéki fülbevalók szegényes leletegyüttesű női sírokból származnak, vas- és bronzkarperecekekkel együtt fordulnak elő. Ezek figyelembe vételével sorolták be a függőtípust a pannoniai romanizált lakossághoz köthető leletanyagba.⁵¹ A keszthely-fenekpusztai temetők alapján keltezték a típust a 6. század utolsó harmadára/végére, legfeljebb a 7. század elejére.⁵² Legutóbb Vida Tivadar a horreumi fülbevalópár 568 utáni keltezéséről írt.⁵³

A többi sírleletből származó darabot is figyelembe véve ennél összetettebb helyzettel kell számolnunk.

A budakalászi és a csákerényi fülbevalók rátétdíszes (úgynevezett szemes) gyöngyök társaságában kerültek elő, amelyek aligha kapcsolhatók össze a romanizáltak ízlésvilágával. A gyöngysoraikban egyáltalában nem találjuk a késő antik maradványlakkosság anyagára annyira jellemző monochrom gyöngyöket.

A kölkei és a zamárdi sírokban vagdaló kések (*Hack-* vagy *Küchenmesser*) voltak, amelyek feltűnése az avar kori emléanyagban a tovább élő gepida népeiséggel hozható kapcsolatba.⁵⁴ Ezek a formájukat tekintve Meroving-típusú kések a gepida temetők⁵⁵ és a hegykői 18. langobard sír⁵⁶ mellett Kelet-Pannónia, a Maros-völgy erdélyi szakasza és a Közép-Tisza vidék kora avar kori temetőiben fordulnak elő,⁵⁷ ahol egyéb germán/gepida tárgytípusokkal együtt a népeiség gepida tradíciójával hozhatók összefüggésbe.

Szintén a Meroving-kultúra irányába mutat a kölkei sírból származó, a deréktájon viselt Cividale-típusú fibula és a bal lábfej mellett előkerült egyoldalas csontfésű is.⁵⁸ A fibula analóg darabja a Kölked-Feketekapu B-85. avar kori⁵⁹ és a hegykői 18. langobard⁶⁰ sírból való. A fibulákat a 6. század első

felétől, az utánzataikat — amelyek közé a kölkeiek is sorolhatók — a 6. század utolsó harmadától legfeljebb a 7. század elejéig kelteznek.⁶¹

A Kölked-Feketekapu B-438. sír T alakú áttörésekkel tagolt csontfésűjének párhuzamai szórva nyosan késő római, nagyobb számban alemann és langobard temetőkben fordulnak elő.⁶² A fésű áttört díszítésmódja római hagyományokra vezethető vissza, analóg darabjai alapján a 6. század utolsó harmadára datálható.⁶³

Korabeli gúlacsüngős fülbevalót öntött kivitelben a Kárpát-medencei darabokon kívül alig ismerünk. A Bizánci Birodalom területéről egyetlen szórvány adat van, az észak-macedoniai Gradište Gradište lelőhelyről.⁶⁴ Eddig elkerülte a kutatás figyelmét a Ringelsdorf-Langfeld (Ausztria) langobard temetőjéből származó szórványlelet.⁶⁵

A Kárpát-medencétől keletre, a Krím-félszigetről két lelőhelyről ismerjük öntött formában ezt a fülbevalóformát. Lučistoeben két temetkezésben fordul elő,⁶⁶ Skalistoeben gyakori típusnak tartható.⁶⁷ Azonban mindkét lelőhelyen csak a 7. század első felére tehető horizontban találkozunk ezzel az ékszer-típussal.⁶⁸

Öntött, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók (2. tábla 1–9)

1. Bad-Deutsch Altenburg-Burgfeld (Ausztria), szórvány (2. tábla 1)⁶⁹
2. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, szórvány. (3. kép 3; 2. tábla 5) A terület műszeres leletfelderítése során került elő, egyéb avar és honfoglalás kori leletek társaságában. Leírás: 1 db bronzból öntött függő. A gúla alsó végén három kisebb és egy nagyobb, a gúlával egybeöntött, tömör gömbtag van. A gúla oldalain kettős gyöngysor keretben háromszög alakú üvegbetét ül. A függő kerek füle a gúlacsüngővel egybeöntött. Felü-

⁵⁰ PÁSZTOR 2008, Abb. 2.

⁵¹ BIERBRAUER 2004, 51–72; VIDA 2008, 31–38; VIDA 2011, 403.

⁵² BÓNA 1983, 118–119; KISS 2001, 210.

⁵³ VIDA 2011, 414.

⁵⁴ KISS 1992, 54; KISS 1996, 266–267; GARAM 1995, 383.

⁵⁵ KISS 1992, Liste 16.

⁵⁶ BÓNA 1971, Abb. 15. 6; BÓNA–B. HORVÁTH 2009, Taf. 8. 7.

⁵⁷ Vö.: KISS 1992, Liste 15; KISS 1996, Liste 44. Közép avar környezetben Tiszafüred-Majoros 7 sírjában találjuk meg (219., 278., 335., 480., 515., 685. és 792. sír), amely temetkezéseket Garam Éva a temető első kronológiai fázisába, a temetőt a 7. század közepe táján megnyitó, első temetkezések közé sorolta. (GARAM 1995, 383.)

⁵⁸ KISS 2001, Abb. 41. 438, Taf. 81. 2, 5.

⁵⁹ KISS 2001, Taf. 29. 10.

⁶⁰ BÓNA–B. HORVÁTH 2009, Taf. 8. 7–8.

⁶¹ BÓNA 1960, 241; WERNER 1962, 70; MARTIN 1986, 188.

⁶² KISS 2001, 202.

⁶³ KISS 2001, 202–203.

⁶⁴ MIKULČIČ 2002, 300. Abb. 199. 1. Idézi: VIDA 2011, 403.

⁶⁵ ALLERBAUER 2000, 703.

⁶⁶ 44. sírkamra 11. temetkezés és 238. sírkamra 12. temetkezés. (AJBABIN–CHAJREDINOVA 2009, Taf. 117. 7. Abb. 13. 18–19.)

⁶⁷ Vö.: VEJMARN–AJBABIN 1993.

⁶⁸ AJBABIN–CHAJREDINOVA 2009, Abb. 13, Abb. 18; VEJMARN–AJBABIN 1993, 183.

⁶⁹ WINTER 1997, 165. Taf. 47. 41: 2.

3. kép: 1–3. Öntött, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók: 1. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, 8. sír; 2. Csanádpalota-országhatár (M43 56. lh.), szórvány; 3. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, szórvány; 4–5. Öntött, áttört gúlacsüngős fülbevalók: 4. Solt-Tételhegy, id. Csete János telke, szórvány; 5. Baja, szórvány (SZ. WILHELM 2014, 7. kép 6 nyomán); 6. Préselt üvegbetétes gúlacsüngős fülbevaló az oroszslány-borbálatelepi 40. sírból

Abb. 3: 1–3. Gegossene pyramidenförmige Ohrgehänge mit Glaseinlage: 1. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, Grab 8; 2. Csanádpalota-Staatsgrenze (M43 FO. 56), Streufund; 3. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, Streufund; 4–5. Gegossene durchbrochene pyramidenförmige Ohrgehänge: 4. Solt-Tételhegy, Grundstück von János Csete d. Ä., Streufund; 5. Baja, Streufund (nach SZ. WILHELM 2014, Bild 7. 6); 6. Gepresstes pyramidenförmiges Ohrgehänge mit Glaseinlage aus dem Grab 40 in Oroszlány-Borbálatelepe

letén foltokban aranyozás nyoma látszik. H=3,2 cm (2,6 cm).⁷⁰

3. Csanádpalota-országhatár (M43 56. lelőhely), szórvány. (3. kép 2; 2. tábla 3.) Szarmata település régészeti feltárása során, műszeres leletfelderítés alkalmával került elő. Leírás: 1 db öntött bronz, az élén gyöngysorkeretet utánozó díszítéssel tagolt, a végén tömör gömbben végződő függő. Oldalain bemélyedő háromszögletű foglalatban szintelen üvegbetétek ülnek. Az ovális alakú fül a csüngővel egybeöntött. Egy üvegbetét hiányzik. H=2,6 cm (2,1 cm). Ltsz.: MFM 2013.1.4836.

4. Gols-Wiesenäcker/Äußere Eroffäcker (Ausztria), szórvány (2. tábla 6)⁷¹

5. Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő, 2000/160. sír⁷²

6. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, 8. sír (3. kép 1; 2. tábla 3)⁷³

7. Kiskunhalas-Balotapuszta, szórvány (2. tábla 9)⁷⁴

8. Petronell-Johannesbreite (Ausztria), szórvány (2. tábla 2)⁷⁵

9. Potzneusiedl-Bubanat (Ausztria), szórvány (2. tábla 7)⁷⁶

10. Sokorópáka-Harangozóhegy, Bótorok-völgy, szórvány (2. tábla 8)⁷⁷

Tíz lelőhelyről került eddig elő olyan öntött gúlacsüngős fülbevaló, amelynél a gúla olda-

⁷⁰ A méretadatoknál zárójelben mindig a függőtagok fül nélküli hossza szerepel. A fülbevalók fülkarikával együtt mért adatai nem szerepelnek.

⁷¹ WINTER 1997, 105. Taf. 6. 3k: 1.

⁷² MÜLLER 2014, 79. Taf. 29. 160: 7. A fülbevaló a restaurálás során elkallódott.

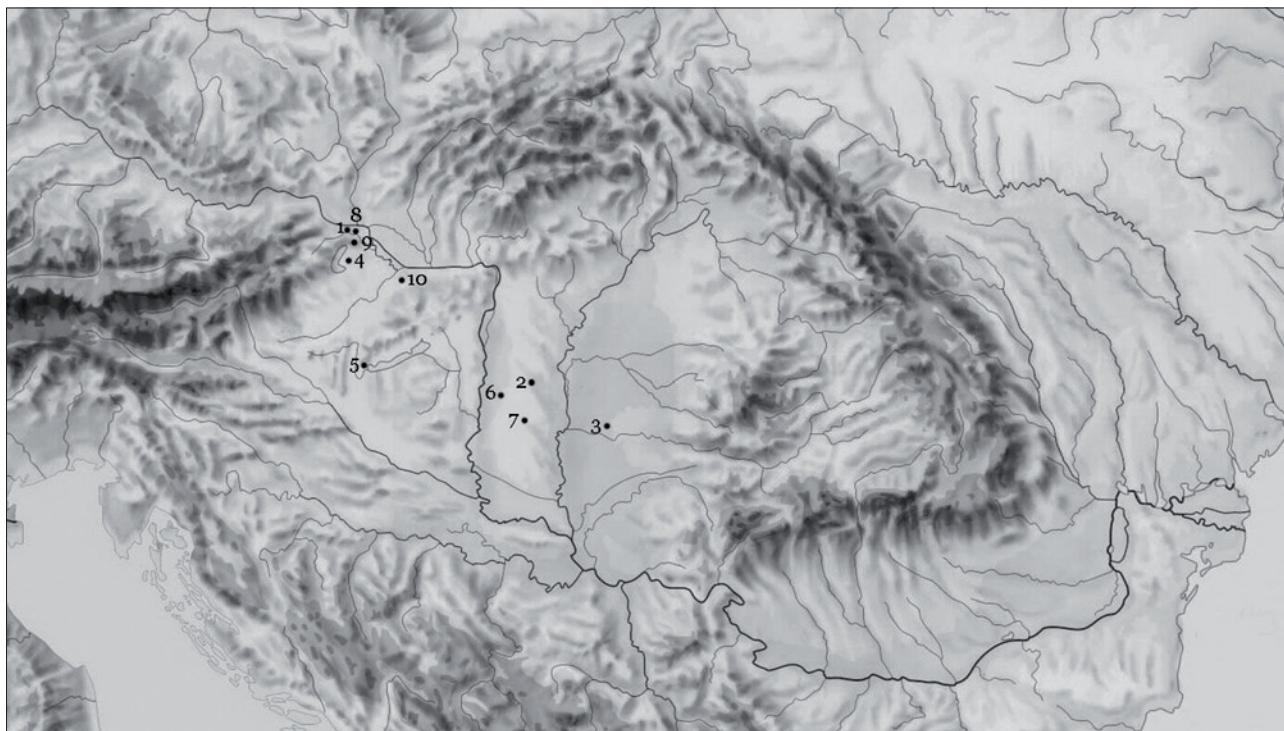
⁷³ TÖRÖK 1975, 286. Fig. 2. 8: 3–4.

⁷⁴ HAMPEL 1905, 719–720. Abb. 1.

⁷⁵ WINTER 1997, 102. Taf. 4. 3e: 1.

⁷⁶ WINTER 1997, 165. Taf. 47. 41: 2.

⁷⁷ MESTER 2009, 7. kép 2.

4. kép: Az öntött, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
Abb. 4: Fundorte der gegossenen pyramidenförmigen Ohrgehänge mit Glaseinlage

lait üvegbetétek díszítik. A fülbevalótípus lelőhelyei az öntött, tömör típushoz képest nagyobb területen szóródnak. (4. kép) E típusnál is a legnagyobb lelőhelykoncentráció a Fertő-tó környékén jelentkezik, és figyelemre méltó előfordulása a Duna–Tisza köze középső harmadában három lelőhelyen is. A dunántúli többi és a Maroshoz közeli felbukkanásuk egyelőre csak szórványjelenség.

Formában, arányaiban és a kivitelezés technikájában is igen különböző igényrel készült darabokról van szó. Az előbbi típushoz hasonlóan ezek a darabok is tömör, bronz öntvények, a gúlával egybeöntötték a szintén tömör gömbös végződést. Gyakoribb köztük, hogy a gúla és a zárógömb között három kisebb tömör gömb is van. A gúlák élei minden esetben díszítettek, egyes daraboknál szakaszosan, (2. tábla 2, 4) másoknál teljes hosszukban (2. tábla 1, 8–9) rovátkolással tagoltak, vagy egy-, illetve kétszeres, öntött gyöngysorkerettel díszítettek. (2. tábla 3, 5–7) Ez utóbbi megoldás az apró granulációs, az oldalukon üres cellával díszített Velika Kladuša-típusú függőkkel mutat hasonlóságot.

A zöld vagy szintelen üvegberakások a gúla oldalain bemélyedő mezőben ülnek. A berakások három-

szög alakúak, a Bad Deutsch Altenburgból származó szórvány függőn kerek. (2. tábla 1)

A függesztőfülek a csüngő taggal egybeöntöttek. Ettől eltérő lehetett a Kiskunhalas-Balotáról származó fülbevaló függesztőtagja, (2. tábla 9) amelyen – a Hampel Józseftől fennmaradt leírás és rajz alapján – egy a fedlapra forrasztott, bordázott, átlukasztott ezüst henger volt.⁷⁸ Ez a megoldás a bágyogyúrhegyi áttört, lemezes gúlacsüngős fülbevalónál is megfigyelhető, (5. tábla 3) és később, a 7. század közepe után a nagylemezgömbös fülbevalóknál is találkozunk vele.⁷⁹

A kiskunhalasi függőt a felfüggesztés megoldása és a fedlap sarkaira felforrasztott lemezgömbök⁸⁰ is a Szentendre-típusú fülbevalókkal rokonítják. Az öntött, üvegbetétes gúlacsüngős fülbevalók között a golsi szórvány öntött függő is megtaláljuk a lemezgömb díszeket. (2. tábla 6)

Az öntött tömör gúlacsüngős fülbevalókhoz képest az üvegberakásos típus példányain a felület tűzi aranyozása markáns különbségként jelentkezik. A jelenleg ismert 10 üvegberakásos darab közül csak a kiskőrösi (3. kép 1) és a csanádpalotai (3. kép 2) fülbevalókon nem találjuk aranyozás nyomát, illetve a Keszthely-Fenépuszta, Pusztaszentegyházi-dűlőből

⁷⁸ „Und in der Mitte erhebt sich ein kleiner Cylinder, dessen Aussenseite mit wagerechten parallelen Rillen geziert ist; in der oberen Vertiefung des Cylinders sass vielleicht gleichfalls eine kleine Silberperle.” (HAMPEL 1905, 720. ff. Abb. 1.)

⁷⁹ Például: Hajós-Cifrahegy, 66. és 145. sírok; Városvölgy, 47. sír (BALOGH–PINTÉR 1998, VIII. tábla 47: 1).

⁸⁰ „In jeder Ecke der oberen Fläche sitzt ein Kugelsegment aus Silberblech.” (HAMPEL 1905, 719.)

és a Sokorópátkáról származó fülbevalópárról (2. tábla 8) nem rendelkezünk erre vonatkozóan információval.⁸¹

A fülbevalótípus — technológiai kérdéseken túl — vizsgálatát erősen terheli az, hogy a kilenc példányból hét szórványlelet. Így elsősorban a fennmaradó két sír leletösszefüggései jelenthetnek fogódzót a további elemzéséhez. Mindkét sírban két-két azonos fülbevaló került elő, ez elég kevés adat ahhoz, hogy ezek alapján a többi esetben is biztosan párosan viselt függőkre gondoljunk.

A Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 2000/160. női sírjából az öntött fülbevalópár mellett egy ovális átmetszetű, ferde vésett rovátkákkal díszített végű bronzkarperrec és egy bronzkarikával záródó, színes gyöngynyaklánc került elő.⁸² A kora Keszthely-kultúrához köthető, a 6. század utolsó harmadától a 7. század első harmadáig keltezett temetőben⁸³ előforduló gyöngysorok közül e sír hosszú füzére a késő antik és germán (többnyire Meroving-kori nyugati germán) kapcsolatokat mutató, de avar stílusú gyöngysorok közé tartozik.⁸⁴ A késő antik típusokat a monochrom kísérgyöngyök, két mozaikszemes gyöngy és egy háromszínű gyöngytöredék, valamint egy-egy nagyméretű, gerezdelt és hosszú henger alakú, fekete alapon cikcakk és a furatnál vonalfolyatott rátétdíszes üveggyöngy képviseli. A gyöngysorban lévő bronzspirálok a pannoni langobard és kora avar kori nyakláncokon is megtalálhatók.⁸⁵ A gyöngysor fehér alapon kék spirálisan folytatott, hengeres gyöngye egy ritka típus, analógiái főként langobard leletgyűttesekből származnak.⁸⁶ A gyöngyök között lévő hasábos millefiori gyöngytípus főként a 6. század középső harmadától vált divattossá, leginkább a 6. század végi–7. század eleji Meroving divatban vált jellemzővé.⁸⁷ A többségében hu-

rokfolyatott és rátétdíszes üveggyöngyök hosszú életű típusai találhatók a gyöngysorban, közülük a legfiatalabb gyöngytípus (vörös alapon fehér-kék és sárga dudoros, a furatoknál fehér vonalfolyatott gyöngy) alapján Pásztor Adrien a gyöngysor kronológiai helyét 590/600–620/630 közötti időszakban határozta meg.⁸⁸

A Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő 8. sírből az üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalón kívül átlukasztott római érem, rátét és folytatott díszes színes gyöngysor, öntött ezüst karperrec, vascsat, kétoldalas csontfésű töredéke, vaskés, orsógomb és egy tükrö került elő.⁸⁹ Az üvegbetétes fülbevalópárt Török Gyula a Pontusz-vidéki darabok utánzatának tartva keltezte a síregyüttest a 7. század első felére.⁹⁰

A sírleletből származó tükrö és kétoldalas csontfésű azért ennél a tág intervallumnál pontosabb keltezésre is alkalmas.⁹¹

A tükröt valószínűleg ép állapotban temették el, sírbeli helyzetét nem ismerjük, feltételezésünk szerint használati eszköz volt.⁹² A bronzból vagy tükröfém-ből készült tükrök ritkán fordulnak elő a Kárpát-medence avar kori anyagában, Tobias Bendeguz szakdolgozatában mindössze 18 síregyüttesből álló listát állított össze.⁹³ Listáját csak Kiskőrös tágabb környezetéből, a Duna–Tisza közének az északi feléből további 9 sírral egészíthetjük ki.⁹⁴

A kiskőrösi sima tükrö a bácsandrászállási 20., a kunpeszéri 29. és a kundombi 260. sírok sima tükröivel rokon, további avar kori példák a münchen-dorfi 1.⁹⁵ és az edelstali 24. sírokból⁹⁶ említhetők. A sima tükrök a Kárpát-medencében nagy számban a provinciális római⁹⁷ és a szarmata anyagban⁹⁸ fordulnak elő. Keleten, az Észak-Kaukázusban, Oszétiában és Dagesztánban mintegy 20 sima tükrö került eddig elő, néhány Kr. u. 3–4. századi darabon kívül többsé-

⁸¹ TÖRÖK 1975, 286. Fig. 2. 8: 3–4.

⁸² MÜLLER 2014, 79–80. Taf. 29. 160: 6–8.

⁸³ MÜLLER 2014, 160.

⁸⁴ PÁSZTOR 2014, 275.

⁸⁵ PÁSZTOR 2014, 279.

⁸⁶ KOCH 2001, 208–209.

⁸⁷ KOCH 1977, 218: Stufe 3 (565/590–600).

⁸⁸ PÁSZTOR 2014, 279.

⁸⁹ TÖRÖK 1975, 286.

⁹⁰ TÖRÖK 1975, 298.

⁹¹ Mindkét tárgytypussal csak olyan mértékig foglalkozik jelen tanulmány, amennyiben azok a keltezés pontosításához adalékul szolgálnak. Az avar kori sírokból származó fésűk és tükrök feldolgozásának eredményeiről a szerző egy másik tanulmány keretében számol majd be.

⁹² Az avar kori sírokban sokkal nagyobb számban fordulnak elő tükrötöredékek, amelyeket bajelhárítóként a nyakra fűzve viseltek, vagy a tarsolyban a többi „hasznos holmi” között hordtak. Lelöhelyeiket összegyűjtötte és a témát e szempontból tárgyalta Tobias

Bendeguz. (TOBIAS 2003, 51–57.) A szakdolgozatot a szerző szívességből ismerem, amelyért fogadja köszönetem.

⁹³ Újabb került publikálásra a Zamárdi-Rétiföldek 205. sír. (BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 25.)

⁹⁴ Topolya-Bánkert, Vágóhíd/Bačka Topola-Bánkert, Klanica (Szerbia), 11. és 42. sír; Bácsandrászállás-Moravicai út/Bački Sokolac, Moravicki put (Szerbia), 20. és 55. sír; Hajós-Cifrahegy, 101. sír; Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbánya, 5. és 29. sír (H. TÓTH 1996, 406, 410) és Szeged-Kundomb, 260. sír. Ez utóbbi síregyüttest a kutatók egy része 5. századnak véli. (SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 34; PINTYE 2011.) Véleményem szerint a szemes és folytatott gyöngyök, az esztergályozott csont tűtartó és a geometrikus karcolt mintázatú tojáshej alapján a sír az avar temetőhöz tartozónak tartható.

⁹⁵ BACHNER 1985, Taf. I. 5.

⁹⁶ TOBIAS 2003, 325.

⁹⁷ RADNÓTI 1957, 228.

⁹⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 12–13.

gük azonban nem korábbi a 8. század közepénél, inkább a 9–10. századra jellemzők.⁹⁹ Említésre érdemes ugyanakkor, hogy még keletebbre, Közép-Ázsiában, a késő hun–korai türk emlékanyagnak tartott Dzhetyasar-kultúra területén nagyszámban fordulnak elő sima tükrök, formailag a kiskőrösivel teljesen megegyezők, vagyis a tükörrel egybeöntött rövid nyélnyújtványiak.¹⁰⁰

A kiskőrösi és a kunpeszéri 29. sírok tükreit a fülüknel fogva az övről lógatták le. A bácsandrászállási tükörnek valószínűleg szerves anyagból készült nyele lehetett, hasonlóat eddig csak a tiszavalki 4. szarmata sírban sikerült megfigyelni.¹⁰¹

A tükrök a ritka avar kori előfordulásuk alapján nem voltak általános használt eszközök a korszakban. További alapos vizsgálatokra van szükség annak eldöntéséhez, hogy vajon hogyan kerültek Avarföldre. A kaukázusi előfordulásuk alapján akár hozhatták magukkal keletről, bár ennek némileg ellentmond, hogy a Tiszántúl kora avar kori anyagában egyetlen darab sincs, pedig a Kaukázus és a kelet-európai sztyeppe 6. századi tárgytípusai nagy számban fordulnak elő ezen a területen. Érdemes számba venni akár gepida, akár langobard (kulturális?) hatást, hiszen körükben nem volt ismeretlen a tükrök használata,¹⁰² s nem ez lenne az egyetlen átvett tárgytípus. De végső soron a kereskedelmi árucikk lehetőségét sem zárhatjuk ki.

A kunpeszéri és a kundombi tükrös síregyüttesek gyöngyei között a legtovább divatban maradó típus a vörös alapon fehér hullámvonalafolyatott és kétrétegű szemesgyöngy, s ennek divatja alapján e sírok keltezésének felső időhatáraként legfeljebb a 7. század középső harmada adható meg.¹⁰³ A kunpeszéri sírlelet keltezése a középén kiszélesedő szárú csipesz¹⁰⁴ és a préselt hólyagos fejű aranygyűrű analógiái¹⁰⁵ alapján a 6. század végétől a 7. század első harmadáig pontosítható.

A tükrökhöz hasonlóan a csontfésűk sem tartoznak az avar korban gyakori leletek közé, elszórt Duna–Tisza közti (Óbecse-Pionir u./Bečej, Pionir ul. (Szerbia), 16. sír¹⁰⁶) és tiszántúli (Szegevár-Oromdűlő, 1. sír¹⁰⁷) példányok kivételével a Kelet-Dunántúl germán kapcsolatokkal rendelkező temetőiben (Kölked-Feketekapu A, Környe, Szekszárd-Bogyiszlói út, Zamárdi-Rétiföldek stb.) fordulnak elő, s a kora avar korban a gepida továbbéléssel hozhatók kapcsolatba.¹⁰⁸ A 7. század elejére, első évtizedeire tehető lelet-horizontba tartozó tárgytípus.

A Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházidűlői, a kiskőrösi síregyüttesek keltező értékű leletei az öntött, tömör, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók kronológiai helyét a 6. század vége–7. század első harmada közötti intervallumban adják meg. A golsi fülbevalóval egy lelőhelyről származó, préselt háromkaréjos, szintén szórvány bronzveret¹⁰⁹ és a potzneusiedlival talált öntött, ívelt hosszoldalú, vésett maszkos díszítésű szíjvég¹¹⁰ kronológiai helye is erősíti ezt a keltezt.

Öntött, áttört gúlacsüngős fülbevalók (2. tábla 10–13)

1. Baja, szórvány (3. kép 5; 2. tábla 12)¹¹¹
2. Keszthely-Fenek, szórvány (2. tábla 10)¹¹²
3. Keszthely-Fenekpuszta, szórvány (2. tábla 11)¹¹³
4. Szarvkő-Mekota/Hornstein-Mekota (Ausztria), szórvány¹¹⁴
5. Solt-Tételhegy, id. Csete János telke, szórvány. (3. kép 4; 2. tábla 13). Műszeres leletfelderítés során szórványként talált fülbevaló. Leírás: 1 db öntött bronz fülbevaló töredéke. A fordított gúla alakú csüngőrész oldalsó szárai háromszög átmetszetűek, a háromból egy letört. Külső éleiket vésett rovátkolás tagolja, a rovátkák két végén egy-egy beütött ponttal. A függő végén lévő tömör gömb-

⁹⁹ KOVALEVSKAA *et al.* 2006.

¹⁰⁰ LEVINA 1994, ris. 176–185.

¹⁰¹ GARAM–H. VADAY 1990, 176.

¹⁰² TOBIAS 2003, 296–328.

¹⁰³ PÁSZTOR 2011, 236.

¹⁰⁴ Balatonfűzfő 2. (FETTICH 1965, Abb. 165. 13); Dévényújfalú/Devinská Nová Ves (Szlovákia) 305. (EISNER 1952, Obr. 45. 1); Kölked-Feketekapu A-108. (KISS 1996, Taf. 36. 16); Mezőbánd/Band (Románia) 60. (KOVÁCS 1913, 46. kép 4); Peszér-Adács (HAMPEL 1905, Taf. 269. 11); Kunpeszér 29.; Péterréve/Bački Petrovo Selo, Čik (Szerbia) 92. (BUGARSKI 2009, Tab. XV) és Várpalota-Unió homokbánya 20. (BÓNA 2000, Taf. V. 4) sírok.

¹⁰⁵ Kölked-Feketekapu A-52. (KISS 1996, Taf. 28); Környe 86. (SALAMON–ERDÉLYI 1971, Taf. 14); Keszthely-Fenekpuszta, déli erődfal, 26. (MÜLLER 2010, Taf. 84. 10) sír és Keszthely városi temető, szórvány (HAMPEL 1894, CXXII. 9).

¹⁰⁶ Óbecse-Pionir u./Bečej, Pionir ul. (Szerbia), 16. sír. (ANTONIĆ 2012, T. VIII. 16:3.)

¹⁰⁷ Szegevár-Oromdűlő, 1. sír. (LŐRINCZY 1991, IV. t. 8.)

¹⁰⁸ KISS 1992, 53.

¹⁰⁹ WINTER 1997, Taf. 30. 22: 4.

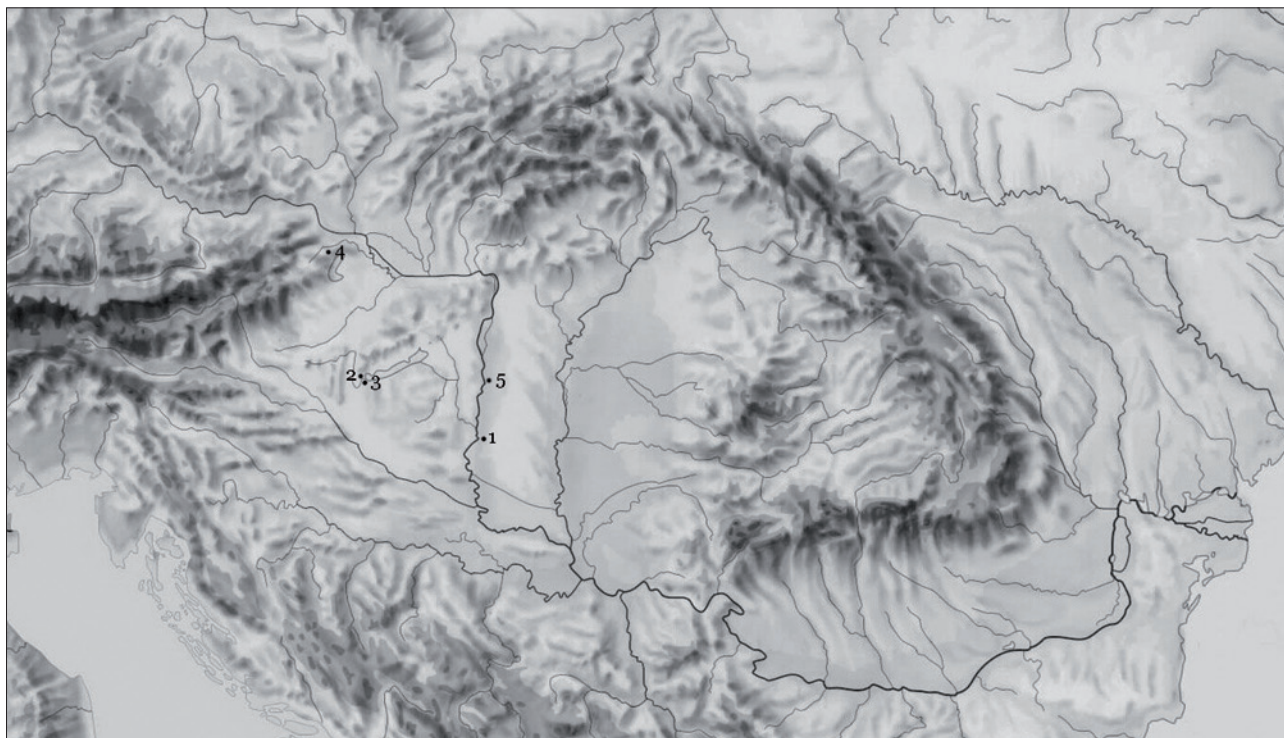
¹¹⁰ WINTER 1997, Taf. 47. 41: 1. A formailag analóg darabok leginkább a Krím-félsziget és a Kaukázus nyugati oldalán lelhetők fel, ez az egyetlen Kárpát-medencei darab, amely egyben a típus legnyugatibb előfordulása. (BALOGH 2004, 250) Az avar környezetből származó öntött maszkos veretek biztosan nem helyben készültek, hanem azokat részben kelet-európai tulajdonosaik hozták magukkal, részben zsákmány vagy kereskedelmi áruk lehettek. (Vö.: BALOGH 2004, 263.)

¹¹¹ SZ. WILHELM 2014, 7. kép 6.

¹¹² GARAM 2001, Taf. 10. 2.

¹¹³ SÁGI 1961, 434, Taf. XVIII. 8.

¹¹⁴ WINTER 1997, 202.

5. kép: Az öntött, áttört gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
Abb. 5: Fundorte der gegossenen, durchbrochenen, pyramidenförmigen Ohrgehänge

tagot egy öntött, három függőleges barázdával tagolt apró gömb kapcsolja a gúla csúcsához. A gúla megmaradt szárai között öntési hibák figyelhetők meg. $H_{\text{szártörredék}} = 3,4 \text{ cm}$, $\hat{a}_{\text{gömb}} = 0,9 \text{ cm}$.

Az öntött gúlacsüngős fülbevalók között öt esetben az oldalakon áttörések láthatók, amely részlet eddig teljesen elkerülte a kutatás figyelmét. Ezt új típusként különíthetjük el. Nem zárható ki, de kevésbé tűnik valószínűnek, hogy ezekben üvegbetétek lettek volna, mert technikailag meglehetősen nehézkes lett volna ezt a megoldást kivitelezni.

Az áttört oldalú fülbevalók legmarkánsabb különbsége a tömör öntvényekhez képest az, hogy a gúlatest üreges. Ebből adódóan a tömör gúlacsüngős daraboktól eltérő módon, valószínűleg viaszveszejtési módszerrel készülhettek, ami részben meg is magyarázza, hogy miért különbözőek a példányok, s részben ezen ötvöstechnikából következően nem is tömeggyártmányokkal van dolgunk.

Az eddig ismertté vált darabok szórványleletek. (5. kép) Szarvkon a fülbevaló terepbejárás során lokalizált római település területén került elő, egyéb kora avar szórványleletek – szíjvég készítésére szol-

gáló bronz préselőmag és egy préselt rozetta – társaságában. A leletek közöletlenek, H. Winter hivatkozásából ismerjük.¹¹⁵ A Keszthely-Fenékről származó szórvány a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található, feltehetően vásárlás útján került a múzeumba.¹¹⁶ A fenékpusztai szórvány fülbevalót Sági Károly a II. bazilikánál feltárt temetkezésekből vagy azok közeléből származónak vélte.¹¹⁷ A solti és a bajai függők is műszeres leletfelderítés alkalmával kerültek elő.

Az áttört függők legjobb analógiáit Skalistoeből sorakoztathatjuk fel, ahol leginkább a kerek áttörésű, alul három kisebb és egy nagyobb tömör gömbben végződő fenéki darabhoz találunk jó párhuzamokat,¹¹⁸ bár a nagy számban előforduló sima, tömör és granulációdíszes darabokhoz képest, az áttörtek száma elenyésző.

Konkrét leletösszefüggések hiányában a Kárpát-medencei öntött, áttört darabok időrendi helyzete egyelőre csak a másik két öntött típus alapján adható meg, azokkal egy időszakra keltezve. Amennyiben elfogadjuk Sági Károly véleményét, hogy a többi szórvánnyal együtt, a fenékpusztai öntött, áttört gúlacsüngős fülbevaló is a II. bazilikában lévő sírokhoz

¹¹⁵ WINTER 1997, 202–203.

¹¹⁶ „A Balaton déli szélén Fenéken lelt La Tène ízlésű és népvándorláskori apróbb régiségeket szereztünk vétel útján.” (HAMPEL 1897, 277.)

¹¹⁷ SÁGI 1961, 434.

¹¹⁸ 108. és 150. kriptá. (VEJMARN–AJBABIN 1993, ris. 5. 108 1–2, ris. 9. 150: 21.)

köthető, a tágabb leletkörnyezet (1. és 3. langobard sír, a szórványok között lévő szögletes, profilált keretű, áttört díszű, pajzstestű bizánci csatok analógiái¹¹⁹) alapján ezt a darabot akár közvetlenül az avar kor elé is keltezhetjük, de kronológiai helyzetének felső határát a 6. század legvégénél későbbre biztosan nem tehetjük.

Az öntött gúlacsüngős fülbevalók készítési technológiája

A fülbevalók mikroszkópos és egyéb metallurgiai vizsgálatának hiányában a következőkben csak a szabad szemmel is tanulmányozható részletekről esik szó, nagyjából az előállítás egyes lépéseinek sorrendjében. A későbbiekben műszeres és természettudományos vizsgálatok pontosíthatják a leírtakat.

A fülbevalók összetett alapformájának kialakítása legegyszerűbben kéttagú formában való öntéssel történhetett,¹²⁰ a tömör és az üvegberakásos példányoknál is ezt az eljárást valószínűsíthetjük. Az áttört öntvények előállítása ezeknél összetettebb munkafolyamatokat igényelhetett, a bonyolultabb forma miatt a viaszveszejtéses öntéstechnika is szóba jöhet.¹²¹ Talán épp ennek a technikának köszönhető — az előállítás időigényes és minden darabhoz új formát kell készíteni — az igen kevés darabszám, így sorozatgyártásukra nem volt mód.¹²²

Az öntés után az öntési varratok eltávolítására és a hibák, egyenetlenségek javítására kerülhetett sor.

Egyes daraboknál a gúla éleinek gyöngysorral (3. kép 2–3; 2. tábla 1, 3, 5–7) vagy rövid, rovátkolással történő tagolása (3. kép 1, 5; 2. tábla 2, 4, 8–9, 12) már az öntés során kialakult, amelyet utólagos véséssel igazíthattak, csinosíthattak. Ugyanakkor egyes daraboknál, mint a fenéki vagy a solti áttört függőnél (3. kép 4; 2. tábla 10, 12) a gúla fedlapjának pereménél jelentkező rovátkolást csak utólag alakították ki, valószínűleg véséssel.

A fülbevalók jellegzetes pont-kör díszítését utólagosan poncoló vagy fúró alkalmazásával készítették. Ez az antik motívum kedvelt a bizánci ötvöskészítményeken (csatok, veretek), de a csont és szarufaragványokon (fésűk, tarsolyzárók) is gyakori.

Az inkrusztációval díszített függőknél a zöld vagy szintelen üvegberakások drága- vagy féldrágakövek imitációjának tarthatók: a zöld a smaragd, aventurin vagy a jade, míg a fehér a hegyikristály vagy a holdkő hatását kelti. Míg kék és zöld színű kőberakásra az avar anyagban nincsen példa, addig e két szín és árnyalatai fordulnak elő leggyakrabban az üvegberakásos tárgyakon.¹²³ A gyakori és kedvelt piros gránát (almandin) berakáshoz hasonló színű üvegbetétre alig találunk példát a korai anyagban.¹²⁴

A fülbevalókon a foglalatok bemélyednek. Technológiai szempontból egyrekeszes technikáról van szó, amelyet a kutatás bizánci eredetűnek tart.¹²⁵ Az üvegberakás az ornamentika része, azzal egy közös kompozíciót alkot.¹²⁶

Az üvegberakásos darabok között a csanádpalotai, a potzneusiedli függőkből részben kihullottak az üvegbetétek, s ez teszi lehetővé a berakás számára kialakított fészek tanulmányozását. Ezeken kívül még a kiskőrösi fülbevalók esetében nyílt lehetőség az üvegbetét befoglalásának vizsgálatára.

A gúlák oldalainak közepén elhelyezkedő foglalatok függőleges fallal, viszonylag mélyen sülyedtek az oldallapokba. (6. kép 1–2, 4) Ezeknél már az öntés során kialakították a foglalat helyét (a formában), s utólag legfeljebb finomították, az üveglap biztonságosabb befogadására alkalmasabbá tették a felületet fúrással, véséssel.¹²⁷

Az eddig ismert tíz öntött, tömör gúlacsüngős fülbevaló közül hét aranyozott. Az elkallódott pusztaszentegyházi-dülői függőpár bevonatára vonatkozóan nincs adatunk, a kiskőrösi és a csanádpalotai kopott példányokon aranyozás nyoma nem fedezhető fel.

¹¹⁹ SCHULZE-DÖRRLAMM 2002, 146–156, Chronologie-tabelle Typ D1–D3.

¹²⁰ A két- vagy többrészes formába öntés technikai leírására lásd: LÁSZLÓ 1970, 88; HEINRICH-TAMÁSKA 2002, 247. Thorsten Capelle és Hayo Vierck szerint a népvándorlás és a kora középkori Európában ez az öntési technika dominált a viaszveszejtéses eljárással szemben. (CAPELLE–VIERCK 1971, 89–90.)

¹²¹ Birgit Bühler a bonyolultabb felületű tárgyak öntésénél ezt a technikát feltételezte. (BÜHLER 1999, 442.) A technika leírását lásd: HEINRICH-TAMÁSKA 2002, 248–249; az ezzel kapcsolatos elméleti és kísérleti rekonstrukciókról: BÜHLER 1999, 430; AUFLEGER 1996, 621.

¹²² Vö.: GOLDMANN 1985, 56.

¹²³ Az alapüveghez használt színezékekről lásd: HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 142, 1. táblázat. A zöld üveg-

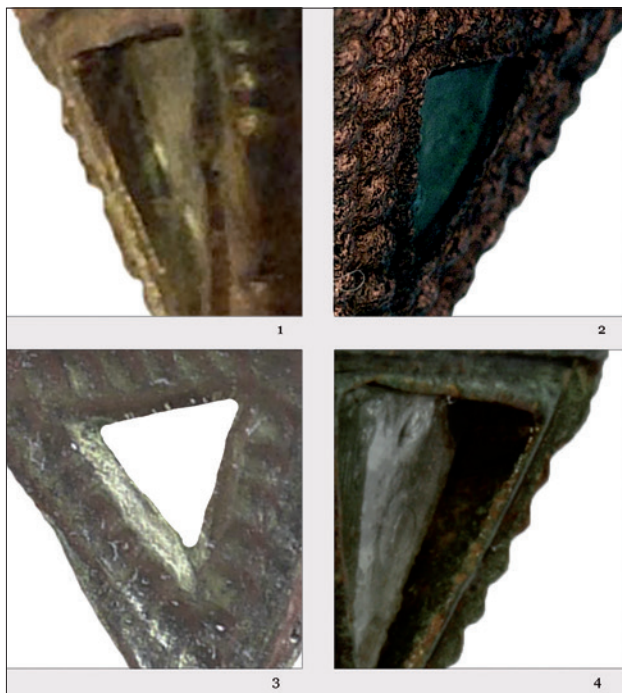
berakás a pannoniai langobard anyagban is rendkívül ritka, mindössze a rácalmási (BÓNA 1960, 167.) és a bezenyi (BÓNA 1956, 192. XLIV. tábla) temetők korongfibuláin található meg.

¹²⁴ Keszthely-Fenekpuszta, Horreum, 4. sír. (HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 35. j)

¹²⁵ WERNER 1984, 20.

¹²⁶ Heinrich-Tamáská Orsolya által körülírt 3. csoport. Vö.: HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 139.

¹²⁷ A poysdorfi langobard ötvössírból származó S-fibula öntőmintája jól illusztrálja azt, hogy a foglalatok alakját és méretét már az öntőmintán kialakították. A madáralakok szemei az öntés utáni, de még a foglalatok kimélyítése előtti tömör állapotot mutatják. (ARRHENIUS 1985, 77–78. 82. ábra) Ugyanilyen tömör foglalatok figyelhetők meg a mohácsi langobard temető 2. sírjának fibuláján. (KISS–NEMESKÉRY 1964, 8. kép 8.)

6. kép: Üvegberakások technikai részletei: 1. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, 8. sír; 2. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, szórvány; 3. Oroszlány-Borbálatelep, 40. sír; 4. Csanádpalota-országátár (M43 56. lh.), szórvány
Abb. 6: Technische Details der Glaseinlagen: 1. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, Grab 8; 2. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, Streufund; 3. Oroszlány-Borbálatelep, Grab 40; 4. Csanádpalota-Staatsgrenze (M43 FO. 56), Streufund

A kora avar kori anyagban a kő- és üvegberakásokkal főként arany, ritkábban ezüst tárgyaknál találkozunk, az öntött darabok döntő többsége fogazással díszített, és szinte mindegyikénél megtaláljuk az aranyozást: vagyis a nemesfém felület (vagy annak utánzata bevonással) és az inkrusztáció szoros összetartozása mutatható ki. A kora avar kori anyagban öntött, aranyozott bronztárgyak (főként fogazásosak) a Dunántúlon és a Duna–Tisza közének északi felében fordulnak elő, aranyozott ezüstök viszont

csak a Dunántúlon. A Tiszántúl korai anyagából ezek hiányoznak. Ebbe a területi szóródásba jól beleillik az öntött, tömör, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók területi elhelyezkedése.

A kora avar kori tárgyakon az aranyozás valószínűleg minden esetben tűzi aranyozás.¹²⁸ Theofilus Prespyttertől maradt ránk e technológia leírása is: az aranyamalgámból és higanyból álló pasztaszerű kenőcét felvitték a felületre, majd a tárgyat felhevítve a felesleges higany elpárolgott.¹²⁹ A felületet ezután felpolírozták, fényesítették. Ez alapján biztos, hogy a fülbevalók aranyozását az üvegbetét beillesztése előtt végezték el, mert a hevítést az üvegbetétek már nem bírták volna el.

A gúlacsüngős fülbevalókba berakott üveglapok síkfelületűek; függetlenül a foglalás módjától a kő- és üvegberakásos technikáknál a 6. századi Európában ez volt a meghatározó.¹³⁰ A facettált, vagyis minden oldalukon síklapú, 1–1,5 mm vastagságú üvegberakások szilárd, formázott állapotban kerültek a foglalatba. Különösen az oroszlányi és a kiskőrösi fülbevalók üvegbetéteinek egyenetlen oldalsíklapján látszik, hogy az üveglapból feltehetően karcolásos-töréses technikával vágták kellő méretre a betéteket: azaz egy a formára vágandó anyagnál keményebb (az üveg esetében kvarc, esetleg gyémánt¹³¹) anyaggal rajzolták ki a kívánt formát. A tanulmányozható példányok egyenetlenségei egyértelműen kizárják üvegcsiszoló műhelyből való származásukat.¹³²

A Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő 8. sírnál és a csanádpalotai szórvány fülbevalóknál egyértelműen meg lehet figyelni, hogy az üveglapokat tenaxal rögzítették, annak szürkésárga, repedezett nyomai a foglalat fala és az üvegbetét között keletkezett hézagoknál jól láthatók.¹³³

Szabad szemmel nem sikerült megállapítani, hogy a tenax és az üveglap közé került-e alátét fólia vagy sem, ez pedig a műhelyhagyomány szempontjából kulcsfontosságú lenne, ugyanis míg az alátét fóliás berakással díszített darabok Meroving-hatást tükröznek,¹³⁴ a fólia nélküli, lapos berakásos daraboknál antik–bizánci hagyomány feltételezhető.¹³⁵

¹²⁸ Legtöbbször sikerül a higanytartalmat is kimutatni. (KÖLTŐ 1982, 16.)

¹²⁹ BREPOHL 1987, 116. Kap. 38. Részletesebb technológiai leírása: HEINRICH-TAMÁSKA 2002, 258–259.

¹³⁰ HORVÁTH 2006, 51.

¹³¹ A gyémánt szerszámként való alkalmazásáról már Plinius is megemlékezik Természetrájában: „Ha szerencsésen sikerül a gyémántot szétörni, olyan kis szemekre hullik szét, hogy látni alig lehet. Ezeket a kőmet-szők összeszedik, vasba foglalják és nincs az a kemény anyag, amit könnyedén ki ne vésnének vele.” (Plinius XXXVII. könyv XV. 60.) (DARAB–GESZTELYI 2001, 320.)

¹³² Ezzel szemben Horváth Eszter a várpalotai langobard temető fibuláin lévő gránátberakások vizsgálata so-

rán arra a megállapításra jutott, hogy méretük szinte szabványos, oldalaik tökéletes síkokkal határoltak, feltehetően speciális kőcsiszoló műhelyben alakították ki őket, ahonnan kereskedelmi úton juthattak a felhasználóhoz. (HORVÁTH 2006, 52) A 6. században leginkább a Mediterráneumban feltételezik antik hagyományú csiszolóközpontok működését. (ARRHENIUS 1985, 123) A kora középkori Európa kőcsiszoló műhelyeiről: ARRHENIUS 1985, 97–98.

¹³³ A tenax készítéséről, tulajdonságairól Theophilus Presbyter „A különféle mesterségekről” című munkájában részletes beszámolt. (BREPOHL 1987, 167–168) A tenax összetételéről: ARRHENIUS 1984, 30–34.

¹³⁴ HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 148.

¹³⁵ BÁLINT 1995, 83. Bálint Marianna inkább sztyeppei kapcsolatokra gondolt. (BÁLINT 2000, 125–134.)

A potzneusiedli fülbevalónál az üvegbetét tenax ággyal történő rögzítésére a foglalat sekély mélysége miatt nem volt alkalmas, az üveglapot másként ragasztották be a foglalatba. A kiesett üvegbetét helyén látható a foglalat sarkaiban kialakított ragasztási pont.¹³⁶ A foglalat közepén bemélyedő kisebb, háromszög formájú, ferde oldalsíkú mező a fénytörés fokozásának egy másik technikai megoldása lehet.

Az öntött gúlacsüngős fülbevalók keletkezése

Az öntött, tömör gúlacsüngős fülbevalók vizsgálata során világossá vált, hogy ezek nem köthetők kizárólag a pannoniai romanizált lakosság régészeti emlékanyagához — ahogyan ezt Volker Bierbrauer¹³⁷ s az ő nyomán Vida Tivadar¹³⁸ vélte —, hanem az avar kori germán/gepida nők körében is előfordultak, együtt a kiscömbös fülbevalók öntött változatával.¹³⁹

A fülbevalótípus legkorábbi darabjai a sima, tömör példányok és az áttört darabok voltak, ezek a 6. század közepső harmadára keltezhetők (Keszthely-Fenekpuszta, Horreum, 18. sír; Keszthely-Fenekpuszta, II. bazilika és Ringelsdorf), a pont-kör díszes darabok többsége a 6. század végére/7. század elejére datálható, vagyis Bóna István, majd Vida Tivadar keletkezése továbbra is szilárdnak tűnik.¹⁴⁰

Az üvegbetétes darabok sem tehetők azonban a 7. század első harmadánál későbbre. Tévedett Ormándy János, amikor a bronz gúlacsüngős fülbevalók sírba kerülését a 7. század második felére tette.¹⁴¹ Garam Éva a 7. század közepéig keltezte ezeket a darabokat,¹⁴² de a leletösszefüggések alapján ez sem támasztható alá.

Az eredet, a műhelyek kérdése

A kora avar kori leletanyagra kevésbé jellemző az öntött technika,¹⁴³ a biztosan nem a Kárpát-medencében készült tárgyak (bizánci öv- és tarsolycsatok, maszkos veretek, fogazásos veretek, áttört korongos fülbevalók, félhold alakú fülbevalók, kúpos fejű gyűrűk, öntött kürtös végű karperecek, bronz láncok)

és az avaroktól eltérő kultúrát hordozók emlékanyagában (stílustűk, keresztek) találkozunk nagyobb számban öntött anyaggal. Többségében a Dunántúlra jellemzők.

Ma még nem egyértelmű, hogy a kora avar kori öntési technika milyen eredetű. Fettich Nándor kelet felé kereste az előzményeket.¹⁴⁴ A germán korszakból ismert nagyszámú öntött tárgyat figyelembe véve (bár azok többsége ezüst) és a langobard szállásterületről előkerült öntőmintákból, valamint ötvössírokból (például Poysdorf) tükröződő magas fokú ötvöstechikai hagyomány alapján számolhatunk egy nyugati, elsősorban Meroving-hagyomány-nyal.¹⁴⁵

Ezek mellett a helyi, római-késő antik hagyomány sem zárható ki. Természetesen a helyi, regionális tradíciókat nem kell feltétlenül összekapcsolni az etnikai továbbélés kérdésével, mert a technológiai tudás őrzéséről, átadásáról etnikumtól függetlenül is lehet szó.¹⁴⁶

Az öntött gúlacsüngős fülbevalók pontuszi-bizánci eredetűek. Ma még a bizánci öntési technikáról viszonylag kevés információval rendelkezünk. A Balkán bizánci erődítéseiben folytatott feltárások során azonban egyre nagyobb számban kerülnek elő bizánci fémművesszerszámok (üllő, kalapács, véső, olló, mérleg, súlyok és nem utolsósorban öntőminták),¹⁴⁷ amelyek azt mutatják, hogy a kora bizánci ötvösségben az öntési technikának nagyobb szerepe lehetett, mint ahogyan eddig véltük. A préselési technika újjáéledésére — hiszen késő római előzménye volt — a 7. század legelején kerülhetett sor,¹⁴⁸ s a Bizánci Birodalom legkorábbi préselőmintái és préselt veretei sem keltezhetők a 6. század végénél korábbra.¹⁴⁹ A dunai *limes* mentén egy 6. századi bizánci ötvösműhelyre utalnak a romániai Drobeta-Turnu Severinben, a Theodora-toronyban talált öntött, félkész termékek és az aláhajlított lábú fibulák, valamint Salona-Histria-típusú csatok előállítására szolgáló kétrészes öntőminták.¹⁵⁰ A Stara B'lgarija Gyűjteményben lévő, Északkelet-Bulgáriában felszíni gyűjtések során nagy tömegben talált öntvények, fél-

¹³⁶ WINTER 1997, Taf. 47. 41:2.

¹³⁷ VIDA 2011, 403.

¹³⁸ VIDA 2011, 403.

¹³⁹ Például: Keszthely-Fenekpuszta, déli erőd fal, 1963/28., 1963/36., 1976/15 és 1999/30 sírok (MÜLLER 2010, Taf. 37. 21; Taf. 38. 3; Taf. 62. 2–3, Taf. 84. 18); Környe, 101. sír (ERDÉLYI–SALAMON 1971, Taf. 17. 101: 28); Zamárdi-Rétiföldek, 452., 960., 1041. és 1490. sírok (BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 51. 452: 1; Taf. 112. 960: 2, Taf. 118. 1041: 1, Taf. 166. 1490: 1).

¹⁴⁰ BÓNA 1983, 119; MÜLLER 2010, 197; VIDA 2011, 403–404; MÜLLER 2014, 117–118.

¹⁴¹ ORMÁNDY 1995, 58. j.

¹⁴² GARAM 2001, 29.

¹⁴³ BÜHLER 1999, 434; GARAM 2001, 114.

¹⁴⁴ FETTICH 1929, 54. ff.

¹⁴⁵ PAULSEN 1933, 186–188; MARTIN 1996, 67–72.

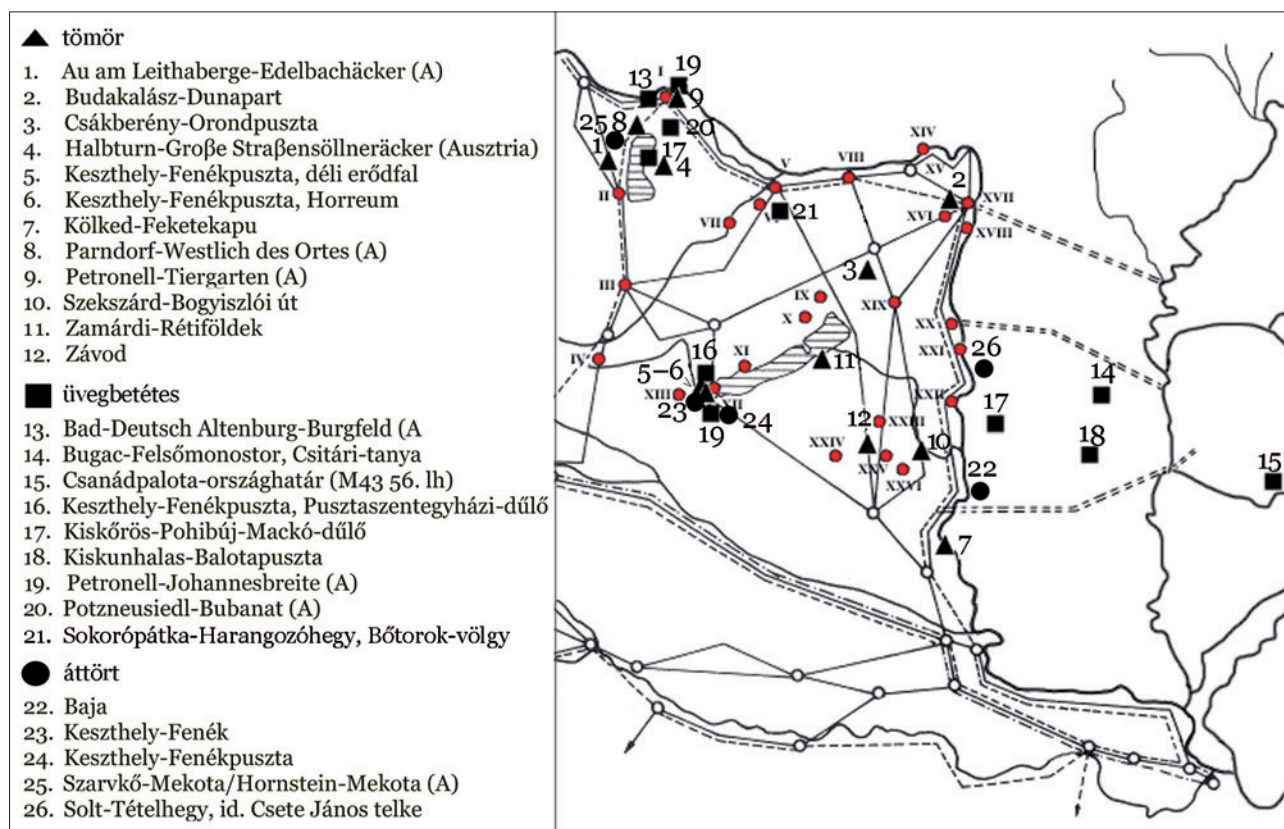
¹⁴⁶ Elsőként Nagy Margit hívta fel a kutatás figyelmét az avar kori ötvösségben egy helyi hagyomány lehetőségére. (NAGY 1992, 384–386.) A kora avar kori ötvösségben megmutatkozó különböző hagyományokról bővebben: HEINRICH–TAMÁSKA 2005, 131–135.

¹⁴⁷ UENZE 1992, 530–531, T. 23–25; MIKULČIĆ 2002, 186, 78. kép 1–4; VAVANT et al. 1990, no. 208–210, 214–215, 296, 299–306.

¹⁴⁸ ROTH 1986, 52.

¹⁴⁹ EGER 2003, 424.

¹⁵⁰ BEJAN 1976.

7. kép: Az öntött gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei és a Pannoniában azonosított római kori bronzműhelyek (az alap-térkép MÓCSY–FITZ 1990; a római bronzműhelyek SEY 2013 nyomán)

Abb. 7: Die Fundorte der gegossenen pyramidenförmigen Ohrgehänges und die römerzeitlichen Bronzwerkstätte in Pannonien (Grundkarte nach MÓCSY–FITZ 1990; die Bronzwerkstätte nach SEY 2013)

kész és rontott tárgyak, öntő és préselőminták is bizánci ötvösműhelyek működésére utalnak.¹⁵¹

Az öntött, tömör gúlacsüngős függők — közeleli, Kárpát-medencén kívüli analógiák hiányában — helyben készültek, az üvegbetétes típus pedig helyben alakult ki. Az üvegberakásos darabok előállításának olyan ötvöstechnikai tudásról árulkodik, amelynek nincs helyi előzménye,¹⁵² s e tudás — bizánci ötvösök révén — a Pontusz-vidék felől érte el a Kárpát-medencét.

Az öntött gúlacsüngős fülbevalók előkerülésének súlypontja egyértelműen Dunántúlra tehető, de a Duna–Tisza köze középső harmadában is jelentke-

zik egy kisebb koncentráció. (17. kép 1) A dunántúli lelőhelyeik olyan területeken szóródnak, ahol a közelben római bronzöntő műhelyeket azonosítottak. (7. kép)¹⁵³ A lelőhelyek koncentrációja alapján Keszthely–Fenékpuszta és a Fertő-tó környékének (valószínűleg Carnuntum, esetleg Scarbantia) valamelyik ötvösműhelyében készülhettek öntött gúlacsüngős fülbevalók, az utóbbi területen talán üvegberakásos darabok is. Carnuntum tágabb környékéről kerültek elő olyan préselőtövek, amelyek ezen a környéken a 7. század első felében komolyabb fémművesség jelenlétére utalnak.¹⁵⁴ A Keszthely környéki műhely lehetőségére már Lőrinczy Gábor is utalt.¹⁵⁵ Mindkét ré-

¹⁵¹ A gyűjtemény Kr. u. 1–12. századi anyagának feldolgozása teammunka keretében történt. A 6–8. századi anyag leírását és feldolgozását jelen munka szerzője végezte. (BALOGH et al. 2012.)

¹⁵² Az újabb kutatások meggyőzően bizonyították, hogy a Kárpát-medence 6. századi germán anyagában, főként a langobard leletek között, az üvegberakás jelenléte — a kőberakáshoz képest — jóval kisebb mértékű, mint azt korábban feltételezték. (HORVÁTH 2006, 55.)

¹⁵³ SEY 2013.

¹⁵⁴ Carnuntum (WINTER 1997, Taf. 8. 4); Jois-Strassacker (WINTER 1997, Taf. 34. 26c: 1); Ringelsdorf-Kuse (WINTER 1997, Taf. 19. 12:1); Fertőzug/Seewinkel (GSCHWANTLER–WINTER 1992, 109. Taf. 1. 1); Petronell-Tiergarten (WINTER 1997, Taf. 4. 3d: 9) és egy lelőhely nélküli ausztriai szórvány (WINTER 1997, Taf. 50. 48: 3).

¹⁵⁵ LŐRINCZY 1992, Anm. 12.

gióban komoly bronzöntő műhelyek működtek a római korban.¹⁵⁶ Az ezek jelentette technológia hagyomány mellett legalább olyan fontos tényező lehetett, hogy a közelben a római települési és kézműves előzmények következtében a legfontosabb nyersanyagforrás, a különböző ókori bronztöredék is könnyebben fellelhető volt.

A fülbevalók kelet-dunántúli szórt felbukkanása alapján valószínűleg más késő antik műhelyekben is készülhettek (például Sopianae és Aquincum–Brigetio–Gorsium környékén) hasonló függők.

Az üvegberakásos fülbevalók Duna–Tisza közi példányain kívül a kiskunhalasi főgimnázium gyűj-

teményébe került, pálmalevél alakú préselőminta,¹⁵⁷ a Szeged-Kolozsvári térről szórványként ismert aranyozott, öntött, bronz nagygömbös fülbevaló,¹⁵⁸ a Szeged-Kundomb 262. sír áttört, aranyozott, bronz gúlacsüngös fülbevalója¹⁵⁹ és a tágabb környéken eddig ismertté vált, nem túl jó minőségű, kora avar kori, aranyozott bronz öntvények — a csanyteleki és a petőfiszállási aranszerelékes, kardos vezérek fogazott díszű, csuklós szerkezetű csatjai¹⁶⁰ — a Duna–Tisza közének középső részén, a 7. század középső harmadában dolgozó gátéri ötvösnél korábban, a 7. század első harmadában itt tevékenykedő ötvösmesterre vagy kisebb műhelyre utalnak.

LEMEZES GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

A gúlacsüngös fülbevalók között az öntöttek-nél népeesebb és sokszínűbb típuscsoportot alkotnak azok a fülbevalók, amelyeknek gúlatagja lemezből készült, forrasztással. Az üreges gúlához illeszkedő gömbdíszek préseltek, tehát szintén üregesek.

45 lelőhelyes és 11 ismeretlen lelőhelyű lemezes fülbevalót ismerünk. A legtöbb töredékes példány esetében is el tudtuk dönteni, hogy mely típusba sorolhatók. Az egyetlen fülbevalótöredék, amelynek típusba sorolása nem lehetséges, a Békéscsaba-Repülőtérrel előkerült női sír¹⁶¹ fülbevalótöredékei. A fülkarikához közvetlenül hozzáforsztott rövid, keresztben bordázott hengeres összekötőtagokhoz hasonlóak a Szegvár-típusú fülbevalók nagyobb méretű képviselőinél (3. tábla 4–7) és a Velika Kladuša-típus darabjainak többségénél (4. tábla 1–2, 8–10) fordulnak elő. Ha a két függőtípus eddig ismert példányainak területi elhelyezkedését is figyelembe vesszük (9–10. kép), akkor nagyobb a valószínűsége annak, hogy a békéscsabai fülbevalók Szegvár-típusú-

ak lehettek. A fülbevalótípusok keltezése szempontjából a békéscsabai sír „értékes” lehetett volna, ha a függőtípus egyértelmű lenne, hiszen a síregyütttest *post quem* keltezi az innen származó, félbevágott Heraclius (616–625) solidus.

A lemezes gúlacsüngös fülbevalók között a gúla-alapra felrakott díszítések jellege alapján a következő típusok különíthetők el.

*Szegvár-típus*¹⁶² (3. tábla 1–9)

1. Adony, szórvány (3. tábla 2)¹⁶³
2. Deszk-T. 24. sír (8. kép 1; 3. tábla 8) Kelet-nyugati tájolású fülkesírba a női csontvázat a fülkébe fejjel előre tolták be. A koponya mögött birka-csontok voltak. A függőkön kívül a sír egyéb melléklete trapéz alakú vascsat, szemes, hurokfolyatott és lecsapott sarkú hasáb alakú monochrom opak gyöngyök és orsókarika volt. Leírás: 2 db arany gúlacsüngös fülbevaló. A fülkarika kerek

¹⁵⁶ A fenékpusztai erőd északi kapujának feltárása során előkerült nagymennyiségű fémlelet (ládikaverek, bronzedények maradványai, javított darabok, hulladékok stb.) alapján az ásató azt feltételezte, hogy a késő római időszakban itt egy leginkább edényjavításra és egyéb egyszerű fém munkákra specializálódott műhely működhetett. (MÜLLER 1978, 11, 26, 29; SEY 2013, 65) Carnuntumban a légiós tábor (Bad Deutsch-Altenburg, Ausztria) és a polgárváros (Petronell, Ausztria) területén több műhelyt is sikerült azonosítani, fegyver-, szobor- és plasztika-, valamint fibulakészítő műhelyeket. (SEY 2013, 59–61.)

¹⁵⁷ FETTICH 1926, 33. VII. t. 6.

¹⁵⁸ MFM ltsz.: A.55.123.1.

¹⁵⁹ Lásd lejjebb, az egyedi préselt darabok közt.

¹⁶⁰ KÜRTI 1990, 1. kép 3; BALOGH–WICKER 2012, 6. kép 3.

¹⁶¹ MRT/10, 185. 101. tábla 6, 8. „Ezeknek eredetileg közepes méretű gúla alakú csüngőrészük volt, de a találók levagdosták, s elveszték.”

¹⁶² Az arany, lemezes gúlacsüngös fülbevalók többsége számos kiállításon szerepelt, fotójuk a kiállításhoz kapcsolódó vezetőben, katalógusban megjelent. Ezekre csak abban az esetben hivatkozunk, ha a tárgyról leírást vagy legalább a méret és tömegadatait tartalmazza a katalógus szócikke. A típus lelőhelylistáját először Bóna István állította össze (BÓNA 1980, Anm. 13), az egyik függő lelőhelyeként Budapest-Angyalföld szerepelt. Ezt a téves lelőhelyet Bálint Csanád is feltüntette. (BÁLINT 1993, Fundliste 2b) A fülbevaló itt ismeretlen lelőhellyel szerepel. A legújabb katalógust Ormándy János közölte, ezekkel egy típusba sorolta az oldalukon háromszög alakú üres foglalattal tagolt darabokat is. (Vö.: ORMÁNDY 1995, 154–155.) Ez egy olyan markáns jellemző, hogy ez utóbbiakat külön típusba soroltuk. (Lásd Velika Kladuša-típus.)

¹⁶³ OrnJank 10.; BÓNA 1980, Abb. 6. 1; GARAM 1993, 51, Taf. 1. 5.

8. kép: 1–2. Szegvár-típusú gúlacsüngős fűlbevalók: 1. Deszk-T, 24. sír; 2. Üllő(?), szórvány; 3. Velika Kladuša-típusú fűlbevaló Erdélyből (Románia)

Abb. 8: 1–2. Pyramidenförmige Ohrgehänge des Szegvár-Typs: 1. Deszk-T, Grab 24; 2. Üllő(?), Streufund; 3. Ohrring nach Velika Kladuša-Typs aus Transsylvanien (Rumänien)

átmetszetű, egyik vége elhegyesedik, a másik öntött tokban végződik. A háromoldalú gúlacsüngő oldalait apró granulációk fedik. A gúla alsó csúcsához négy apró préselt lemezgömb és alattuk egy nagyobb, két félből összeállított lemezgömb csatlakozik. A fedlap sarkain piramis alakban elrendezett granulációdíszek (három kisebb tetején egy nagyobb granuláció) ülnek. A gúlacsüngő a fedlapra forrasztott, keresztben bordázott arany lemezből hajlított hengeres tagba fűzött, bordázott lemezfűlrel kapcsolódik a fülkarikához. A függesztőtag forrasztási helyét a fedlapon granulációkkal takarták el. H=5,8 cm (3,5 cm) és 5,1 cm (3,3 cm), s=11,21 g, 11,88 g. Ltsz.: MFM A.55.122.1., A.55.131.1.

3. Fadd (3. tábla 5)¹⁶⁴
4. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány (3. tábla kép 6–7)¹⁶⁵
5. Körösladány-Dózsa Tsz (3. tábla 9)¹⁶⁶
6. Szegvár-Oromdúló, 1. sír (3. tábla 3)¹⁶⁷
7. Szegvár-Sápoldal, 1. sír (3. tábla 1)¹⁶⁸
8. Üllő (?), szórvány (8. kép 2; 3. tábla 4)¹⁶⁹

Az e csoportba tartozó függők elsődleges jellemzője, hogy a gúlatagok egész felületét apró granulációk borítják. (3. tábla 1–9)

A Szegvár-típusú fűlbevalók aranyból készültek. A csüngőrészek nagysága 1,8–3,3 cm között változik. A legkisebb az adonyi szórvány és a töredékes állapotú szegvár-oromdúlói függő, s szintén a kisebb darabok közé sorolható a szegvár-sápoldali 1. sír fűlbevalója is.¹⁷⁰ A típus példányai között a legnagyobb a Deszk-T. 24. sír fűlbevalópárja. A többi közel azonos, köztes méretű.

A gúlacsüngők végére két préselt félből összeállított nagyobb lemezgömb kapcsolódik, átmérőjük 0,5–1,1 cm között váltakozik. A gúla és a lemezgömb közé, a forrasztás eltakarására 3-4 nagyobb granulációt vagy kisebb lemezgömböt illesztettek. A gömbök érintkezési felületét gyakran ugyancsak apróbb granulációkkal díszítették.

A fedlapok sarkain 3-4 kisebb és egy nagyobb granulációból álló díszítőtagok ülnek.

A függők rögzítése a fülkarikához többféle módon történt. A sápoldali függőnél a csüngőtagot függesztőfűl nélkül, közvetlenül a fülkarikára forrasztották. (3. tábla 1) Az adonyi, az oromdúlói és a valószínűleg Üllőről származó daraboknál a gúla

¹⁶⁴ BÓNA 1980, Anm. 50. Abb. 6. 10.

¹⁶⁵ GARAM 1993, 68. Taf. 32. 3–4. A fűlbevalópár lelőhelyeként Bóna István korábban Budapest-Angyalföldet jelölte meg (BÓNA 1980, Anm. 51), Garam Éva leletkatalógusában már ismeretlen lelőhelyűként szerepel (GARAM 1993, 68). Bóna István téves információját tisztázta: NAGY 1998, 101–103.

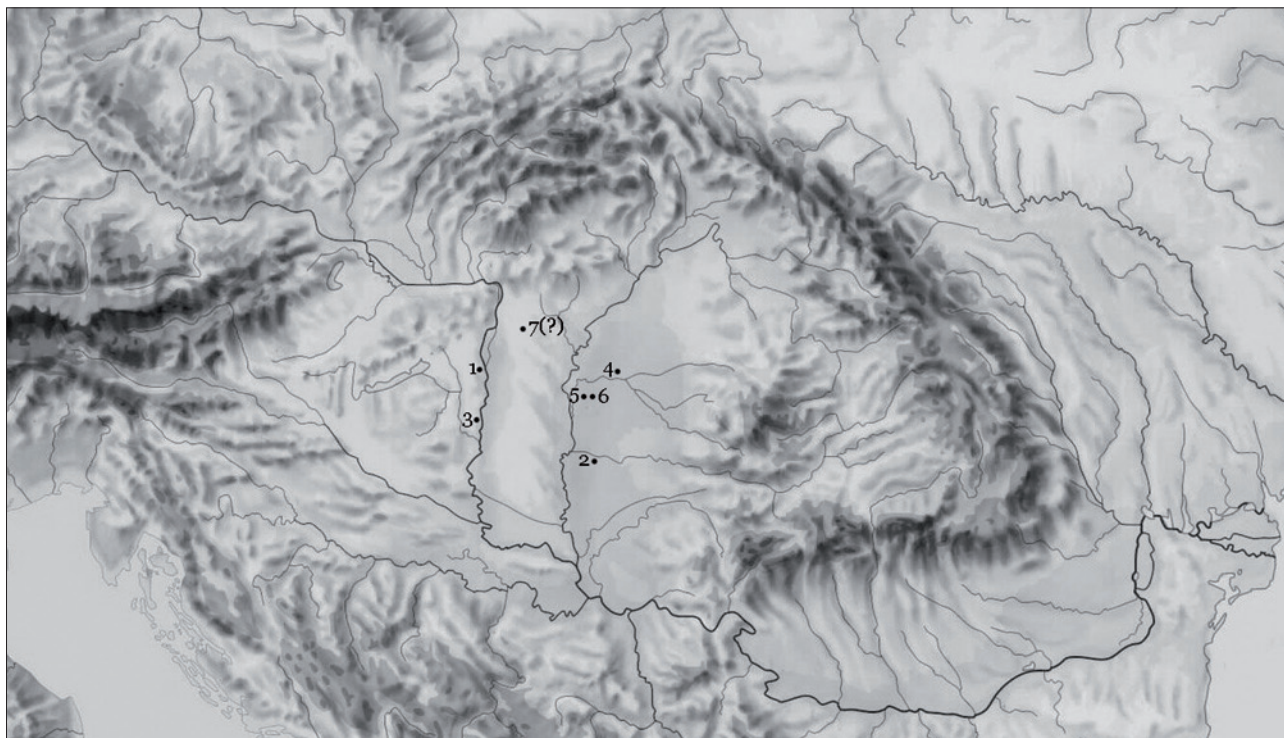
¹⁶⁶ JUHÁSZ 1973, 111. 7. kép.

¹⁶⁷ LŐRINCZY 1991, 128. III. t. 4.

¹⁶⁸ BÓNA 1979, 5. 2. kép 3; BÓNA 1980, Abb. 7.

¹⁶⁹ HAMPEL 1894, 62; BÓNA 1980, Anm. 53. Abb. 6. 3–4; GARAM 1993, 68. Taf. 32. 1–2.

¹⁷⁰ Bóna István a fűlbevalótípuson belül nagyközepes, közepes és kicsi változatokat különített el. (BÓNA 1980, 41.)

9. kép: A Szegvár-típusú gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
 Abb. 9: Fundorte der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Szegvár-Typs

fedlapjára egy lemezből készített, henger alakú tagot rögzítettek és az közvetlenül kapcsolódott a fülkarikához. A hengeres tag mindkét végén a forrasztás nyomait apró granulációkkal fedték el. A faddi fülbevalóknál a hengeres nyakrészre egy lemezgömböt ültettek, s a fülkarikát ezen húzták át. (3. tábla 5) A deszki, a körösladányi (5. kép 12) és az ismeretlen lelőhelyű (3. tábla 6–9) fülbevalóknál egy bordázott pántból hajlított hurokfűlet húztak át a kilyukasztott fedlapon, a fül két szárvégét alul széthajtották. A hurokfűl szára köré keresztben bordázott, hengeres lemezipalástot hajlítottak. A deszki függőkön jól látható, hogy a fedlap tetején a függesztőfűl tövét forrasztással is megerősítették, s ennek nyomait granulációkkal takarták el. Valószínűleg hasonló módon jártak el a másik kettőnél is.

A fülbevalók karikája között az oldalt nyitott mellett a felül nyitott (3. tábla 2, 5) és a tokos záródás (3. tábla 2, 6) is bizánci jellegzetesség.

Párosan és páratlanul is viselt ékszer volt. Biztosan női sírból került elő a szegvár-oromdűlői és a deszki függő, a szegvár-sápoldali férfisírból való. A

többi szórvány vagy közelebbi adatok nélküli temetkezésből származik.

A fülbevalótípus eddig ismert 8 példánya a kora avar szállásterület központi részén, a Duna jobb partján, többsége a Közép-Tisza vidék tágabb környezetében került elő. (9. kép)

A fülbevalók keltezése

A fülbevalótípus 6–7. századi pontuszi analógiái jól ismertek.¹⁷¹ (3. tábla 10–24) Bóna István ezeket a Kárpát-medencei rokon példányokkal egyidejűnek tartotta, s ez alapján feltételezett egy közös bizánci előzményt.¹⁷² A felül nyitott és a hurkos-kampós záródású fülkarika eléggé egyértelművé teszi, hogy a fülbevalótípus eredetét bizánci ékszerek között kell keresnünk, és ezek a darabok maguk is bizánci mesterek vagy bizánci hagyományú műhelyek produktumai lehetnek.

Ugyanakkor a keleti és az avarföldi függők egyidejűségével van némi probléma, ugyanis ha tüzetesen áttekintjük kísérőleleteiket, akkor megállapíthatjuk, hogy ez idáig mindössze Suuk Suban (1. kép 6) és Skalistoeban (3. tábla 21–24) fordulnak elő a 6.

¹⁷¹ VINSKI 1955, 74; BÓNA 1980, 40; BÁLINT 1993, 218.

¹⁷² BÓNA 1980, 42.

század végétől keltezhető darabok, női sírokból, párosan és páratlanul is.¹⁷³ Csak egyetlen darab került elő éremmel *post quem* keltezhető temetkezésből: a 771. kriptából II. Tiberius (578–582) és Mauricius Tiberius (582–602) 7 darab átlukasztott érme származik.¹⁷⁴

Az arcybaševói (3. tábla 13)¹⁷⁵ és Klin Yar III. 29. katakombájából származó (3. tábla 14)¹⁷⁶ darabok kiséreleleteik alapján nem keltezhetők a 7. század első harmadánál korábbra. Mindkettő férfisírból, egyével került elő. Ezekkel közel egyidősek lehetnek a kamuntai függők is.¹⁷⁷ (3. tábla 10–12)

A Kaukázustól északra lévő Mokraya Balka 5–10. századi temetkezőhelyéről eddig 5 katakombából került elő gúlacsüngős fülbevaló,¹⁷⁸ (3. tábla 15–17, 19) amelyek közül három arany, egy bronz és egy pedig bronz öntvény. (3. tábla 19) Az egyik arany és a bronz öntött függő mellől származó érmek *post quem* adják meg a fülbevalók kronológiai helyét. A 20. katakombából származó II. Huszrau Parváz (Khosrau II.) szasszanida uralkodó (590–628), a 117. katakombából Heraclius és Heraclius Constantinus (613–641) érmei származnak.¹⁷⁹ A temetőt közlő szerzőpáros a granulált gúlacsüngős függőket a temető 7. század második felétől a 7./8. század fordulójáig keltezett horizontjába tette.¹⁸⁰ Ez a keltezés az érmek alapján azonban indokolatlanul késői.

A típus legkésőbbi — és egyben legnagyobb, nagyobb granulációval díszített — példányát Kelegejből (3. tábla 18) ismerjük,¹⁸¹ amely már Malaja Pereščepino köréhez tartozik, s így a 7. század középső harmadára datálható.¹⁸² A nagyobb méretű granulációk és a fülkarika belső gyöngydíszével ezzel rokonítja az egyik kamuntai függőt. (3. tábla 20)

A fülbevalótípus legkésőbbi előfordulását a 7. század végére/8. század elejére keltezett zachepilovkai sírleletből ismertük,¹⁸³ azonban a leletegyüttes nemrégiben történt teljes közlése és feldolgozása alapján¹⁸⁴ törölhetjük a sorból, a leletek között való szerepeltetése téves.

A Kárpát-medencei darabok közül a Mauricius Tiberius (582–602) *solidus*ának utánzatával *post quem* a 6. század utolsó évtizedére keltezett sápadali¹⁸⁵ és a valamivel korábbra, a 6. század második felére/harmadik negyedére datált oromdűlői 1. sír¹⁸⁶ a típus kisebb méretű példányainak kronológiai helyzetét elég szilárdan mutatja.

A nagyobb méretű darabok közül csak a Deszk-T. 24. sírról rendelkezünk bővebb információval. A sírleletben lévő gyöngyök közül a lecsapott sarkú hasáb alakú, kék színű *monochrom* gyöngyök jellegzetes római típusok, amelyek leginkább a 3–4. században voltak kedveltek, de az 5. századi késő római temetőkben is megtalálhatók, sőt Bizánc peremterületein egészen a 6. század utolsó harmadáig kedveltek voltak.¹⁸⁷ A barnásfekete alapon négy fehér-kék szemes és fehér hurokfolyatott gyöngyök a 7. század elejének gyöngysoraiban fordulnak elő.¹⁸⁸ A síregyüttes a gyöngyök alapján a 7. század első harmadára keltezhető. Bár egyetlen sírlelet alapján a nagyobb méretben készült Szegvár-típusú gúlacsüngős fülbevalók a kisebbeknél korábbi keltezése nem áll szilárd alapon, újabb hiteles leletek igazolhatják az eltérő változatok kronológiai egymásutánosságát. Az ékszertípusnál a méretbeli növekedés a keleti analógiák között is megfigyelhető tendencia.

Velika Kladuša-típus (4. tábla)

1. Dávod, szórvány (4. tábla 10)¹⁸⁹
2. Erdély/Transilvania (Románia), szórvány (8. kép 3; 4. tábla 1)¹⁹⁰
3. Fadd (?), szórvány (4. tábla 4)¹⁹¹
4. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány (4. tábla 2)¹⁹²
5. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány (4. tábla 3)¹⁹³
6. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány (4. tábla 8)¹⁹⁴

¹⁷³ 130., 132., 169., 220., 285., 336., 412., 414., 416., 471., 771., 760. és 772. kriptá. (VEJMARN–AJBABIN 1993, ris. 8. 20, 24, ris. 9. 28, 30, 33, ris. 16. 8, ris. 20. 25, ris. 35. 17, ris. 52. 11, ris. 68. 4, ris. 69. 2–3, 10–11, ris. 85. 5–7, 10, 12, ris. 118. 27, ris. 121. 19, ris. 122. 4.) A temetőt közlő szerzőpáros a granulációs és az öntött gúlacsüngős fülbevalókat indokolatlanul későre és nagyon tág határok közé, a 7. század második felétől a 9. századig keltezte. (VEJMARN–AJBABIN 1993, 183.)

¹⁷⁴ KROPOTKIN 1965, 177. No. 65.

¹⁷⁵ MONGAJT 1951, ris. 42–45.

¹⁷⁶ FLÉROV 2000, 138–140. ris. 37–39.

¹⁷⁷ CHANTRE 1887, Pl. XIV. 3–4, 6.

¹⁷⁸ 20., 21., 33., 59. és 117. katakomba. (AFANAS'EV–RUNIČ 2001, ris. 35. 6, ris. 37. 6, ris. 50. 6, ris. 75. 5, ris. 134. 8.)

¹⁷⁹ AFANAS'EV–RUNIČ 2001, 41.

¹⁸⁰ AFANAS'EV–RUNIČ 2001, 237.

¹⁸¹ FETTICH 1937, Taf. CXXIX. 25.

¹⁸² A lelethorizont datálásáról: KISS 1991, 193–210; GAVRITUHIN 2005, 406–411. Legutóbb részletes kutatástörténeti áttekintéssel: KOMAR 2006, 118, 230–240.

¹⁸³ Vö.: BÁLINT 1989, Abb. 41. 2; RAŠEV 2007, Tab. 83.

¹⁸⁴ KOMAR–HARDAJEV 2012.

¹⁸⁵ BÓNA 1980, 92

¹⁸⁶ LŐRINCZY 1991, 137.

¹⁸⁷ IVANIŠEVIĆ et al. 2006, 83–84.

¹⁸⁸ Felsorolt példakkal: PÁSZTOR 1997, 192.

¹⁸⁹ GARAM 1993, 30. Taf. 3. 7.

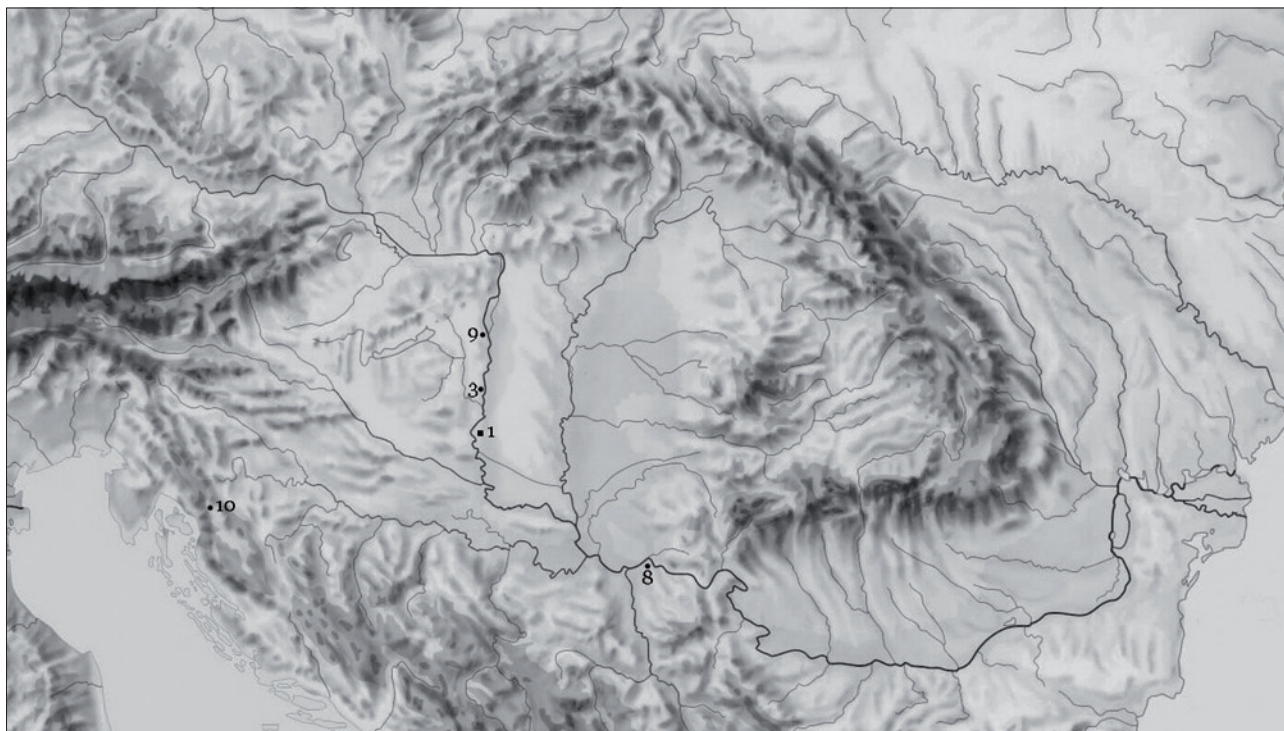
¹⁹⁰ BÓNA 1986, Abb. 30. 3; GARAM 1993, 64. Taf. 29. 4–5.

¹⁹¹ GARAM 1993, 64–65, Taf. 31. 8.

¹⁹² OrnJank 7.; HAMPEL 1894, 61. LVIII. tábla 7; GARAM 1993, 67–68, Taf. 2. 7.

¹⁹³ GARAM 1993, 67, Taf. 2. 6.

¹⁹⁴ OrnJank 8.; GARAM 1993, 69, Taf. 71. 6.

10. kép: A Velika Kladuša-típusú gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
 Abb. 10: Fundorte der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Velika Kladuša-Typs

7. Ismeretlen lelőhely (Nyugat-Magyarország), szórvány (4. tábla 9)¹⁹⁵
8. Ram (Szerbia), szórvány (4. tábla 5)¹⁹⁶
9. Rácalmás, szórvány (4. tábla 7)¹⁹⁷
10. Velika Kladuša (Bosznia-Hercegovina), szórvány (4. tábla 6)¹⁹⁸

A gúla oldallapjain granulációkkal díszített fülbevalók között önálló típust képviselnek azok a darabok, amelyeknek oldalait üres foglalatok tagolják. (4. tábla) Ezeket Garam Éva már önálló típusként körvonalazta.¹⁹⁹ Ormándy János mégis a Szegvár-típusban sorolta fel őket, de területi elkülönülésükre felfigyelt.²⁰⁰

Az aranyból készült függők mérete 2,6–3,8 cm között mozog, közel azonosak a Szegvár-típus közepes nagyságú darabjaival. Az alap, amelyre a konstrukciót felépítették, egy sima lemezből összeforrasztott, háromoldalú gúla. Az oldalak közepére arany szalagból hajlított, az oldalsíkra merőleges, háromszögletű cellát forrasztottak. Ezt körben a gúla oldaléleig szabályos sorokba rendezett apró granulációkkal keretelték.

Ettől eltérő az Erdélyből származó fülbevalópár, (4. tábla 1) amelynél a cellafal külső oldalára került

kettős granulációkeret nem tölti ki a felületet. Hasonló kis gömböcskékből álló szegély húzódik az oldalak felső szélénél és a fedlap pereménél is, azonban a gúla oldalélein sorakozó granulációk nagyok.

A függők gúlatagjának végére három kisebb lemezgömb közbeiktatásával egy nagyobb, 0,7–1 cm átmérőjű lemezgömböt illesztettek. A fedlap közepére sima vagy keresztben barázdált, rövid hengeres tagot forrasztottak, s azt közvetlenül a fülkarikához rögzítették. A forrasztás helyeit a zárólapon és a fülkarikánál is apró granulációkkal takarták el.

A Jankovich-aranyak között lévő fülbevalónál (4. tábla 2) egy rövid hengeres összekötőtag tetejére ültetett három kiscsöggel rögzítették a fülkarikát, amelynek a belső ívére egy kisebb lemezgömböt illesztettek.

A fülbevalók fedlapjának sarkain felforrasztott díszítő tagok ülnek: egyeseknél piramis alakzatban felrakott, 3-4 kisebb és felül egy nagyobb granuláció, (4. tábla 1–4) másoknál préselt lemezgömb, amely hosszában barázdált, nyomott formájú nyakon ül. (4. tábla 5–6, 9–10) A rácalmási függő (4. tábla 7) fedlapjára rövid kúpos nyakú, öntött, tömör gömböcskéket forrasztottak, amely az orosz-lány-borbálatelepi 40. sír öntött, aranyozott ezüst, üveg-

¹⁹⁵ KISS 1985, 148. Taf. 4. 1.

¹⁹⁶ VINSKI 1955, Tab. I. 2; VINSKI 1958, Tab. IV. 14; DIMITRIJEVIĆ et al. 1962, 121. Tab. XII. 2.

¹⁹⁷ OrnJank 9.; GARAM 1993, 103, Taf. 71. 7.

¹⁹⁸ VINSKI 1958, 73, Tab. XI. 13.

¹⁹⁹ GARAM 1993, 23: 2. Gruppe.

²⁰⁰ ORMÁNDY 1995, 155.

berakásos fülbevalójának díszéhez hasonló. (3. kép 6)

A fülbevalókat kerek átmetszetű, kerek alakú, oldalt nyitott fülkarikákra függesztették fel. Az erdélyi fülbevalópár fülkarikája tokos záródású. (4. tábla 1)

A fülbevalók mindegyike szórványlelet, csak az erdélyi páros, a többi szőlóban előkerült ékszer. 5 fülbevalónak legalább tágabban ismerjük a származási helyét, amely a fülbevalótípus közvetlen Duna menti előfordulását mutatja. (10. kép) A Kárpát-medencén kívül ismert egyetlen darab a Velika Kladušából ismert szórvány. Analógiák hiányában valószínűleg Avarföldön készült ékszertípusról van szó. A Rácalmás és Dávod közötti alig több mint 100 km-re eső három előfordulásából e szakasz közelében működő műhelyre következtethetünk.

A fülbevalók keltezése

A fülbevalók kronológiai helyzetének kérdését – leletösszefüggések hiányában – egyelőre csak stíluskritikai alapon közelíthetjük meg.

A fülbevalók közeli rokonságban állnak a Szegvár-típusú függőkkel, méretben azok nagyobb képviselőivel. Fentebb láttuk, hogy hiányzik egyelőre a meggyőző mennyiségű adatsor ezek keltezéséhez. A Deszk-T 24. sír példányát a sír gyöngyei alapján feltételeztem a 7. század első harmadára.

A dávodi fülbevaló (4. tábla 10) háromszögletű cellájának közepét kitöltő kerek belső cella a Szentendre-típusú fülbevalók A változata felé mutat kapcsolatot, (vö.: 8. tábla 3–10) de távoli rokonság fedezhető fel a Deszk-típus C változatára jellemző díszítéssel is. (6. tábla 1–3)

Sajnos azonban a Szentendre-típusú függők A változatainak keltezésével is gondban vagyunk, mert négy szórványlelet, a többi mellől jellegtelen leletanyagot ismerünk, vagy egyáltalában nem ismerjük a leletösszefüggéseket. A kunpeszéri temető kora avar kori sírjai között mindkét változat megtalálható, ami azonos kronológiai horizonthoz való tartozásukat sugallja. A következőkben, a típus tárgyalásakor majd részletezésre kerülő érvek alapján ezt a fülbevalótípust a 7. század második negyedére/középső harmadára keltezhetjük.

Az Erdélyből származó fülbevalópáron az élek nagyobb granulációkkal való szegélyezése a Deszk-típus jellemzője. (Vö.: 6–7. tábla)

Összességében a Velika Kladuša-típusú gúlacsüngős fülbevalók tehát a 7. század első felénél pontosabban egyelőre nem datálhatók. Újabb hiteles leletek napvilágra kerülésével a jövő feladata lesz a keltezés pontosítása.

Oroszlány-típus (5. tábla 2–5)

1. Bágyog-Gyűrhegy (?) (5. tábla 3)²⁰¹
2. Makó, Mikócsa-halom, 17. sír (5. tábla 4) észak-északkelet-déldélnyugati tájolású padmalyos sír. A 30–35 éves nő mellékletei: borostyán és *monochrom* gyöngyök, vascsat, orsókarika, kézzel formált edény, juh hosszúfartó, egy-egy részleges borjú és birka, illetve két részleges marha temetkezés. Leírás: A fülbevalópár a koponya két oldalánál került elő. Bronz lemezből készült, töredékes állapotú függőpár. A gúla oldalain háromszög alakú áttörések vannak, amelyeket kivágással alakítottak ki. Az oldallapok szélénél préselt gyöngysor húzódik. A vastagabb bronzlemezről kinyírt fedlapot felforrasztották. Ennek közepén széles bronzpántot húztak át hurokszerűen, végei a fedlap alján két oldalra hajlítottak. Az egyik darabnál a függesztőhurokba egy lapos huzalból készített bronzkarikát és abba egy vastagabb, kerek átmetszetű bronzkarikát fűzték be. A másik fülbevaló karikája elpusztult. $\bar{A}_{karika}=1,3$ és 1,7 cm. Ltsz.: MFM 2012.9.127.
3. Oroszlány-Borbálatelep 40. sír (3. kép 6; 5. tábla kép 2)²⁰²
4. Péterréve/Bačko Petrovo-Selo, Čik (Szerbia), 101. sír (5. tábla 5)²⁰³

A gúlacsüngős fülbevalókon belül ez négy olyan példányt magába foglaló típus, amelynél nemcsak a függő alkotóelemeit, hanem a gúla díszítését is préseléssel alakították ki. (5. tábla 2–5) Az oroszlányi ezüstműből, a többi bronzlemezről készült. Párosan viselt függők voltak, a péterrévei férfi, a másik kettő női sírból származik.

Vékony anyaguk és áttört felületeik miatt sérülékenyek, a makói és a péterrévei töredékesek. Az oroszlányi függőpár alapján a töredékes, hiányos darabok fomáját és a készítésük menetét is rekonstruálhatjuk.

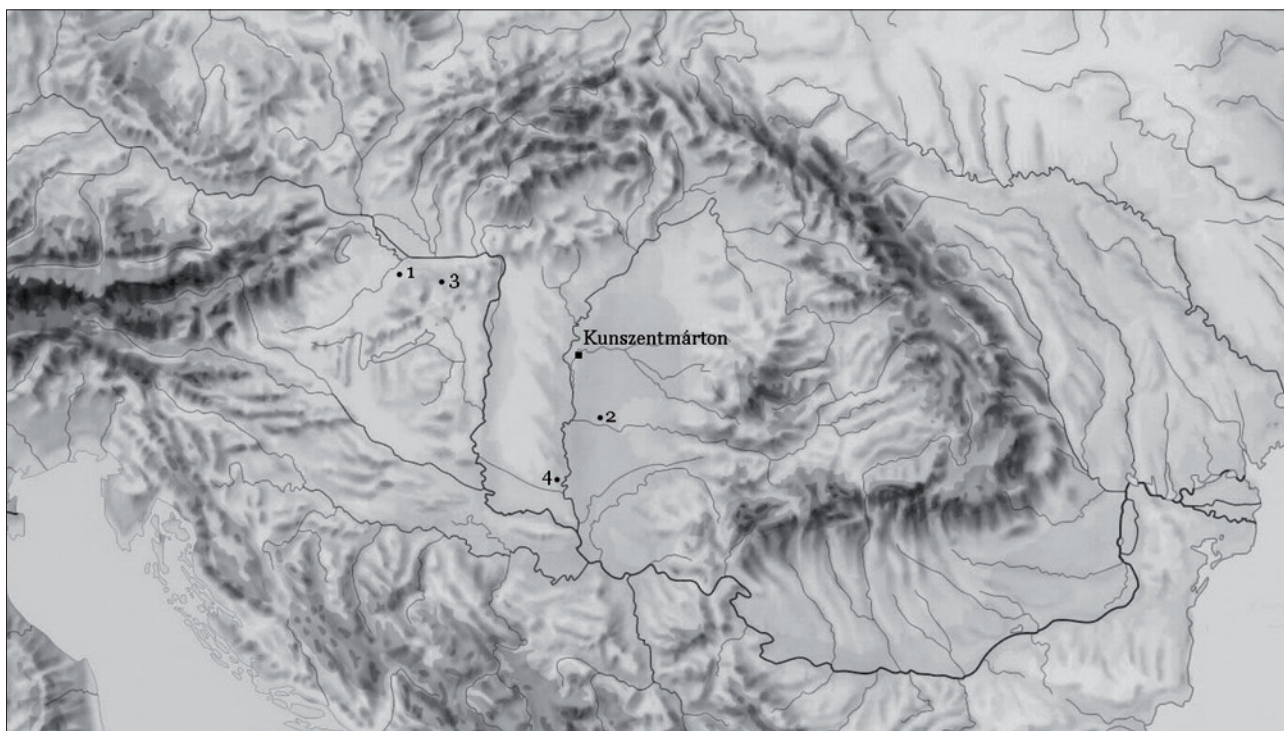
A függők összeállítását a következők szerint képzelhetjük el. A bronz lemezre előrajzolták a gúla szétterülő mintáját, feltehetően valamilyen sablon és karcoló segítségével, majd préseléssel alakították ki a granulációkat utánozó gyöngysordíszeket. Ilyen fülbevaló előállítására sablonként és préselőmintaként a kunszentmártoni ötvössír mintái között fellelhető bronzöntvényhez (5. tábla 1) hasonló tárgy is alkalmas lehetett.

Az oldallapok közepét még az oldalak hajtogatása, forrasztása előtt kinyírták. (6. kép 3) A makói és a péterrévei fülbevalóknál a fedlapra előbb rászerelték a függesztőfület, s ezután az összehajtott és forrasztással rögzített gúlaalapra a fedlapot felforraszt-

²⁰¹ TOMKA 2008, Abb. 11. 1.

²⁰² SZATMÁRI 1980, Abb. 3.

²⁰³ BUGARSKI 2009, 40. T. V. 30: 4.

11. kép: Az Oroszlány-típusú gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
 Abb. 11: Fundorte der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Oroszlány-Typs

tották. A makói fülbevalóknál a vastag bronzlemez-ből kinyírt, háromszögletű lapot középen átlukasztották, és abba hurkosra hajlított, széles bronzszalagot húztak, amelynek rögzítése a végek széthajlításával történt. (5. tábla 4) Hasonlókra a Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók között találunk példát. (Vö.: 6–7. tábla)

A péterrévei daraboknál a közölt illusztráció nem elegendő egy megalapozott technikai rekonstrukcióhoz. A rajz alapján a függesztőfül és a fedlap sarkain lévő applikációk is alulról kerültek rögzítésre. Ehhez a gúlacsüngős fülbevalók között nem találtunk más példát.

A bágyog-gyűrhegyi fülbevalónál (5. kép 3) a fedlapra egy hengeres függesztőtagot forrasztottak, s abba egy furat segítségével akasztották be a fülkarikát. Ez a függesztőfülforma a Szentendre-típusú gúlacsüngős fülbevalókon előforduló formával csak nagyon távoli hasonlóságot mutat, főként inkább a nagy- és kislemezgömbös fülbevalóknál találkozunk hasonló megoldással.²⁰⁴

Az oroszlányi fülbevalónál (5. tábla 2) egy lekerített végű téglalap alakú, lyukkal átütött fület sze-

reltek fel. A fülforma az öntött gúlacsüngős fülbevalókéval rokon. (Vö.: 1–2. kép)

A bágyog-gyűrhegyi, oroszlányi és a péterrévei függők zárólapjának sarkaira csonkakúpos nyakon ülő gömbdíszek kerültek, amelyek a Rácalmáson a Dunánál talált Velika Kladuša-típusú fülbevalón (4. tábla 7) lévőkhöz hasonlóak.

A fülbevalók közül csak az oroszlányiaknál kerültek szintelen üveglapok a gúla oldallapjainak át-törésébe, amelyeket hátulról ragasztotta be, a gúla külső felületének füstáranyozása után. Mivel sem a makói, sem a péterrévei sírokban nem volt nyoma üvegbetétnek, ezért valószínű, hogy ezeket és talán a bágyogi fülbevalópárt sem díszítette üvegbetét.

A fülbevalótípust csak a Kárpát-medencéből ismerjük, helyi készítmények lehetnek. (11. kép)

A fülbevalók keltezése

A makói 17. és a péterrévei 101. sírokban nincsen pontosabb keltezésre alkalmas lelettípus, az utóbbi esetében a temető egészének kora avar korra keltezése²⁰⁵ alapján lehet a temetkezés kronológiai helyét nagyjából megadni. A Makó, Mikócsa-halomnál fel-

²⁰⁴ Kiragadott példaként említjük: Alattyán-Tulát 70., 166., 211. és 433. (KOVRIK 1963, Taf. VI. 70: 1–2, Taf. XIV. 166: 18, Taf. XVII. 211: 27, Taf. XXIX. 433: 1); Pókaszepetk 243. (CS. SÓS–SALAMON 1995, Pl. XVII. 243: 2); Sommerein (Ausztria) 21. (DAIM–LIPPERT 1984, Taf. 21. 21: 3); Szeged-Fehértó A. 11. (MADARAS 1995, Pl. 2. 11: 1); Vác-Kavicsbánya 158. (TETTAMANTI

2000, Taf. 6. 158: 1) és Zamárdi-Rétiföldek 543. (BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 71. 543: 3) sírokat.

²⁰⁵ BUGARSKI 2009, 137. Ivan Bugarski 567–670 között határozta meg a temető használatát, véleményem szerint 6. századra datálható temetkezések nincsenek, és a 7. század középső harmadánál későbbi leletanyag sem fordul elő.

tárt temető jelenleg ismert része a 6. század harmadik harmadától a 7. század első harmadáig keltezhető anyagot tartalmaz.²⁰⁶

A fülbevalótípus keltezéséhez a magántulajdonban lévő bágyog-gyűrhegyi függőpárral ugyanazon sírból származó szűrőkanál²⁰⁷ vizsgálatával, az oroszlányi fülbevaló kísérőleleteinek áttekintésével és a préselési technika figyelembevételével juthatunk közelebb.

A Kárpát-medencében biztosan a 6. századra keltezhető préselőmintát nem ismerünk. Ez, valamint a legkorábbi avar kori ötvössírok (Klárafalva-B 60.,²⁰⁸ Jutas 166.,²⁰⁹ Kölked-Feketekapu B, 80.²¹⁰ sír és kisújszállás-nagykerti²¹¹ sírok) alapján a préselési technika elterjedésével a Kárpát-medencében a 7. század első negyedétől számolhatunk. Tehát a préselt gúlacsüngős fülbevalók a 7. század elejénél korábban biztosan nem készültek.

A bágyogi fülbevaló mellől származó, a kanálfejnél laposra nyújtott, majd a vége felé kerek átmetszettű nyéllel ellátott kanál a szűrőkanalak legnépesebb, C típusába tartozik (B variáns).²¹² Az ilyen típusú szűrőkanalat tartalmazó Szentendre 3. sír 607–610 között vert Phocas *solidusa* – amely verdefényessége alapján nem sokkal verése után kerülhetett a sírba²¹³ – a típus *post quem*jeként tekinthető. Hosszú életű

típus, amelynek használata a közép avar kor elejéig kimutatható.²¹⁴

Az oroszlány-borbálatelepi 40. sír közvetlen, a sír leleteiről annyit tudunk, amennyi a leletegyüttesről közzétett fotóról²¹⁵ leolvasható. A gúlacsüngős fülbevalópár mellett még három fülkarika, néhány darab apró, *monochrom* gyöngy és egy bronz spirálókból, közük felfűzött, trapéz alakú, préselt díszű lemezc süngőkből és bronz huzalból hajlított, kettős spirál alakú csüngőkből álló nyakék volt. Ez utóbbi az avar kori leletanyag bizánci eredetű emléksorozatjába, a bronz és ezüst lemezc süngős nyakékek közé tartozik,²¹⁶ amelyek a bizánci töbtagú csüngős nyakékek utánzataként készültek. A nagyobb számú Közép-Dnyeper vidéki hasonló darabokkal egy időben voltak divatban, legfeljebb a 7. század első harmadának végéig, a legegyszerűbb, már gyöngysorba fűzött változatok is csak legfeljebb a 7. század közepéig.²¹⁷ A bronz spirálok közé felfűzött oroszlányi nyakék a korábbi képviselők egyike. A trapéz és a kettős spirál alakú csüngőinek legjobb Kárpát-medencei analógiái Pécs környékén fordulnak elő, olyan lelőhelyeken (Gyód, Pécs-Köztető és Závod),²¹⁸ ahol egyéb bizánci eredetű ékszertípusok (csillagsüngős fülbevaló, kereszt, kürtös végű karperec, spirális lemezgyűrű és fejes gyűrű) is nagyobb számban fordulnak elő.

²⁰⁶ A szerző ásatása, jelenleg feldolgozás alatt. Előzetes összefoglalás: BALOGH 2014.

²⁰⁷ TOMKA 2008, 247. Abb. 11. 1.

²⁰⁸ BALOGH 2004, 266–267, 15–18. kép.

²⁰⁹ RHÉ-FETTICH 1931, 32. IV. és VIII. t.

²¹⁰ KISS 2001, 25–26, Taf. 24–27.

²¹¹ RÁCZ 2014, 161–164, Taf. 23–33.

²¹² TOBIAS 2001, 171–172, 174, Abb. 5; LŐRINCZY-STRAUB 2005, 130.

²¹³ BÓNA 1983, 104.

²¹⁴ LŐRINCZY-STRAUB 2005, 15. j. A szerzőpáros által a hasonló szűrőkanalat tartalmazó Gyula-Dobos, 1. sír 7. század harmadik harmadára és a szeged-kundombi 308. sír 7. század második felére való keltezését érdemes újragondolni. (LŐRINCZY-STRAUB 2005, 130.) A gyulai sír a leletek között lévő sarló alapján került a közép avar korba. (LŐRINCZY 1998, 349) Bár a sarlók avar sírokban való megjelenését hagyományosan a közép avar időszakától kezdve tekintjük általánosnak, de munkaeszközként való sírba kerülésük kora avar kori jelenség (SOMOGYI 1982, 194), és szórva a gepida (Kiszombor B. 133. és 87. sír: TÖRÖK 1936, XLIX. t, LVII. t.) és langobard (Szentendre-Pannóniatelep, 11. sír: BÓNA–B. HORVÁTH 2009, Taf. 37. 11: 1) temetkezésekben is feltűnik hasonló funkcióban. Kiragadott példák: Szeghegy/Lovcenač (Szerbia) (SOMOGYI 2002, 288); Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Szerbia) 107. és 37. sír (BUGARSKI 2009, cl. 25, cl. 65); Szeged-Fehértó A. 3. sír (MADARAS 1995, 75, Pl. 1. 3: 8) és Vaskút-Kossuth utca 433. (BALOGH 2013, 503. kép 3) A gyulai sírban a sarlótöredék a lábfejsontoktól

25–30 cm-re került elő. A sírt a találók megbolygatták, így biztosan nem dönthető el, hogy milyen funkcióban került a sírba. A leletek között lévő öntött bronz, kürtös végű és a szintén öntött, készülő végű, vésett karperec is kora avar típus. A rövid gyöngysorban a legkésőbbi típus a vörös alapon fehér hurokfolyatott és a furatoknál sárga hurokfolyatott opak gyöngy, amely nyugat-európai (alemann, frank) kereskedelmi áru, és a 6. század végétől a 7. század második harmadáig fordul elő az avar kori gyöngyanyagban. (PÁSZTOR 1995, 75; PÁSZTOR 1996, 46–47) Mindezek alapján a gyulai sír esetében inkább a 7. század második negyedére/harmadára való keltezés tűnik megfelelőnek. A kundombi 308. sír esetén a szerzők a szemesgyöngyök közt lévő egyetlen dinnyemag alakú gyöngy alapján valószínűsítették a késői keltezését. A gyöngyfajta igazán a 7. század végétől vált kedvelté, de a kutatás a – főként a Tisántúlon felbukkanó – nagyobb, lapos, tojásdad alakú, fehér, illetve világoszöld színű darabokat Szegvár-Sápoldal II. Constans ezüst éremutánzata (SOMOGYI 1997, 110, 125) alapján a 7. század közepe-középső harmada időszakára teszi. (PÁSZTOR 2008, 317.) A sír egyéb leletei (ezüst nagylemezc süngős fülbevalópár és préselt rozetta) szintén inkább a kora avar korra jellemző lelettipusok. A dinnyemag alakú gyöngy alapján a sírlelet 7. század középső harmadára való keltezése elfogadhatóbbnak tartható.

²¹⁵ SZATMÁRI 1980, Abb. 3.

²¹⁶ GARAM 2001, 45–46; további hivatkozással a korábbi szláv, s az újabb bizánci eredet kérdéséről.

²¹⁷ GARAM 2001, 46.

²¹⁸ Vö.: GARAM 2001, Taf. 23–24.

Ezek alapján a fülbevalótípus 7. század első harmadának végére/második negyedére való keltezése látszik valószínűnek.

*Deszk-típus*²¹⁹ (12. kép; 6–7. tábla)

1. Alibunar-Schliessel J. kertje (Szerbia), szórvány (7. tábla 2)²²⁰
2. Deszk-D, 170. sír (12. kép 3; 7. tábla 1)²²¹
3. Deszk-H, 12. sír (12. kép 1; 7. tábla 3) Északkelet-délnyugati tájolású fülkesírba eltemetett felnőtt nő mellől borostyángyöngyök, vascsat és orsókarika, tojás és disznócsontok mellett 2 db arany gúlacsüngős fülbevaló került elő. Leírás: Az aranylemezből összeforrasztott, háromoldalú, fordított gúla alakú csüngők végén három-három kisebb és alul egy-egy nagyobb, két félből összeállított, forrasztott lemezgömb van. A kisebb gömbök érintkezési felületén apró granulációk sorakoznak. A háromoldalú gúla oldalain, a szélek közelében háromszögletű, alig kiemelkedő bordakeret húzódik. (12. kép 1) Ennek belső oldalát granulációkból álló gyöngysor kíséri. Az oldallapok közepén apró szemű, háromszög alakzatban elrendezett granulációk vannak, amelyek felső két sarkához egy-egy, az alsóhoz háromszögben rendezett három granuláció csatlakozik. A gúla oldalélein nagyobb, a felső szélénél apró granulációkból álló perem húzódik. A fedlap csúcsaira három-három kisebb és a tetejükre ültetett nagyobb granulációból álló díszet forrasztottak. A hosszában bordázott aranypántból kialakított hurokfűlet a fedlap áttörésével rögzítették, töve körül granulációkeret található. H=3,6 cm (3,1 cm), $s_{össz}=13,91$ g. Ltsz.: MFM A.53.15.79.
4. Deszk-Sz,²²² 3. sír (12. kép 2; 7. tábla 5) Keletnyugati tájolású aknasírban nyugvó nő csontváza mellől arany függőpár, *monochrom* gyöngyök, egybeöntött pajzstestű bronzcsat, téglalap alakú vascsat, esztergályozott csont tűtartó kerültek elő. Leírás: 2 db gúlacsüngős fülbevaló aranyból. A lemezből készített, háromoldalú gúla oldalapjain préselt háromszög alakú gyöngysorkeret fut, azon belül apró granulációkból Y alakzatot rak-

tak ki. Az egyik csüngő egyik oldalán a granulációk szabálytalan háromszöget és annak felső két sarkához kapcsolódó egyenes szárat alkotnak. A gúla oldaléleit nagyobb szemű granulációsor takarja. A gúla alsó csúcsához három kisebb és egy nagyobb préselt lemezgömböt illesztettek, a gömbök érintkezési felületeit granulációsorral fedték. A vastagabb aranylemezből kinyírt háromszögletű fedlap felforrasztása után sarkait a gúla oldalainak sarkaira visszahajlították. A fedlap pereme alá apró granulációból álló gyöngysort illesztettek. A fedlap tetején, a sarkokra keresztben bordával tagolt hengeres tagra préselt lemezgömböt ültettek. A hengeres tag tövére is granulációk kerültek. Egy gömbös tag az egyik függőről hiányzik. A fedlapra egy bordázott aranyzalagból hajlított hurkafűlet forrasztottak úgy, hogy két szárát ellentétes irányba széthajlították. A forrasztás nyomait nagyobb méretű granulációkkal fedték le. A fülbevalók karikája hiányzik. H=4 cm (3,5 cm), $s_{össz}=15,65$ g. Ltsz.: MFM A. 55.132.1.

5. Gyula-Szentbenedek (6. tábla 1)²²³
6. Hajdúböszörmény–Vidipuszt, Erdős-tanya (12. kép 7; 6. tábla 5)²²⁴ Homokbányászás során sírok kerültek elő, amelyek egyikéből egy arany fülbevaló került elő. Leírás: Az aranylemezből forrasztott gúla alakú tag oldalaira a széléhez közel, háromszögletűre hajlított keskeny, ugyanakkor vastag aranypántot forrasztottak, az oldalapok közepére egy hasonló kisebbet. (13. kép 1) A külső pánt belső, a belső pánt külső oldalát körben kisebb granulációkból álló gyöngysorral kísérték, ez utóbbi alsó sarkához rombusz alakban négy, kicsit nagyobb granulációt illesztettek. Az oldalapok közepére háromszög alakzatban rendezett granulációk kerültek. A gúla felső peremét és az oldaléleket nagyobb granulációkból álló sorral zárták le. A gúla alsó végéhez három kisebb és egy nagyobb, két félből összeállított lemezgömb illeszkedett. A vastag aranylemezből kinyírt fedlapot sarkainak az oldalélekre való ráhajtatásával rögzítették. A fedlap peremét kisebb granulációsor szegélyezi, a sarkokon négy, piramis alakban egymásra illesztett, nagyobb granuláció ül.

²¹⁹ A típus első lelőhelylistáját Bálint Csanád állította össze (BÁLINT 1993, Fundliste 2c), az alábbi tévedésekkel: 1. Dávod, Ram, Velika Kladuša példányai az oldalakon lévő háromszögletű cellák alapján más típusba tartoznak. 2. A kiskunhalas-balotai öntött, az oroslány-borbálatelepi 40. sír függői préseltek, de mindkettő üvegbetétes. 3. Szeged-Kundomb 262. sírjában áttört, préselt technikával készített függőpár volt. (Lásd később, az egyedi fülbevalóknál) 4. A Budapest–Pesterzsébet lelőhelyről említett függő a Szentendre-típusba tartozik. 5. Tószeg-Laposhalomról lemezgömbös fülbevaló származik, törlendő a gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei közül. Ormándy János lelő-

helylistájában szerepel a Szegvár-Oromdűlő, 866. sír is (ORMÁNDY 1995, 154), Lőrinczy Gábor szóbeli közlése szerint azonban nem ilyen, hanem Szentendre-típusú függő származik a sírből.

²²⁰ GARAM 1993, 52. Taf. 2. 1–2.

²²¹ CSALLÁNY 1943, 162. XXVII. t. 2; LŐRINCZY–STRÁUB 2003, 17. 2. kép 1.

²²² A lelőhely egyéb elnevezése Deszk-Ambrus, Klárafalva-Kukutyin. (Vö.: ADAM 2002, 112.)

²²³ MOGYORÓSSY 1870; a lelőhely azonosításáról: LISKA 1997.

²²⁴ FEKETE 1959, 14, 6. ábra. Mivel a hivatkozott első közlésben a fülbevaló leírása nem pontos, ezért a leírást itt adjuk.

12. kép: Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók: 1. Deszk-H, 12. sír; 2. Deszk-Sz, 3. sír; 3. Deszk-D, 170. sír; 4. Ismeretlen lelőhely (Torontál vármegye), szórvány; 5. Magyarmajdán-Újtemető/Majdan (Szerbia); 6. Ismeretlen lelőhely/Mokrin(?) (Kikindai Múzeum, Szerbia), szórvány; 7. Hajdúböszörmény-Vidi pusztá, Erdős-tanya; 8. A fülbevalótípus keleti párhuzama a Tamam-félszigetről (MENGHIN 2007 nyomán)

Abb. 12: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Deszk-Typs: 1. Deszk-H, Grab 12; 2. Deszk-Sz, Grab 3; 3. Deszk-D, Grab 170; 4. Unbekannter Fundort (Komitat Torontál), Streufund; 5. Majdan-Neuer Friedhof (Serbien); 6. Unbekannter Fundort/Mokrin(?) (Kikindaer Museum, Serbien), Streufund; 7. Hajdúböszörmény-Vidi pusztá, Erdős-tanya; 8. Östliche Analogie aus der Halbinsel Tamam (nach MENGHIN 2007)

A fedlap közepére bordázott aranypántból hajlított hurokfület forrasztottak. A fül szárainak kifelé hajlított végei talpként tartották a függesztő hurkot. A lábazat körül téglalap alakzatba rendezett kisebb granulációkból álló gyöngysorral a forrasztás nyomait takarták el. A függesztőfülbe

vastag, ovális alakú, deformált, oldalt nyitott fülkarikát fűztek. Az alsó lemezgömbök mára letörtek, elkallódtak. Fülkarikával együtt: h=5,6 cm (4,4 cm/3,4 cm), s=15,76 g. Ltsz: HM 53.6.1.

7. Ismeretlen lelőhely (Magyarország) (6. tábla 2)²²⁵
8. Ismeretlen lelőhely (Magyarország) (6. tábla 4)²²⁶

²²⁵ OrnJank 6.; GARAM 1993, 68, Taf. 32. 6.

²²⁶ GARAM 1993, 68, Taf. 32. 5.

9. Ismeretlen lelőhely (Magyarország)/Kisújszállás (?) (6. tábla 6–7)
10. Ismeretlen lelőhely/Mokrin (?) (Kikindai Múzeum, Szerbia) (12. kép 6; 7. tábla 6)
11. Ismeretlen lelőhely/egykori Torontál vármegye, szórvány. (12. kép 4; 6. tábla 3; 7. tábla 4) Vétel útján került a szegedi múzeumba 2 db aranylemezről készített, gúlacsüngős fülbevaló.²²⁷ Az egyik függőnél a háromoldalú gúla oldalain egy préseléssel kialakított, az oldal síkjától 2 mm-re bemélyedő háromszög alakú mező van, amelynek szélét granulációból álló gyöngysor keretezi. Ebben a mezőben granulációkból álló geometrikus kompozíció található: két koncentrikusan elhelyezett kör és a háromszögű keret sarkainál háromszögbe rendezett granulációk. (13. kép 6) Az alsó sarokban lévőhöz alulról még három, háromszögben rendezett granuláció kapcsolódik. Az oldaléleket nagy granulációkkal rakták ki, az oldallapok felső szélénél apró granulációkból álló gyöngysor húzódik. A gúla csúcsához négy, nagyobb granuláció és alul két félből összerakott, préselt lemezgömb csatlakozik. A nagyobb granulációk érintkező felületén apró granulációsor van. A fedlapot lemezből nyírták ki, amelyet felforrasztottak a gúlaalapra. Sarkain négy kisebb granuláción egy-egy nagyobb ül. Az egyik dísztag hiányos. A fülbevaló felfüggesztése a fedlapon áthúzott, bordázott aranyszalagból kialakított hurokkal történt. Szárára bordázott, hengeres palástot hajlítottak, amelynek tövét és a hurok felé eső peremét is apró granulációkkal keretezték. (13. kép 5) A másik függőnél az oldallapokon préseléssel keskeny, keresztben rovátkolt léckeretet alakítottak ki, azon belül granulációkból álló háromszög alakzatot, amelynek külső sarkaihoz fent két-két, lent öt-öt sorba rendezett, granulációból álló nyúlvány kapcsolódik. (13. kép 2) A kompozíció közepén granulációkból álló háromszög helyezkedik el, amelynek sarkaihoz még három-három, háromszögben elrendezett granuláció kapcsolódik. Az oldaléleken nagyobb granulációkból álló szegély húzódik. A gúla csúcsához nagyobb granulációkkal préselt lemezgömböt illesztettek. A fedlap és az oldalélek közé keskeny aranyszalag került, amely körben háromszögbe rendezett granulációkkal díszített. A fedlap sarkain négy-négy kisebb és rajtuk egy-egy nagyobb granulációból összeállított dísztag ül. A fedlapon bordázott aranypántból hajlított hurokfűlet húztak át, és szárát bordázott, hengeres palásttal vették körbe, amelynek lábát granu-

lációkkal övezték. A fülbevaló gúlatagjának alsó része sérült. H=4,5 cm (3,8 cm), 4,5 cm (3,9 cm), $s_{össz}=18,36$ g. Ltsz.: MFM A. 53.145.1.

12. Magyarmajdán-Újtemető/Majdan (Szerbia) (12. kép 5; 7. tábla 7)²²⁸

A fülbevalótípust az éleken futó nagyobb granulációsor és az oldallapok kisebb granulációkból összeállított geometrikus díszítése jellemzi. Az ismert 12 fülbevaló közül 6 szórványlelet, közülük kettő ismeretlen lelőhelyű. A sírleletként előkerült függők közül is csak 4 leletegyüttese vizsgálható. Az eddigi adatok alapján nők által, párosan viselt fülbevalótípusról van szó. (14. kép)

A fülbevalókban közös, hogy a háromoldalú gúla csúcsához 3-4 nagyobb granulációval vagy kisebb lemezgömbbel illeszkedik egy nagyobb lemezgömb. Ezek mérete 0,9–1,1 cm között váltakozik, az egyik ismeretlen lelőhelyű, (6. tábla 2) hajdúböszörményi függőn (6. tábla 5) kisebb, 0,5 cm átmérőjű lemezgömb van. A függők csüngőtagjának mérete közel azonos, 3,1–3,8 cm között mozog.

Öt fülbevalónál maradt meg a fülkarika, valamennyi oldalt nyitott, a két végén egyenesen záródó.

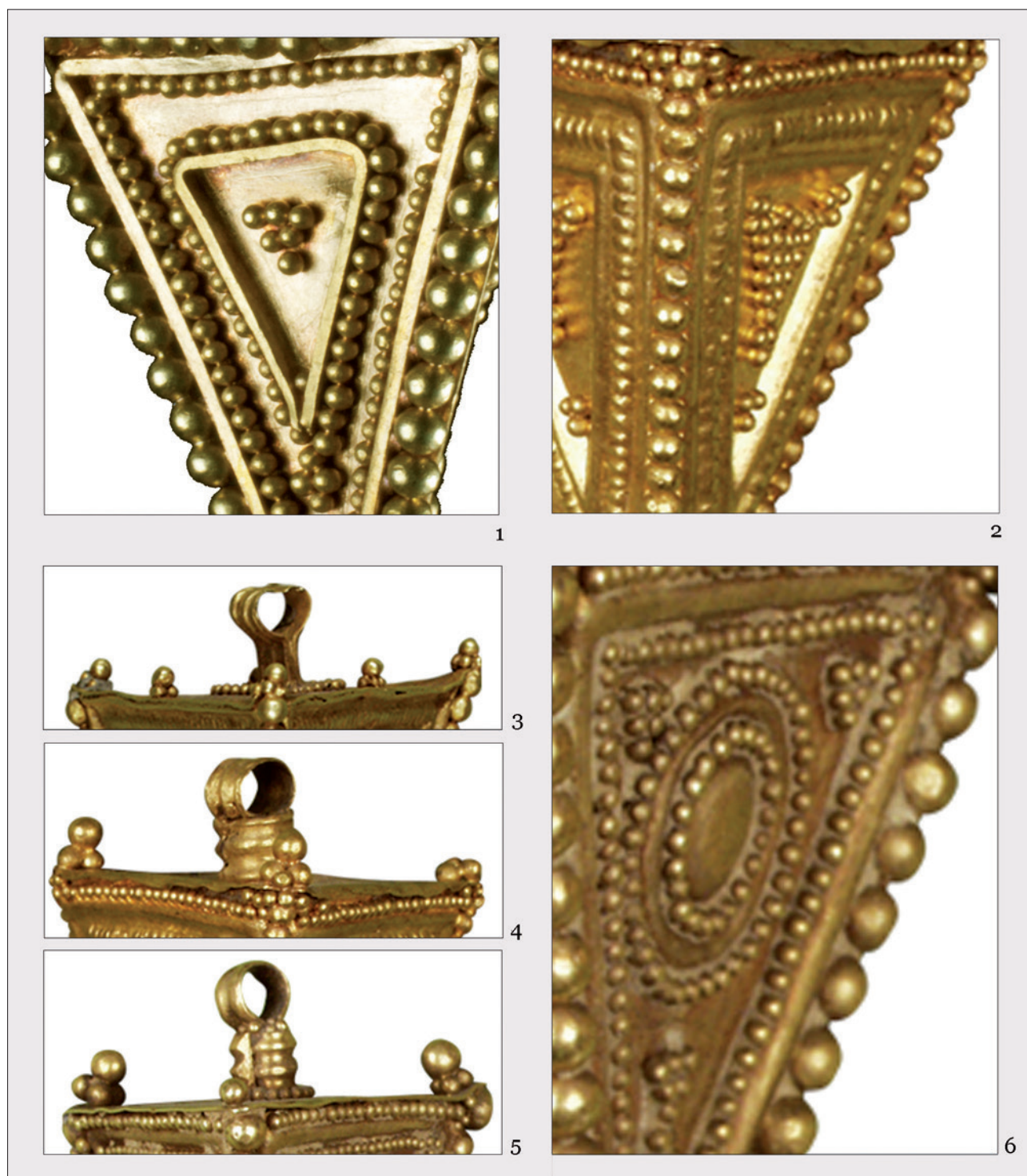
A gúlacsüngők függesztőfülének kialakításában többféle megoldás fordul elő. A leggyakrabban bordázott aranyszalagból hajlított hurokfűlrel függesztették fel a csüngőt a fülkarikára. A Deszk környékéről származó daraboknál (7. tábla 1, 3–5) és a hajdúböszörményi fülbevalón (6. tábla 5) a meghajlított hurokfűl széthajtott végeit a fedlapra ráforrasztották, és a forrasztási helyeket apró granulációkkal takarták el. (13. kép 3) A többi függőnél a hurokfűlet a fedlap átlukasztásával a lemezen áthúzták, és két végét a fedlap alján hajították szét. Ezeknél a függesztőfül szárára keresztben, bordázott lemezből hengeres palástot húztak, amelyet a tövénél forrasztással rögzítettek. (13. kép 4–5) A forrasztás nyomait granulációkkal fedték el. (13. kép 5) Ez a lemezpálást az egyébként mozgó függesztőfület stabilizálta, a kiszakadását megakadályozta.

Egyetlen függőnél találkozunk ezektől eltérő megoldással. A Jankovich-aranyak között lévő, ismeretlen lelőhelyű fülbevalónál (6. tábla 2) a gúla zárólapjára egy sima lemezhengert forrasztottak, tövére körben granulációkból álló gyöngysort ültettek, és a gúla oldalainak irányába a henger falát háromszög alakzatba rendezett granulációkkal díszítették. A függőt ennél a hengeres tagnál fogva az arany fülkarikára forrasztották, majd a forrasztás nyomát granulációkkal fedték, és végül a csüngőtag felett, a

²²⁷ A megszerzés körülményeiről közelebbi adatok nem állnak rendelkezésre. A származási helyként megadott Torontál megye elnevezésből az 1920-as évek előtti vételeire gondolhatunk, mert 1923 után már Csanád, Arad

és Torontál k. e. e. vármegye néven szerepelt volna. Torontál vármegye a Maros-Tisza-Duna szögben 1918-ig létező közigazgatási egység volt.

²²⁸ LŐRINCZY 1998, 349–350, 13. kép 1.

13. kép: Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók technikai részletei: 1. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 2., 4–6. Ismeretlen lelőhely (Torontál vármegye), szórvány; 3. Deszk-D, 170. sír

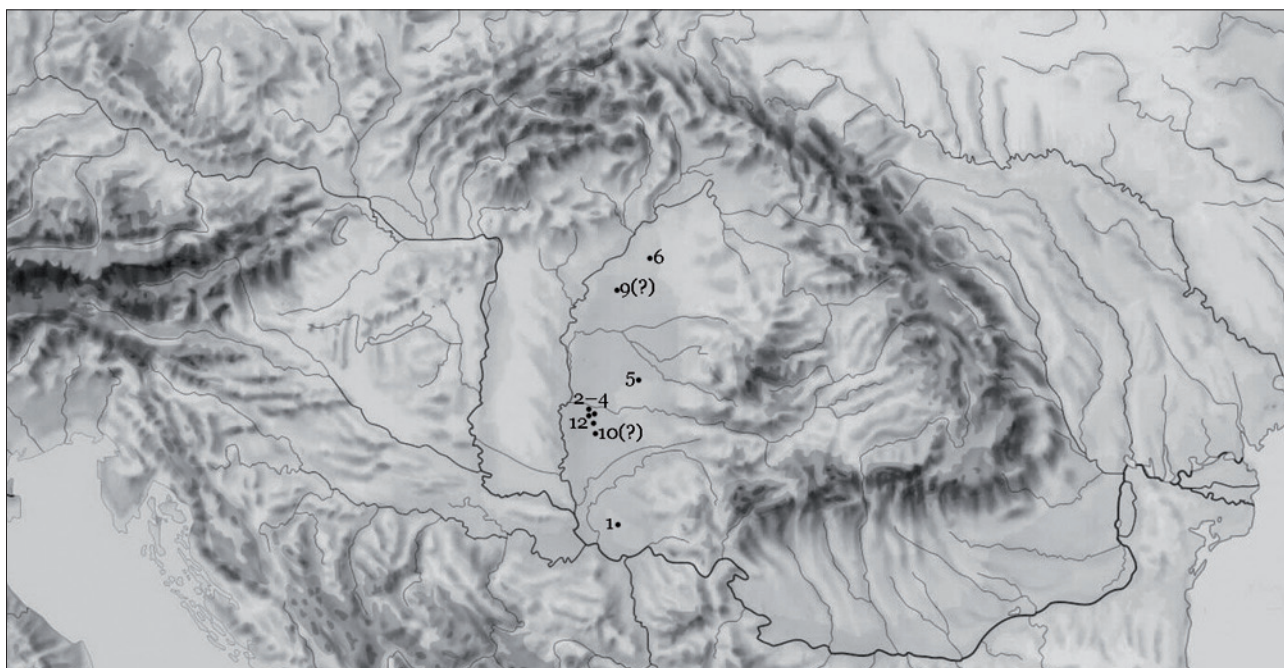
Abb. 13: Technische Details pyramidenförmiger Ohrgehänge des Deszk-Typs: 1. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 2., 4–6. Unbekannter Fundort (Komitat Torontál), Streufund; 3. Deszk-D, Grab 170

fülkarika belső ívére is egy nagyobb granulációt illesztettek.

A fülbevalók fedlapjait a sarkoknak a gúla éleire való visszahajtásával rögzítették. Az egykori Torontál vármegyéből származó függőpár egyik tagján ettől eltérő rögzítést láthatunk: a gúla és a fedlap közé

egy vékonyabb aranypántot forrasztottak, amelyet piramis alakban elrendezett apró granulációkból álló díszekkel raktak ki. (12. kép 4)

A fülbevalók többségén a fedlapok sarkain piramis alakban elrendezett granulációk ülnek. Két ismeretlen lelőhelyű függő (feltehetően egy pár) eseté-

14. kép: A Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
 Abb. 14: Fundorte der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Deszk-Typs

ben a zárólap sarkaira rövid lemezhangert erősítettek, tetejükön — a Szentendre-típus képviselőinek analógiájára — valószínűleg lemezgömbök ültek. (6. tábla 6–7)

A Deszk-D, 170. sír és a kérdőjelesen a mokrini avar temetőhöz kötött függőkön a fedlapokra további granulációkat helyeztek. Az előbbinél a zárólap oldalainak közepére három kisebb és egy nagyobb granuláció került, (7. tábla 1) a másikonál a függesztőfültől a zárólap sarkai felé két-két, rombusz alakzatba elrendezett granulációcsoportot illesztettek. (7. tábla 6)

Az oldallapok díszítéstechnikája és az alapkompozíció alapján három változat választható szét.

A változat

A díszítmények préseléssel és granulációs technikával készültek. A kompozíció egy préselt (sima vagy gyöngyözött), kissé kidomborodó keretbe foglalt, háromszögbe elrendezett granulációkból áll, amelyek sarkaihoz háromszög vagy rombusz alakzatban elrendezett granulációk kapcsolódnak. (13. kép 2) Ezekhez hasonló préselt gyöngydrótkeret díszíti a Deszk-Sz, 3. sír fülbevalópárjának oldalát is (12. kép 2) azzal a különbséggel, hogy ezen belül a granulációk a sarkok felé futó háromágú alakzatot alkotnak.

Az oldalak központi díszítménye alapján ehhez a változathoz sorolható az alibunari (7. tábla 2) függőpár is, amelyen a keretet nem préseléssel, hanem apró granulációkkal alakították ki. Ez a fülbevalópár technikai részleteiben is eltér a hasonló darabok-

tól. A gúla oldalainak felső szélét kétszeres, nagy granulációkból álló keret veszi körbe, eltérően a többitől, ahol csak egysoros a zárókeret. Az ezekre rögzített fedlap köré egy, a sarkait érintő, kerekre hajlított aranszalagot forrasztottak, amelyet szimmetrikusan elhelyezett 8 aranygömbbel díszítettek.

A Deszk-típusú fülbevalók e változata csak a Marostól délre lévő lelőhelyeken fordul elő. Az idesorolt 7 függő közül 6 lelőhelye közvetlenül a Tisza–Maros–Aranka szögében, egy kb. 20x30 km-es területen került elő. Az alibunari függő ezektől légvonalban mintegy 100–120 km-re, délre került elő, egyben a Deszk-típusú fülbevalók legdélebbi előfordulása.

B változat

A fülbevalókon csak granulációkból alakították ki a díszítést (6. tábla 1–3): egy az oldallapok széle közelében futó, háromszögletű granulációkeret felső, szélesebb részén két, koncentrikusan elhelyezett gyöngysorkarika a központi motívum. A keret sarkai közelében ezeken is megtaláljuk a rombusz vagy háromszög alakzatba összerendezett granulációdíszeket. (13. kép 6)

Az idetartozó három fülbevaló közül pontosan csak egynek ismerjük a lelőhelyét, amely Gyulától délnyugatra, a Kétegyházára vezető út mellett fekvő Szentbenedeken (Pusztaszentbenedek) került elő. (6. tábla 1) A függő nincs meg, csak az Archaeologiai Értesítőben 1870-ben közölt rajza maradt fenn.²²⁹ Egy hasonló függő — amely egy A változathoz tarto-

²²⁹ MOGYORÓSSY 1870, 1. ábra.

zó darabbal együtt került a szegedi múzeumba – lelőhelyeként Torontál vármegye szerepel (12. kép 4), s ez alapján csak annyi biztos, hogy a Marostól délre eső területről származik. A harmadik darab a Jankovich-aranyak között található, (6. tábla 2) lelőhelyére vonatkozóan semmi adat nincs, azonban stíluskritikai alapon elképzelhető, hogy ez is valahol a Dél-Alföldön került elő. A másik két fülbevalótól eltérő függesztőtagjára már fentebb utaltunk.

C változat

Az oldallapok díszítése többszörös háromszögletű granulációkeretből és középen egy, granulációkból összerendezett háromszögalakzathból áll. (6. tábla 4–7) A belső keretek alsó csúcsánál megtaláljuk a 3-4 granulációból álló díszítményeket is.

Valamennyi Deszk-típusú fülbevaló közül kiemelkedik eltérő technikai kialakításával a Hajdúböszörmény-Vidipusztáról származó aranyfüggő. (12. kép 7) Ennél ugyanis a gúla oldallapjaira kettős, háromszögűre formált, keskeny, ugyanakkor vastag aranypántot forrasztottak fel, és a granulációkeretek a külsőt belülről a belsőt kívülről kísérték. (13. kép 1) A többi függőnél jelentkező préselt keretek ennek a cellafalnak az imitációi lehetnek.

A hajdúböszörményi lelőhelyét ismerjük, illetve az egyik, ismeretlen lelőhelyű, töredékes függőpár esetében (6. tábla 6–7) Garam Éva az egykori tulajdonosok kisújszállási illetősége miatt egy annak környéki származás lehetőségét vetette fel.²³⁰ E kettő alapján a kompozícióegyezés okán elképzelhető, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumba került másik ismeretlen lelőhelyű függőtöredék is valahonnan a Közép-Tisza vidékről származhat.

A Deszk-típusú fülbevalók területi elterjedése korlátozott, csak a Tiszántúlon fordulnak elő. (14. kép) A Marostól délre, a Tisza–Maros–Aranka szögében, Deszk és Kiszombor térségében jelentkezik lelőhelykoncentráció.

A három, díszítés alapján szétválasztott változat közül az A és a C zárt területi tömbökben fordult elő, az előbbi a Maros–Tisza–Duna szögében, az utóbbi a Közép-Tisza vidéken. A B változat egyetlen lelőhelyes példánya a Marostól északra került elő, egy másik pedig feltételezésünk szerint délre. Ha ebben igazunk van, akkor az A és B változatok elterjedési területe részben fedi egymást.

Műhelyek és mesterek

A függők nagyobb számú Kárpát-medencei előfordulása alapján helyi, „*elavarosodott*” típusnak határozták meg.²³¹ Bár kis számban, de keleti analógiák is ismertek. Függőinkkel távolabbi rokonságban áll a Z. Vinski által Dél-Oroszországból közölt függő. (10. kép 3)²³² A Taman-félszigetről származó, leletösszefüggések nélküli függő azonban technikai részleteiben a hajdúböszörményi fülbevaló legközelebbi párhuzama.²³³ (12. kép 8) Oldallapjaira keskeny aranylemezt forrasztottak, amelynek belső falához egy granulációsor illeszkedik. Az oldalakon feltűnik a Kárpát-medencei példányokon is szinte kötelezőnek mondható díszítőelem, a granulációkból álló háromszög. Kamuntából két függő²³⁴ is rokonságba hozható a Deszk-típusú fülbevalókkal: az egyiknél kerek, granulációkeretes inkrusztáció, (10. tábla 2) a másikon annak utánzata díszíti (10. tábla 1) a gúlák oldallapjait. Ezek a Deszk-típusú fülbevalók B változatához állnak közel, és a Kárpát-medencei darabokkal nagyjából egyidősek. A glodossy leletből (10. tábla 4)²³⁵ és a djursoi 248. sírból (10. tábla 5)²³⁶ származó, hasonló kompozíciójú, üvegberakásos példányok a fülbevalótípus 7. század közepe utáni jelenlétéről tanúskodnak. A djursoi az egyetlen férfisírból származó példány. A glodossy hamvasztásos sírleletet az orosz kutatás előbb a 8. század elejére, később a 7. század végére datálta,²³⁷ és általában a kazár előrenyomuláshoz kapcsolta.²³⁸ Ezzel a késői keltezéssel szemben Bálint Csanád egy 7. század középső harmadára való datálás lehetőségét vetette fel.²³⁹

A Kárpát-medencei darabokkal egyidős keleti analógiák alapján nem zárható ki, hogy a Szegvár-típusú fülbevalókhöz hasonlatosan ezzel a típussal az avarok már a Kaukázusban megismerkedtek.

Ettől függetlenül a Kárpát-medencei darabok lelőhelyeinek elhelyezkedése, technikai részleteik különbözősége és az egyes változatok zárt területi szóródása alapján biztosra vesszük, hogy ilyen típusú fülbevalókat helyben készítettek, és nem csak egy mester kezéből kerültek ki.

A hajdúböszörményi fülbevalón a felforrasztott aranypánt a bócsai álcasatos övgarnitúra veretein, a tépei álcasaton, a bócsai és a Kölked-Feketekapu B, 85. sír rombuszfejes gyűrűin és a csepel-kavicsbányai kard koptatóján is feltűnik, de elmaradhatatlan tartozéka a Szentendre-típusú gúlacsüngős fülbevalók-

²³⁰ GARAM 1993, 68.

²³¹ Lásd: KÜRTI–LŐRINCZY 1991, 10; BÁLINT 1993, 256. ff.

²³² VINSKI 1955, Tab. V. 35.

²³³ MENGHIN 2007, I.34.1.

²³⁴ CHANTRE 1887, Pl. XIV. 1–2.

²³⁵ RASEV 2007, Tab. 80. 3.

²³⁶ KOMAR 2006, ris. 30, 28–29.

²³⁷ Vö.: AMBROZ 1971, 116; AMBROZ 1981, 13; AJBABIN 1985, 197–202; GAVRITUHIN 2005, 406–413; KOMAR 2006, 12–125.

²³⁸ KOMAR 2006, 18.

²³⁹ BÁLINT 1993, 36. A csontmaradványokból 2010-ben C¹⁴ mérések történtek. A két minta kalibrált adata egybehangzóan Bálint Csanád felvetését támasztja alá (1410±30 BP; 1465±30 BP). A mérési eredmények értelmezése folyamatban van, Alex Komar–Balogh Csilla–Lőrinczy Gábor–Türk Attila végzi.

nak is. Olyan műhely/mester termékéről lehet szó, amelyből/akitől az álcsatos-kör vereteinek egy része is kikerült.

Ugyanakkor a szerényebb kivitelű kisújszállási és a hasonló, ismeretlen lelőhelyű fülbevalók inkább helyi megrendeléseket kiszolgáló, „vidéki” mesterek készítményei, de nagyfokú hasonlóságuk alapján valószínűleg egy helyben készültek.

Az alibunari függőpár feltehetően a dunai *limes* mentén működő egyik ötvösműhely készítménye lehet, talán épp azé, amelyre az öntött fülbevalók kapcsán már utaltunk a Drobeta-Turnu Severinben talált öntőminták és félkész termékek kapcsán, vagy amelyekből az ugyancsak Alibunarból származó, szórvány Szentendre-típusú gúlacsüngős fülbevaló is kikerült. (15. kép 5)

Valószínűnek látszik, hogy a Maros tágabb környezetéből származó fülbevalók helyben, ezen a környéken működő mesterek készítményei. A hasonlóságok ellenére a függőkön megfigyelhető apró különbségek más-más mesterre utalnak.

A fülbevalótípus Kárpát-medencei készítésének kézenfekvő bizonyítéka a kunszentmártoni ötvössír préselőmintái között fellelhető préselőmag. (5. tábla 1) Csallány Dezső a Deszk-D, 170. sír fülbevalója kapcsán annak préselőmintájaként a kunszentmártoni mintára hivatkozott.²⁴⁰ Ahhoz természetesen nem férhet kétség, hogy a kunszentmártoni préselőmintán gúlacsüngős fülbevaló gúlatagját lehetett elkészíteni, de nem tartom valószínűnek, hogy bármelyik eddig ismertté vált Deszk-típusú fülbevaló ezen készült volna, ugyanis azon csak 1,5 cm széles és 1,8 cm hosszú oldalélű gúlat lehetett előállítani, miközben a függők gúlatagjának hossza 2,8–3,2 cm közötti, vagyis azok lényegesen nagyobbak.

A fülbevalók keltezése

A fülbevalótípus kronológiai helyzetének meghatározásához elsősorban stíluskritikai alapon közelíthetünk, mert kísérőleleteik szegényesek. Csak a deszki és a majdáni fülbevalók mellől ismert egyéb lelet, de a többségnek (vascsat, orsókarika, tűtartó, kézzel formált edény) nincs kronológiai értéke.

Mindhárom deszki női sírban volt néhány szemgyöngy, ugyanakkor köztük egyetlen, jellegzetes avar készítménynek tartott, rátétdíszes („szemes”) darab sincsen. A hengeres és hasábos, fehér, narancs és

kék színű, valamint az egy hosszú, orsó alakú monochrom gyöngy mind késő antik hagyományra vezethető vissza.²⁴¹ A *monochrom* gyöngyök általában kísérőgyöngyök a kora avar kori gyöngysorokban; főként a Keszthely környéki kora avar temetőkben gyakori jelenség az, hogy csak ezekből áll a lánc.²⁴²

A gyöngyök között kronológiai értékkel bír a Deszk-Sz, 3. sír sötétzöld és a Deszk-D, 170. sír feketésbarna, kétszeresen összetett *monochrom* gyöngye. Ez a gyöngytípus a 7. század második negyedében kezdett gyakrabban feltűnni az avar gyöngyviseletben.²⁴³

Szintén ebből a síregyüttesből való egy drapp alapon többszörös barna folytatott, nyomott gömb alakú opak gyöngy, amely a korai gyöngyök között a Meroving-kultúra felé mutató elem.²⁴⁴ Főként a 6. század végétől a 7. század közepéig fordulnak elő a színes láncokon.²⁴⁵ Valószínűleg nyugat-európai (frank, alemann) műhelyekből származó kereskedelmi áru lehet.

A Deszk-H, 12. sírból szabálytalan magformára csiszolt borostyángyöngyök kerültek elő, a medence környékéről. Helyzetük alapján elképzelhető, hogy tarsolyt díszítő gyöngyök voltak. A borostyángyöngyökkel díszített tarsolyviseletnek gepida sírleletek között találjuk meg az előzményeit.²⁴⁶ A borostyángyöngyök az avar kori leletanyagban inkább a korai időszakra jellemzőek. Általában más típusú gyöngyökkel egy láncban fordulnak elő, viseletük a 7. század végéig kimutatható.²⁴⁷ Gyöngysorok viszonylag ritkán állnak csak ebből, példákat főként Keszthely–Fenékpusztá, Horreum temetőjéből ismerünk.²⁴⁸ Ezenkívül nagyobb arányban vannak jelen a Szekszárd–Bogyiszlói úti temetőben is.²⁴⁹ Avar környezetben való előfordulásukat a korabeli késő antik-kora bizánci és a Meroving-kori germán nyakláncokon a sokoldalú kereskedelmi kapcsolatok viseleti divatban megjelenő elemeként értékelhetjük.

A Deszk-D, 170. sírból egy préselt, kerek bronz boglár került elő. Egyedi darab, a többi kora avar kori boglár alapján keltezhetjük a 7. század második negyedére.²⁵⁰ Ezt a keltezést — az eddigi kutatások alapján — a sírban lévő bronzlánc,²⁵¹ ecsettubus²⁵² és a bronz szűrőkanál (D típus A változata²⁵³) is lehetővé teszi.

Bár nem tartjuk valószínűnek, hogy bármelyik eddig ismertté vált Deszk-típusú csüngő a kunszent-

²⁴⁰ CSALLÁNY 1943, 165.

²⁴¹ PÁSZTOR 1995, 72.

²⁴² Például: Keszthely–Fenékpusztá, Horreum (PÁSZTOR 2011); Keszthely–Fenékpusztá, déli erődfal (PÁSZTOR 2010); Keszthely–Fenékpusztá, Pusztaszentegyházi-dűlő (PÁSZTOR 2014). A tiszántúli kora avar kori anyagban a szegvár-oromdűlői temetőben is több síregyüttesben önállóan alkotnak láncot. (PÁSZTOR 2014.)

²⁴³ PÁSZTOR 2008, 316–317.

²⁴⁴ Vö.: KOCH 1977, 207.

²⁴⁵ PÁSZTOR 1995, 75; PÁSZTOR 2001, 141–142.

²⁴⁶ B. TÓTH 1994, 296–297.

²⁴⁷ PÁSZTOR 1997, 189–190.

²⁴⁸ PÁSZTOR 2011.

²⁴⁹ PÁSZTOR 2001.

²⁵⁰ Vö.: BALOGH 2000, 226.

²⁵¹ GARAM 2002, 174.

²⁵² TOBIAS 2007, 335–336.

²⁵³ LŐRINCZY–STRAUB 2005, Katalógus.

mártoni ötvössír préselőmintáján készült volna, de az elég biztosnak tűnik, hogy az a préselőminta hasonló típusú, azaz az oldallapokon préselt kerettel díszített gúlacsüngős fülbevaló előállítására volt alkalmas. Így a kunszentmártoni ötvössír keltezése a fülbevalótípus keltezésénél nem lehet érdektelen.

A leletegyüttest Csallány Dezső a 7. század közepére tette.²⁵⁴ Ha a szerszámkészletben lévő préselőmagokat tekintjük, akkor a Martynovkastílusú, pont-vonal mintás préselőminták készítése tehető a legkorábbra, a 7. század elejére. Az éremmel keltezett sírokból származó lemezgömbös fülbevalók alapján valószínű, hogy a fülbevaló készítésére szolgáló félgömb alakú minta és talán a lószerszámveretekhez tartozó darabok is szintén ekkor készültek. Viszont a többi préselőmag – a kettőspajzs alakú veretek megjelenésének általánosan elfogadott időpontja alapján – már a 7. század második negyedére tehető. Tehát Csallány keltezésével alapvetően egyetérthetünk, a préselőminták földbe kerülése a 7. század második negyedére, legfeljebb a század közepére tehető.

A Deszk-típusú fülbevalók olyan letetgyüttesek részeként fordulnak elő, amelyekben egyéb bizánci eredetű tárgyak (boglar, bronzlánc, ecsettubus, szűrőkanál), késő antik–kora bizánci ízlésű, rövid gyöngysorok fordulnak elő. Ezek, valamint a kunszentmártoni ötvössír alapján jelenleg a fülbevalótípus 7. század második negyedére való keltezését látjuk megalapozottnak.

Szentendre-típus²⁵⁵ (8–9. tábla)

1. Alibunar (Szerbia), szórvány (15. kép 5; 9. tábla 8)²⁵⁶
2. Budapest XIII., Angyalföld (8. tábla 9)²⁵⁷

²⁵⁴ CSALLÁNY 1933, 48.

²⁵⁵ A fülbevalótípus lelőhelylistáját összeállította Bálint Csanád (BÁLINT 1993, 256–257), ezt átvette és kiegészítette Ormándy János (ORMÁNDY 1995, 154–155). E két listában a következő pontatlanságok és tévedések vannak: 1. A Békéscsaba-Repülőtér lelőhely e típusba sorolása téves. (Vö.: GARAM 1990, 150.) 2. A hódmezővásárhelyi függő lelőhelye nem Hódmezővásárhely-Majdán (vö.: BÁLINT 1993, 256), hanem Vásártér/Szabadságtér. (LŐRINCZY–SZALONTAI 1996, 276–277.) 3. Irgszemcse törlendő a listából, Irgszemcse–Felsőíreg, Téglagyár női sírjából egy granulációdíszes, nagylemezgömbös, arany fülbevaló származik. (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176, 4. kép 1–2.) 4. Oroszlámos-Podlukány-dűlő/Banatsko Arandjelovo (Szerbia) 2. sír (?) fülbevalójának típusa Tömörkény István leírása alapján nem határozható meg egyértelműen, csak a szentendrei sírokban fellelhető párhuzamokat említi (TÖMÖRKÉNY 1904, 269), amely egyaránt vonatkozhat az 1. és 3. sírok lemezgömbös és a 2.

3. Budapest XIII., Angyalföld, Gömb u.–Üteg u. (15. kép 3; 8. tábla 8)²⁵⁸
4. Budapest XVIII., Erzséberfalva (15. kép 6; 9. tábla 6)²⁵⁹
5. Búj-Gőzmalom (8. tábla 10)²⁶⁰
6. Deszk-G, 15. sír. (15. kép 1; 8. tábla 1) Északkelet-délnyugati tájolású fülkesírban fekvő nő csontváza mellől bronz peckű vascsat, egy borostyán- és szemesgyöngyök, valamint 2 db arany fülbevaló került elő. Leírás: A fülbevalók gúlacsüngőjének alapját egy aranylemezből készített háromoldalú gúla alkotja. Az oldallapok közepére vékony aranszalagból háromszög alakú cellafalat forrasztottak. E köré, a gúla éleire nagyobb préselt aranygömbök kerültek. A gúla aljára három kisebb és egy nagyobb, préselt lemezgömböt illesztettek. A vékony aranylemezből kinyírt háromszögletű zárólapot a sarkoknál az éleken lévő lemezgömbökre hajlítva rögzítették. A fedlapot átlukasztva, azon egy hurkosra hajlított bordázott szalagot húztak át, hurkos végébe egy hasonló pánthból hajlított kisebb karikát akasztottak. Ezzel függesztették a fülbevalót a vastag, kerek átmetsetű, oldalt nyitott fülkarikára. A zárólap sarkaira keresztben bordázott hengeres tagra préselt lemezgömböt ültettek. Az egyik fülbevaló függesztőfüle kiszakadt, a fülkarika elveszett. H=6 cm (3,8 cm), s_{össz}=10,88 g. Ltsz.: MFM A. 53.18.25.
7. Erdély/Transilvania (Románia, Düsseldorf Múzeum) (9. tábla 6)²⁶¹
8. Hódmezővásárhely-Szabadságtér, 3. sír (15. kép 6; 8. tábla 5)²⁶²
9. Inota (8. tábla 2)²⁶³
10. Ismeretlen lelőhely (Magyarország) (9. tábla 3)²⁶⁴
11. Ismeretlen lelőhely (Magyarország) (9. tábla 1)²⁶⁵
12. Kula (Szerbia) (8. tábla 3)²⁶⁶

sír gúlacsüngős fülbevalóira is (vö.: BÓNA 1983, 99–100). A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében és a Régisírtári Naplóban sem lehet kiegészítő információkat fellelni, ezért mi nem vettük be a katalógusba.

²⁵⁶ HAMPEL 1894, 61–62, LVIII. t. 8; GARAM 1993, 52, Taf. 2. 1–2.

²⁵⁷ NAGY 1998, 101–103, Taf. 83. C: 1, Taf. 159. 13–14.

²⁵⁸ GARAM 1993, 57–58, Taf. 2. 3; NAGY 1998, 101–103, Taf. 83. C: 2–3, Taf. 159. 15–16.

²⁵⁹ GARAM 1993, 64, Taf. 29. 6–7; NAGY 1998, 139, Taf. 98. B, Taf. 168. 6–7.

²⁶⁰ JÓSA 1904; ALMÁSSY et al. 1997, 81.

²⁶¹ LEHOCZKY 1905, 428.

²⁶² B. NAGY 1984, 250; LŐRINCZY–SZALONTAI 1996, 276–277, 18. kép 1.

²⁶³ GARAM 1993, 67, Taf. 2. 3.

²⁶⁴ VINSKI 1955, Tab. III. 23. A képaláírásban Peszéradacs olvasható, de attól eltérő cellakompozíciójú tárgyról van szó. Ezért ismeretlen lelőhelyűként szerepeltetjük.

²⁶⁵ VINSKI 1955, Tab. IV. 25.

²⁶⁶ VINSKI 1958, 21. Tabla X. 11–12.

15. kép: Szentendre-típusú gúlacsüngős fűlbevalók: 1. Deszk-G, 15. sír; 2. Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbánya, 1. sír; 3. Budapest XIII. Angyalföld, Gömb u.–Üteg u.; 4. Hódmezővásárhely-Szabadságtér, 3. sír; 5. Alibunar (Szerbia), szórvány; 6. Budapest XVIII. Erzsébetfalva

Abb. 15: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Szentendre-Typs: 1. Deszk-G, Grab 15; 2. Kunpeszér-Felsőpeszéri Straße, Sandgrube, Grab 1; 3. Budapest XIII. Angyalföld, Gömb Straße–Üteg Straße; 4. Hódmezővásárhely-Szabadságplatz, Grab 3; 5. Alibunar (Serbien), Streufund; 6. Budapest XVIII. Erzsébetfalva

13. Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbánya, 1. sír (15. kép 2; 8. tábla 7)²⁶⁷
 14. Peszéradacs (9. tábla 5)²⁶⁸
 15. Rábapordány-Patyi domb (9. tábla 2)²⁶⁹

16. Szegvár-Oromdűlő, 866. sír²⁷⁰
 17. Szegvár-Oromdűlő, 870. sír (9. tábla 4)²⁷¹
 18. Szentendre, 2. sír (9. tábla 7)²⁷²
 19. Szentes-Sárgapart, Felsőcsordajárás (8. tábla 4)²⁷³

²⁶⁷ H. TÓTH 1988, 46.

²⁶⁸ HAMPEL 1897, 480–481, CCCXXVI. t. 5; GARAM 1993, 93, Taf. 40.5. A lelőhely Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbányával azonos. (Vö.: H. TÓTH 2012.)

²⁶⁹ FETTICH 1943, 6, I. t. 4; TOMKA 2008, 241, Abb. 12. 5.

²⁷⁰ Lásd GARAM 1993, 52, Taf. 2. 1–2.

²⁷¹ LŐRINCZY-STRAUB 2004, 314–315, 15. kép 1–2.

²⁷² HAMPEL 1894, 55, LII. t. 5–6; BÓNA 1983, 6. kép 1–2; GARAM 1993, 105, Taf. 91. 1–2.

²⁷³ CSALLÁNY 1934, LXVIII. t. 6.

A típus legfőbb jellemzője, hogy a gúlacsüngő oldallapjaira felforrasztott üres cellák körül, az éleken préselt gömbök sorakoznak. A gúla aljára három kisebb és egy nagyobb lemezgömb került, érintkező felületüket apró granulációsorok fedik. A fülbevalók fedlapján a sarkoknál és néha az oldalak közepén is keresztben vagy hosszában bordázott hengeres lemezdíszeken préselt lemezgömbök ülnek. A függőt a fedlap közepére forrasztott hosszú, keresztben bordázott hengeres függesztőtaggal illesztették a fülkarikához. Ezek alsó és felső szélénél a forrasztás nyomait granulációk takarják. A Szegvár-Oromdűlő, 870. sírból származó, hasonló, bordázott tagú fülbevalótöredékhez feltehetően ilyen típusú gúlacsüngő kapcsolódhatott. (9. tábla 4)

A Deszk-G, 15. sírból származó fülbevalópáron²⁷⁴ a Deszk-típusú fülbevalókra jellemző, bordázott szalagból hajlított hurokfűlet látjuk. (8. tábla 1) Ez az egyetlen függő, amelynek ezüst a fülkarikája, a többi aranyból készült.

A függőtípus képviselőinek oldallapjait – egy kivételével – *cloisonnés*zerű cellarendszer tagolja s egyben díszíti is. A geometrikus formájú cellákat különálló lemezekből alakították ki, és forrasztással állították össze a kompozíciót. Az erzsébetfalvi függőnél ezzel szemben áttört cellatechnikát (*à jour*) láthatunk, amelynél egy lemez áttörésével alakították ki a díszítést, s ezt a lemezt a cellafal tetejére forrasztották. (15. kép 6)

A fülbevalók között a cellák kompozíciója alapján három változatot figyelhetünk meg.

A változat

Az oldalak közepén lévő háromszögletű cella belsejébe, annak oldalait érintő, kerek cella került. Ezt a konstrukciót 8 függőn láthatjuk. (8. tábla 3–10)

B változat

3 fülbevalónál a háromszögletű cella belsejébe egy kisebb került, s annak sarkaihoz kerek cellák kapcsolódnak. Az alapkompozíció a peszéradácsi függőn látható. (9. tábla 5) A hasonló díszítésű másik két darabnál a kerek alakú cellák tömörek, kőbetétutánezatként hatnak. Az ismeretlen lelőhelyű függőnél ezek kisebb méretű, félgömbös rátétdíszítésként jelennek meg. (9. tábla 1) A rábapordányinál a kerek rekeszutánezatok körül granuláció vagy azt utánzó keret látható. (9. tábla 2)

C változat

4 fülbevalónál a háromszögű cella belsejébe több, érintkező kerek cellából álló kompozíció került. Az Erdélyből származó, de a düsseldorfi múzeum anyagából közzétett függőn három kerek cella van, (9. tábla 6) a többi darabon négy: egy középső, nagyobb körül a keret sarkaihoz illeszkedő három kisebb. (9. tábla 3, 7–8) Az alibunari fülbevalóknál a kisebb kerek díszek nem üres cellák, hanem azokba kissé domború, gyöngysorszegélyes aranylemezeket illesztettek, (15. kép 5) a rábapordányi fülbevalóhoz hasonlóan.

Ezekén kívül még két egyedi celladíszes darab is van a típus példányai között. A Deszk-G, 15. sír fülbevalópárjára csak egy tagolatlan belsejű, háromszög alakú cella került, (8. tábla 1) míg az Inotáról származó függőnél a háromszög alakú cella közepére egy ellentétes állású kisebb háromszög alakú foglalat került. (8. tábla 2)

Ha a fülbevalók csüngőtagjának méreteit nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a B változat példányai nagyobbak (5,7–5,8 cm), mint a többi függő (3,5–4,6 cm). Ugyanakkor az egyes változatok előfordulásában területi elkülönülés nem mutatkozik.

A Kárpát-medencéből 17 lelőhelyes és 2 ismeretlen helyről származó fülbevalót ismerünk. Lelelőhelyek két helyen mutatnak nagyobb leletkoncentrációt: a Dunakanyartól a Pesti-síkságon és a Köröstől délre, kicsivel túl a Maroson, a Tisza bal oldalán sorakoznak. (16. kép) A többi lelőhely szórványnak tekinthető.

A lelőhelyes darabok között 11 esetben függőpárról van szó, 6 szóló darab. Eddig csak női sírokban fordult elő ez a típus, párosan viselték. A 17 lelőhelyes függő/függőpár közül 11 esetében a kísérelőlelelekről semmilyen információ nem áll rendelkezésre.

A Szentes-Sárgaparttól előkerült aranyfüggő elveszett, csak Csallány Dezső dolgozatából ismerjük fotóját.²⁷⁵ Z. Vinski munkájában a rajzos táblákon²⁷⁶ szerepel két olyan fülbevaló, (9. tábla 1, 3) amelyekről semmilyen információt nem sikerült összegyűjteni. Az ottani hivatkozások, amelyek a peszéradácsi függő 1905-ös publikációjára vonatkoznak, nyilván hibásak. Mivel egyik ismert fülbevalóval sem azonosíthatók ezek a darabok, ismeretlen lelőhelyűként szerepeltetjük őket.

A fülbevalótípusnak kevés analóg darabját ismerjük, közülük kettő a Bizánci Birodalom peremterületéről származik; a Louvre-ba került egy Ciprusról (10. tábla 7)²⁷⁷ és egy másik az ukrain Ustie

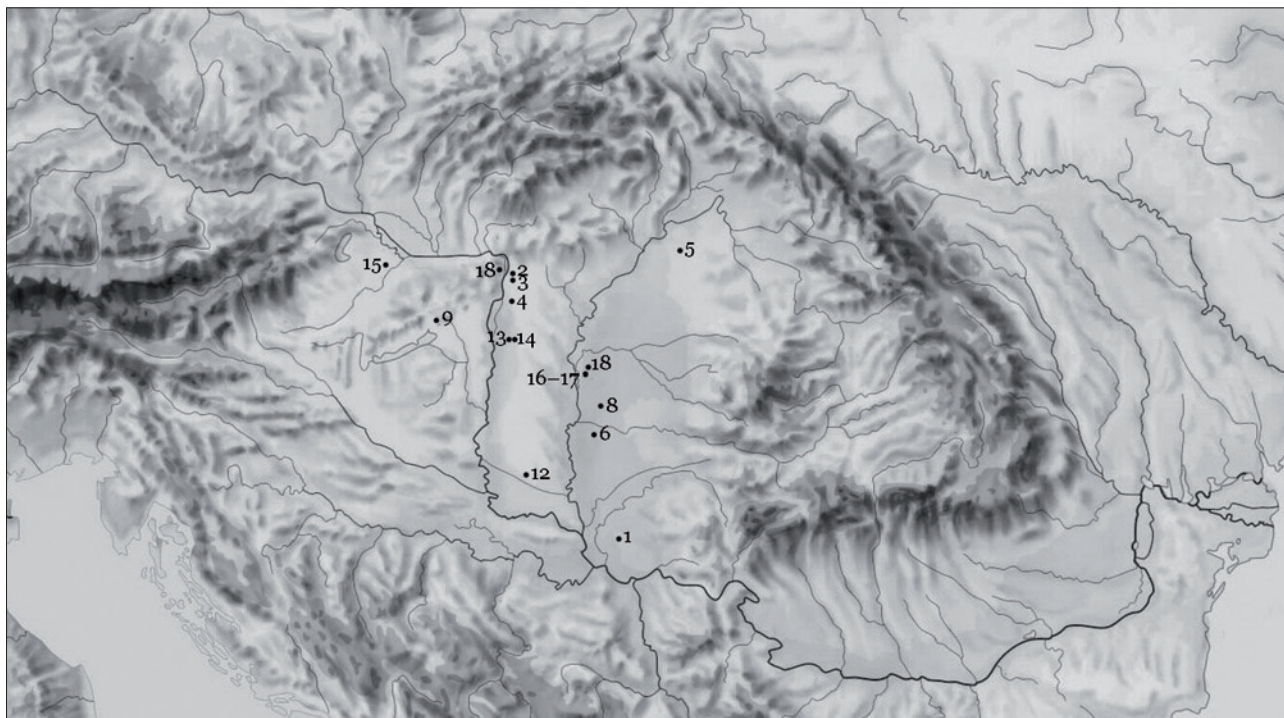
²⁷⁴ A leltárkönyvi bejegyzésre hivatkozva Ormándy János három darabról tett említést (ORMÁNDY 1995, 153), ami azonban csak az egyik függő töredékes voltából adódott. Csallány Dezsőnek a sírról a terepen készített leírása szerint „feje mellett jobb felől a helyén fülbevaló (?) ezüst karikán, a másik legurulva fele a mel-

lén másik fele a lábánál.” (MFM RégAd. leltározatlan Csallány-hagyaték)

²⁷⁵ CSALLÁNY 1934, LXVIII. t. 6.

²⁷⁶ VINSKI 1955, Tab. III. 23, Tab. IV. 25.

²⁷⁷ VINSKI 1955, Tab. IV. 28.

16. kép: A Szentendre-típusú gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
Abb. 16: Fundorte der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Szentendre-Typs

Biskupijéből (10. tábla 6)²⁷⁸ való. Az előbbi és a san franciscoi szépművészeti múzeumban lévő, hozzá hasonló arany függő (10. tábla 8) az inotai fülbevaló közeli párhuzama. A lengyelországi Michalkowból Z. Vinski által közölt nagyméretű aranyfüggő (10. tábla 9) a peszéradácsi közeli rokona. A kevés Kárpát-medencén kívüli példány ellenére a függőtípus alapvetően az avar emlékanyagra jellemző, valószínűleg helyben készültek.

A fülbevalók keltezése

A fülbevalók viszonylag szegényes, egyszerű mellékletű sírokból származnak. A búji fülbevaló mellől származó orsókarika és a szentesivel együtt a múzeumba került, szegeccsel átütött bronzlemez töredéke keltező értékkel nem bír. A hódmezővásárhelyi függő mellől egyéb lelet nem került elő. A kunpeszéri 1. sír fülbevalója egy homokkitermelés során megsemmisített sírból származik.

Mindössze 5 fülbevalós síregyüttest és/vagy a lelőhely egészének leletösszefüggéseit vizsgálhatjuk meg, hogy a kronológia kérdéséhez közelebb jussunk.

A Deszk-G, 15. sír függőpárjának kísérőleletei egy vascsat, egy mag alakú borostyán és rátétdíszes gyöngyök voltak. A gyöngyök többsége a 6. század végétől a 7. század közepéig divatos, viszonylag hosz-

szú életű típus (vörösesbarna és fekete alapon kétrétegű dudoros, fekete alapon kétrétegű dudoros és fehér hurokfolyatott gyöngyök).²⁷⁹ Kronológiai értékkel bír azonban a lánc vörös alapon fehér hurokfolyatott és sárga rátétdíszes gyöngye, amelynek párhuzamai főként a Meroving-anyagban tűnnek fel, és amelyeket a 6. század végétől a 7. század első évtizedéig kelteznek.²⁸⁰

A szentendrei 2. sírból a fülbevalókon kívül *monochrom* és rátétdíszes gyöngyök származnak, valamint egy pár, nem túl jó minőségű, ezüst, kürtös végű lemezkarperec.²⁸¹ Bizonytalan a II. Iustinus (565–578) kopott *tremissis* származási helye; előkerülhetett az 1. és a 2. sírből is. Bóna István az előbbi tartotta valószínűbbnek.²⁸²

A sír gyöngyei közül a kétszeresen összetett *monochrom* gyöngynek van keltező értéke, ez a típus a 7. század második negyedében jelenik meg az avar kori gyöngyviselésben.²⁸³ A kétszeresen összetett rátétdíszes gyöngyök hosszú életű típusok, a 7. század közepéig előfordulnak.²⁸⁴

A kürtös végű lemezkarpercek többsége a 7. század első felére keltezhető, de a 7. század utolsó harmadáig számolhatunk előfordulásukkal.²⁸⁵

A Szegvár-Oromdúló, 870. fülkesír leletei között és a peszéradácsi együttesben pipereeszközök

²⁷⁸ BÁLINT 1989, Abb. 51. 3.

²⁷⁹ PÁSZTOR 1996, 123–124.

²⁸⁰ KOCH 1977, Farbtaf. 2.

²⁸¹ BÓNA 1983, 6. kép.

²⁸² BÓNA 1983, 104.

²⁸³ PÁSZTOR 2008, 316–317.

²⁸⁴ PÁSZTOR 1997, 195.

²⁸⁵ GARAM 2001, 72. Például. Gyenesdiás (MÜLLER 1989, 147) és Stejanovci (Szerbia) (MINIČ 1982, 43–46).

is feltűnnek. A szegvári bronz szűrőkanál az A típus A variánsai közül való.²⁸⁶ A típus kronológiai helyét Lőrinczy Gábor és Straub Péter a kora avar kor középső szakaszában határozta meg:²⁸⁷ a típus képviselőivel együtt előforduló bronzláncok, bizánci bronz lámpafüggesztő, Deszk-típusú nyakék, tekercselt díszű, tokos fülkarika, hajtű alapján a 6. század végétől a 7. század első harmadáig terjedő időszak ez. A peszéradácsi lelet ezüst kanala a szűrőkanalak C típusába tartozik (B variáns).²⁸⁸ Ez a típus Avarföldön nagy területen terjedt el, hosszú időn keresztül használatban volt.²⁸⁹

Ez utóbbi leletegyüttesben a piperekészlet egyéb tartozékai is megtalálhatók. Az ezüst lancetta köröm- vagy fogpiszkáló lehetett.²⁹⁰ A szűrőkanalakkal ellentétben a spatulák csak kora avar kori leletkörnyezetben fordulnak elő, egyetlen, biztosan a 7. század közepe utánra datálható példány sem ismert eddig.²⁹¹ A szentendrei 3. sír Phocas 607–610 között vert, verdefényes *solidusa* jól keltezi a tárgytypust.

Érdekes az innen származó, kiszélesedő szárú ezüst csipesz.²⁹² Hasonlókat csak néhány avar kori női sírból ismerünk.²⁹³ Ami az eredetüket illeti, a kölkedi pont-kör díszes darab és a viminaciumi késő antik romanizált lakosság temetőjének 103. és 151. sírjaiból²⁹⁴ származó példányok hasonlósága adja meg erre a választ: ezeknek a sajátos formájú szőrcsipeszeknek az előzményei késő antik-kora bizánci környezetben keresendők, de Kárpát-medencei előfordulásuk alapján feltehetően az avarokhoz gepida közvetítéssel kerültek. Keltezésük a Kölked-Feketekapu, A-108. sír²⁹⁵ leletei (pávás fülbevaló, korongfibula, tausírozott vasszék)²⁹⁶ és a Várpalota-

Unió homokbányai temető alapján²⁹⁷ a 6. század végére/7. század első harmadára tehető.

Kuriózum a leletegyütteshez tartozó P alakú ezüst tarsolyfűl.²⁹⁸ Ugyanerről a lelőhelyről, abból a 26. női sírből került elő legjobb párhuzama,²⁹⁹ amelyből az előbb említett díszített ezüst csipeszek egyike is származik. E tarsolyfülek legismertebb analógiája a 7. század középső harmadára keltezett kunbábonyi vezéri sírből származik. A sír monografikus feldolgozásában a lemezfüleket a wesselowi lelet analógiájára tarsoly vagy erszény füleként rekonstruálták.³⁰⁰

Mindezeket egybevetve a deszki, a peszéradácsi és a szegvár-oromdűlői 870. sír fülbevalóját a 7. század első harmadára keltezhettük. A szentendreit kicsit későbbre, a 7. század második negyedére tehetjük.

A rábapordányi fülbevaló lelőhelyéről származó, aranylemezből préselt, Mezőszilas-típusú csüngő³⁰¹ a Kárpát-medencei párhuzamai alapján a 7. század középső harmadára való keltezés³⁰² lehetőségét is magában hordozza. A rábapordányi fülbevalón már nemcsak az üres cellarendszer fordul elő, hanem feltűnnek rekeszutánzatok is, amelyek kőbetéteket imitálnak. Valószínű, hogy a gúlacsüngős fülbevalók B változatának rekeszutánzatos példányai (Alibunar, Rábapordány és egy ismeretlen lelőhelyű függő) későbbiek, mint a hasonló cellakompozíciójú többi függő, s egyben ezek a Szentendre-típusú fülbevalók közül is a legkésőbbiek, a 7. század középső harmadára keltezhettek.

Tehát a fülbevalótípus hosszú életű volt, a 7. század első két harmadában viselték.

EGYEDI GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

1. Jutas (5. tábla 6)³⁰³
2. Szeged-Kundomb, 262. sír. (5. tábla 7–8)³⁰⁴ 2 db bronz lemezből préselt, aranyozott, gúlacsüngős fülbevaló. A négy lapú gúla élein keskeny, keresztben bordázott szegély húzódik. Az oldalak egy

központi kerek és köré rendezett hatkaréjos átöréssel díszítettek. A gúla alsó csúcsához három kisebb és alattuk egy nagyobb, két-két préselt félgömbből összeforrasztott lemezgömböt illesztettek. A kisgömböket felülről ívelt, gyöngydrótpánt

²⁸⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2005, Katalógus.

²⁸⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 130.

²⁸⁸ Vö.: LŐRINCZY–STRAUB 2005, Katalógus.

²⁸⁹ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 130.

²⁹⁰ MARTIN 1984, 130. A nagyobb méretűek por vagy kenőcs adagolására, keverésére alkalmas eszközök is lehetnek. (GRÜNEWALD 1988, 97.)

²⁹¹ Vö.: TOBIAS 2001, 177, Abb. 6.

²⁹² HAMPEL 1905, Taf. 269. 11.

²⁹³ Balatonfűzfő 2. (FETTICH 1965, Abb. 165. 13); Dévényújfalú/Devinská Nová Ves (Szlovákia) 305. (EISNER 1952, Obr. 45. 1); Kölked-Feketekapu A. 108. (KISS 1996, Taf. 36. 16); Mezőbánd/Band (Románia) 60. (KOVÁCS 1913, 46. kép 4); Várpalota-Unió homokbánya 20. (BÓNA 2000, Taf. V. 4); Péterréve/Bačko

Petrovo Selo, Čik (Szerbia) 92. sír (BUGARSKI 2009, Tab. XV.) és Kunpeszér 26. és 29. sírok.

²⁹⁴ IVANIŠEVIĆ et al. 2006, Fig. 17. 5.

²⁹⁵ KISS 1996, 42–44, Taf. 36.

²⁹⁶ KISS 1996, 270.

²⁹⁷ BÓNA 2000, 154.

²⁹⁸ HAMPEL 1897, CCCXXVI. t. 4.

²⁹⁹ H. TÓTH 1984, 11.

³⁰⁰ H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 152–154, Abb. 64.

³⁰¹ TOMKA 2008, Abb. 12.

³⁰² BALOGH 2012, 284.

³⁰³ RHÉ–FETTICH 1931, Abb. 17.

³⁰⁴ SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 34, Pl. 31. 262: 1. A publikációban nincs tárgyleírás, a hiányosságot pótolva itt kerül sor erre.

fedlap sarkain lévő préselt gömbök szintén a Szentendre-típusú gúlacsüngős példányok némelyikén feltehető, keresztben bordázott hengeres tagra emlékeztetnek. A fedlapon sérülés jelzi a függesztőfül helyét, a bágyog-gyűrhegyihez hasonlóan felforrasztott, hengeres függesztőtagra gondolhatunk. A függőpár áttört, légies megjelenését a felület tűzaranyozásával emelték ki. Mára az aranyozás csak nyomokban maradt meg.

A fülbevaló kompozíciójának áttört kivitelezésű változata nagyon szűk körben és kis területen szóródva fordul elő az avar kori leletanyagban. Elsőként a területileg és kompozícionálisan is legközelebbi párhuzamként a Szegvár-Oromdúló, 134. fülkesír³⁰⁸ áttört boglárpárját említhetjük. (11. tábla 2) A préselt bronz, tűzaranyozott boglár koncentrikus díszítményének központi eleme egy áttört, négykaréjos, kerek mező. A kundombi fülbevalónál is megfigyelt módon vékony árkolás teszi kontúrosabbá a karéjok ívelt szárát. A boglárpár áttört díszítésével és a hátoldalra felforrasztott fül szögletes formájával is egyedi megjelenésű példány az avar kori préselt boglárok között.

A Tisza jobb oldalán, Kundombtól légvonalban kb. 60 km-re délre lévő, péterrévei/Bačko Petrovo Selo, Čik (Szerbia) kora avar kori temető 101. sírjából³⁰⁹ származó, préselt bronz, négyküllős korongon (11. tábla 4) ugyanez a kompozíció jelenik meg. A veret közepén lévő rombusz alakú, bordával hangsúlyozott központi mező kissé bemélyed. A rombusz csúcsainak folytatásaként jelentkeznek a peremig húzódó küllők. A veretet, mivel azt a sír közepe táján lelték, az anyagot közlő Ivan Bugarski az öntött tarsolykorongokhoz való formai hasonlósága és a sírbéli helyzete alapján tarsolydiszként értelmezte.³¹⁰ Úgy vélhető, hogy ennek, az áttörésekkel egyébként is meggyengített kis préselt veretnek a funkcióját nem lehet az öntött, masszív bronzkorongok analógiájára meghatározni. A veret egyébként sokkal kisebb is (á=1,7 cm), mint a hivatkozott korongok.

Hasonló kompozíciójú korongdíszeket, csüngőként, túszerkezettel ellátva fibulaként a Fekete-tenger északi részéről, női sírok ékszerkollekcióinak részeként ismerünk, (11. tábla 6–14) amelyek között áttört és rekeszes technikájú darabokat is találunk. A legismertebb köztük talán a glodosi hamvasztásos sírleletben lévő, láncos csüngő. (11. tábla 13) A legkeletibb közép-ázsiai előfordulásukra az ufai 2. sírból (Baskíria)³¹¹ és Altyn Asar (Ka-

³⁰⁸ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 307–309, 7–8. kép.
³⁰⁹ BUGARSKI 2009, 166, T. XIV.
³¹⁰ BUGARSKI 2009, 103.
³¹¹ A szegvár-óromdűlő 1. sír ovális csüngőí kapcsán idézi Lőrinczy Gábor (LŐRINCZY 1991, 135), a Mezősílas-típusú csüngők egyik formai előzményeként foglalkozik jelen sorok szerzője az ufai sírleletben lévő, nagyméretű, kerek csünaökökkel (BALOGH 2012, 280).

³⁰⁵ *Salamon Ágnes a fülbevalót önálló típusként (Kundomb-típus) különítette el. (SALAMON-CS. SEBES-TYÉN 1995, note 47.)*

³⁰⁷ WERNER 1984, 20–22; ARRHENIUS 1985, 81–82.

³⁰⁸LŐRINCZY-STRAUB 2004, 307-309, 7-8. kép.

³⁰⁹BUGARSKI 2009, 166, T. XIV.

³¹⁰ BUGARSKI 2009, 103.

³¹¹ A szegvár-óromdűlő 1. sír ovális csüngőí kapcsán idézi Lőrinczy Gábor (LŐRINCZY 1991, 135), a Mezőszilas-típusú csüngők egyik formai előzményeként foglalkozik jelen sorok szerzője az ufaí sírleletben lévő, nagyméretű, kerek csünaódkkal (BALOGH 2012, 280).

zahsztán)³¹² kurgántemetőjéből egyelőre csak szórvány példák vannak. (11. tábla 6–7)

Az áttört, karéjos koronghoz további, közeli párhuzamként még a tépei arany kardtokveret említhető. (11. tábla 1)³¹³ A tokvereten hosszában, frízmintaként megjelenő díszítmény rovátkolt peremű, négykaréjos korongokból és közéjük fűzött, áttört, kisebb karikákból áll.

Ezzel kimerítettük az alapmotívum áttört, préselt kivitelezésű példáinak sorát. A közeli rokonságban álló négy tárgy lelőhelyeinek közvetlenül a Tisza mentén való elhelyezkedése (11. tábla 15) talán nem véletlen, de következtetések levonására csak teljes körű anyaggyűjtés után kerülhet sor. Megjegyzésként azért még ide kívánczok, hogy talán az sem véletlen, hogy a szegvár-oromdűlői 134. sír boglárpárján a középső karéjos díszítés körül látható, az ékvésést utánzó cikcakk díszítés analógiája is épp a tépei álcsaton tűnik fel.

A karéjos kompozícióval tömör, préselt formában a keszthelyi korongfibulákon³¹⁴ és a részben azok mintakincsével megegyező, préselt, kerek boglárokon,³¹⁵ öntött áttört kivitelben a tarsolykorongok korábbi csoportjában³¹⁶ és a csillagsüngős fülbevalókon³¹⁷ találkozunk, s felbukkan kardellenzőn is *cloisonné* rekesztechnikás kivitelben.³¹⁸

A kompozíció késő antik–bizánci eredetét jól illusztrálja a Ljubljánából (Szlovénia) származó, 6. századi, arany fejesgyűrűn filigrán technikával való megjelenése. (11. tábla 3)³¹⁹

A kundombi fülbevaló és a fentebb bemutatott motívumanalógiák elhelyezkedése olyan szűk területre lokalizálódik, hogy felvetődik annak lehetősége, hogy valahol a Tisza mentén tevékenykedő ötvös tevékenységéhez kössük.

A szeged-kundombi 262. sír áttört, aranyozott bronz gúlacsüngős fülbevalója *adultus* életkorú nő sírjából származik. A függőn kívül a sírból csak

kézzel formált edénytöredékek származnak.³²⁰ A temetőről térkép nem maradt ránk, így a temetkezés – és benne a fülbevaló – kronológiai helyzetére vonatkozóan horizontálistatigráfiai vizsgálatra nincs lehetőség. A temetőből a 7. század második negyedénél korábbi temetkezések nem ismertek.³²¹ Az egyedi függőt stíluskritikai alapon kísérelhetjük meg pontosabban keltezni.

Az oldallapok karéjos, áttört díszítésének párhuzamaként említett tépei kardtokveret csak tágan keltezhető, hiszen egy – arany álcsatból, ezüst pohárból és az aranyozott ezüst táldarabból álló – kincselet része.³²² A kincs ismert legkorábbi darabja az a finom bizánci ezüsből készült tál, amelynek készítését újabban a Iustinianus korából származó pecsétek alapján 547–556 közé teszik.³²³ Álcátja viszont a típus egyik legfiatalabb képviselője, a 7. század közepe tájára datálható.³²⁴ Így a kincs földbekerülésével is csak ekkortájt számolhatunk.³²⁵ A tokveret az aranszerelések kardok alapján a 7. század első felére keltezhető, ami egyelőre analógiák hiányában nem pontosítható.

A szegvár-oromdűlői 134. sírban egy, a nyakrészénél a szár két oldalán ívelten kiszélesedő, domború kiemelkedéssel díszített szűrőkanál (A típus A változat) volt,³²⁶ amely a 6. század végétől a 7. század első harmadáig keltezhető.³²⁷

A síregyütttest azonban az ennél későbbi, különleges fülbevalója alapján keltezhetjük. A 25–30 év körüli nő fülében egy ezüst fülbevalót viselt, amelynek karikájához négy, préselt lemezgömbös kapcsolótaggal egy hurokba hajlított huzalra felfűzött kisebb fél lemezgömb és egy nagy kék színű, kerek üveggyöngy kapcsolódott.³²⁸ A nagygyöngyűcsüngős fülbevalók a kora avar kor második felében, a 7. század második negyedében jelennek meg, a köznépi divatban a kora avar kor végét jelentő divatváltozás egyik reprezentánsai. A szegvári fülbevaló a

³¹² LEVINA 1994, ris. 165. 27.

³¹³ Nagy Margit a tépei összekötött tárcsasort az avar ornamentika geometrikus elemei között, a frízminták csoportjában tárgyalja. (NAGY 1998, 350, 13. kép.)

³¹⁴ Például: Keszthely–Alsópáhok, Keszthely–Fenekpuszta. (GARAM 1993, 8. kép 5–9.)

³¹⁵ Például: Dunapentele–Öreghegy, 12. sír; Kiskőrös–Város alatt, 2. sír; Alattyán, 84. sír; Sommerein (Ausztria), XXI. sír; Szeged–Fehértó, B. 41. sír (BALOGH 2000, 1. kép).

³¹⁶ Például: Káptalanfőti, 33. sír (BAKAY 1973, XXXIX. t. 11); Tiszafüred–Majoros, 28., 72., 308., 1106. sír (GARAM 1995, Abb. 181. 2–3, 8–9); Zamárdi, 311., 646., 681., 1334. és 1397. sír (BÁRDOS 1996, I. tábla 6–11).

³¹⁷ Például: Gács/Halič (Szlovákia); Pács–Köztemető, 59. sír (GARAM 2001, Taf. 4. 2, Taf. 5. 1).

³¹⁸ Kiragadott példák: a bócsai (LÁSZLÓ 1976, III. tábla 3–4) és a petőfiszállási aranszerelések kardok apró, U alakú ellenzője. (BALOGH–WICKER 2012, 8. kép 3.)

³¹⁹ MRKOBRAĐ 1980, sl. XVIII. 4.

³²⁰ SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 34.

³²¹ A temető monográfiájában a szerzők a temetkezések kora avar koron belül pontosabb keltezését nem adják. A temető legkorábbi horizontjába kis- és nagylemezgömbös fülbevalók, négyszögletes, takácsomóval díszített pártaveretek, Alpi- és Fönlaktípusú veretek, préselt szalagfonatos szíjvégek, pseudoveretek és félgömb fejű pitykék tartoznak. A legkorábban megásott temetkezések: 9., 63., 64., 76., 79., 80., 102., 213., 260., 262., 275., 276., 281., 283., 284., 289., 291., 293., 303. és 308. sírok.

³²² A tépei leletegyüttetről a korábbi vélemények és irodalom részletezésével: GARAM 1993, 36–37.

³²³ DODD 1961, No. 11.

³²⁴ GARAM 1993, 37.

³²⁵ GARAM 2001, 173.

³²⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2005, Katalógus.

³²⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 130.

³²⁸ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 308, 7. kép 1–2.

nagygyöngycsüngős fülbevalók csoportjában a merevszüngős darabok közé tartozik, de egyedi példány, ugyanis az ezen kívül ismert többi merev tengelyű nagygyöngycsüngős fülbevalóknál a fülkarika alatt lévő, 3-4 préselt lemezgömbből álló taghoz egy bordázott pánttal (vagy kettővel) körbefogott, nagyméretű, ovális alakú gyöngycsüngő kapcsolódik.³²⁹ Garam Éva a tiszakécske-óbögi szórvány fülbevalópár kapcsán a nagy, nemesfém gömbcsüngős fülbevalók legfiatalabb variánsának határozta meg ezt a típust.³³⁰ A típus rokonságát a nagylemezgömbös fülbevalókkal a gátéri 11. ötvössírban lévő, bronz lemezből készített hasonló fülbevaló félkész része mutatja.³³¹

A szegvári fülbevaló a nagylemezgömbös fülbevalók és a nagygyöngycsüngősök között egy különleges láncszemet képez, a 7. század harmadik negyedére datálható merev csüngőtagos nagygyöngycsüngős fülbevalóknál korábbi.

A LEMEZES GÚLACSSÜNGŐS FÜLBEVALÓK ÉS A KÁRPÁT-MEDENCEI ÖTVÖSSÍROK

A préselt gúlacsüngős fülbevalók egyes típusainak elterjedését és Kárpát-medencén kívüli párhuzamaikat figyelembe véve nagyon valószínű, hogy az ismert darabok többsége — a Szegvár-típus vagy annak legalábbis legkisebb és feltehetően korábbi példányai kivételével — Avarföldön készült.

A fülbevalók készítéséhez szükséges eszközök számbavétele és összevetése a kora avar kori ötvössírok eszközkészleteivel további adalékokkal szolgálhat a készítés kérdéséhez.

Mindezek alapján a kundombi fülbevalópár 7. század második negyedére, legfeljebb közepére való datálását látjuk valószínűnek.³³²

A kundombi függő áttört kompozíciójának keleti analógiái tágabb intervallumban mozognak. Az áttört ufai és mihaelsfeldi csüngők — a nagy, ovális, üvegberakásos medallionok alapján — a 6. század második felére/harmadik negyedére keltezhetők.³³³ A Fekete-tenger északi partvidékének tágabb környékéről származó, már üvegberakásos példányok a 6. század második felétől a 7. század első harmadáig keltezett Szuhovo–Novaja Odessza-horizontba tartoznak.³³⁴ A mokraya balkai, fibulaként megjelenő változat (11. tábla 11) a temető 7. század második negyedétől a század végéig datált horizontjába tartozik.³³⁵

A két préselt, áttört gúlacsüngős fülbevaló — a részletezett érvek figyelembevételével — nem korábbi a 7. század második negyedénél.

Nyersanyag

A lemezes gúlacsüngős fülbevalók döntő többsége aranyból készült. Az aranytárgyak kora avar kori gyakoribb előfordulását a Bizánc ellen viselt hadjáratokból szerzett hadizsákmánnyal és a birodalomból érkező évjáradékkal szokták összefüggésbe hozni.³³⁶

A gúlacsüngős fülbevalók aranyalapanyagára vonatkozóan figyelemre méltó az Ormándy János kérésére Bertalan Ákos által végzett anyagösszetételvizsgálat, amely a szegedi múzeum gyűjteményében lévő, arany gúlacsüngős fülbevalókra terjedt ki. Megállapításuk szerint a fülbevalók aranyfi-

³²⁹ Alattyán, 153. és 176. sír (KOVRIK 1963, Taf. 13. 6–7, Taf. 14. 67–68); Budakalász, 372. sír (VIDA 2000, Taf. 46. 2); Bugyi-Úrböpuszta, 7. sír (BÓNA 1957, 30. kép 16); Tiszakécske-Óbög, szórvány (GARAM 1991, 8. kép 1–2). A legnyugatibb és egyben legkésőbbi előfordulása a vösendorfi (Ausztia) 140. sírből származó, ezüst karikájú, de már bronzból készült darab. (SAUER 2007, 83.)

³³⁰ GARAM 1991, 138.

³³¹ KADA 1906, 216–217

³³² A kundombi 262. sírt Kürti Béla a temető legkorábbi temetkezései közé sorolta. (KÜRTI 1983, 189.) Az általa megjelölt sírok és a felsorolt tárgytipusok ennnyire korai keltezése ma már nem elfogadható. A 180. sír (SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 28, Pl. 25–26) a benne lévő Tarnaméra-típusú veretes öv alapján (GARAM 2001, 145–146) a 7. század közepső harmadára, közepé tájára datálható. A sír keltezését némileg bonyolítja a leletegyüttes öntött, indás szíjszórítójú csatja. A 293. sír lándzsája a nagyméretű levél alakú lándzsák (CSIKY 2007, III. csoport) közé tartozik, amelyek a 7. század

első felében voltak használatban. (CSIKY 2007, 314.) A 289. sírből általa kapának említett szalu a sír Tarnaméra-típusú szíjvége alapján biztosan nem keltezhető a 7. század második harmada elé, még akkor sem, ha a mellette lévő Fönlak-típusú veretek elfogadott keltezése a 7. század első harmada. (GARAM 2001, 119.) Vélhetően ezek a gyenge minőségű veretek a típus legkésőbbi példányai közé sorolhatók. A Kürti Béla által sorolt további tárgytipusok (nagygömbös fülbevaló, sima csont tűtartó, korai jellegű kettőspajzs alakú veretek) sem lehetnek érvek a temetkezések megkezdésének ennnyire korai datálása mellett. Eleve a préselt technika megjelenését az avar anyagban nem tehetjük korábbra a 7. század elejénél, ugyanis eddig a 6. századra keltezhető préselőminta még nem került elő.

³³³ Az ufai sírokat R. B. Ahmerov a 7. század végére/8. század elejére tette. (AHMEROV 1951, 137.)

³³⁴ KOMAR 2006, 355–358, ris. 47.

³³⁵ AFANAS'EV–RUNIC 2001, ris. 101.

³³⁶ BÓNA 1971, 28; KÜRTI 1983, 182; LŐRINCZY–KÜRTI 1991, 10.

nomsága elmarad a bizánci érmekétől.³³⁷ A vizsgálat kimutatott rézzel történt ötvözés az aranyat megmunkálhatóbbá, szilárdabbá tette. Mivel a mért réz-cink szennyezettségi arányt megegyezőnek találták a fülbevalóknál és a bizánci *solidusok*nál, ezért arra gondolunk, hogy az érmek beolvasztása után már nem ötvözték az anyagot, hanem csak felhasználták.

Az eddig megismert ötvössírokban nincsenek aranydarabok vagy érmek, amelyek közvetlenül az arany feldolgozásra utalnának, de a jutásban³³⁸ és a kunszentmártoniban³³⁹ lévő kétkarú mérlegek a feldolgozásra szánt arany lemérésére (is) szolgálhattak, így közvetett bizonyítéknak tekinthetők az aranyművességhez.

A gúlacsüngős fülbevalók között bronzból és ezüsből készített darab csak az Oroszlány-típusúak között fordul elő. A bronz alapanyagot gyakrabban bronzlemez és bronzrúd,³⁴⁰ ritkábban rontott tárgy,³⁴¹ római bronztárgytöredék,³⁴² esetleg salak és olvadékcsepp³⁴³ formájában találjuk meg az ötvössírok anyagában.

*Eszközök*³⁴⁴

A fülbevalók készítése — munkafázisok szert — az alábbi eszközök használatával történhetett: az érmek és a bronz nyersanyagok beolvasztása után előbb kialakították a bádogot, amelyhez egyengetőlapra, üllőre, kalapácsra, fogóra és a nyújtáshoz hevítésre volt szükség.³⁴⁵ Üllő a csákberényi, a kunszentmártoni és a kisújszállási ötvössírokban fordul elő.³⁴⁶ Mindhárom vasból készített, csonka gúla alakú, munkafelületük meglehetősen kicsi, 4x6 cm körüli. Alsó végüket valószínűleg kőbe vagy farrönkbe foghatták.

A bádog alakítására, egyengetésére alkalmas nagyságú és formájú kalapácsok a csákberényi, a

kölkedi, a kisújszállási, a kunszentmártoni, a klárafalvi és a gátéri ötvössírok anyagában is megtalálhatók.³⁴⁷ Az egészen kis méretű ötvöskalapácsok finomabb munkákra, cizellálásra, esztétikai hibák kijavítására voltak alkalmasak. A jutasi, csákberényi, kisújszállási, aradkai és kunszentmártoni eszközök között ismerhetünk fogókat, fogótöredékeket,³⁴⁸ amelyek a megmunkálás, a hevítés során kézi rögzítőeszközök voltak.

A gondosan előkészített lemezre kijelölték a készítendő gúla formáját, amihez használhattak rajzeszközt és esetleg sablont is. Ilyen sablon lehetett a kunszentmártoni leletek között lévő, háromoldali gúla készítésére szolgáló minta is (9. kép 1) annak ellenére, hogy hagyományosan eddig csak préselőmintaként értelmezték.³⁴⁹

Előrajzoláshoz használhatták a jutasi sírból előkerült krétadarabot,³⁵⁰ rajztű vagy karcoló lehetett a kisújszállási ötvössír 15 cm hosszú, hegyes bronzszerszáma is.³⁵¹ Ezeken kívül a kunszentmártoni ötvössír keskenyebb poncolórúdja is alkalmas volt bádogra rajzolásra, karcolásra.³⁵²

A gúlaalapnak, a Velika Kladuša-, a Deszk- és a Szentendre-típusú daraboknál felbukkanó, a cellákat alkotó aranyzalagoknak és a fedlapokra rögzített, hengeres tagoknak a kialakítása lemezvágó olló használatával történt. A jutasi, kisújszállási, aradkai és kunszentmártoni eszközök között találjuk meg a lemezvágásra alkalmas ollókat, és a klárafalvi eszközök között is sikerült azonosítani egy töredéket.³⁵³

A vágási éleket finomabb reszelőkkel vagy dörzskövekkel dolgozták el, a lemezek egyenetlenségeit kikalapálták. A jutasi sírban legalább három, a kisújszállásban kettő reszelő volt.³⁵⁴ A klárafalvi eszközök között lévő, hengeres csontmarkolatú, vastörként közölt tárgyat³⁵⁵ a kisújszállási ötvössír egyik eszköze alapján Rácz Zsófia reszelőként azonosította.³⁵⁶

³³⁷ A fülbevalók aranyfinomságát a *Phocas-solidusok*kal hasonlították össze. Sajnos az anyagvizsgálatról szóló dokumentáció, amelyre Ormándy János hivatkozott, nincs a Móra Ferenc Múzeum Régészeti adattárában, így a vizsgálatokról csak a közölt következtetéseket vehettük alapul. (ORMÁNDY 1995, 59. j.)

³³⁸ RHÉ-FETTICH 1931, VIII. t. 16–17.

³³⁹ CSALLÁNY 1933, IV. tábla 6.

³⁴⁰ CSALLÁNY 1933, V. tábla 1, 2, 4, 10, 12, 15, 18, 22, 33, 42; KISS 2001, Taf. 25. 6, Taf. 26. 47; RHÉ-FETTICH 1931, VIII. t. 15, 19.

³⁴¹ KISS 2001, Taf. 24. 24, 36–37.

³⁴² Római bronzüst töredékei a klárafalvi ötvössírból (BALOGH 2004, 18. kép 7); római érmek, akasztók, tál és szobor (?) töredéke a kölkedi ötvös mellől (KISS 2001, Taf. 24. 23, 36–37, 42–43, 45–46).

³⁴³ CSALLÁNY 1933, V. tábla 55–56, 60.

³⁴⁴ Az avar kori ötvös és kovácsművelőkkel részletesen Rácz Zsófia foglalkozott. (RÁ CZ 2004; RÁ CZ 2009; RÁ CZ 2014.)

³⁴⁵ LÁ SZLÓ 1970, 170.

³⁴⁶ RÁ CZ 2009, 10. kép 3; CSALLÁNY 1933, VI. tábla 3; RÁ CZ 2004, XXXI. t. 1.

³⁴⁷ RÁ CZ 2009, 13. kép 2, 4; KISS 2002, Taf. 25. 7–8, 10; RÁ CZ 2009, 13. kép 5; CSALLÁNY 1933, V. tábla 37–38; BALOGH 2004, 17. kép 2; KADA 1905, 370, 1. kép.

³⁴⁸ RHÉ-FETTICH 1931, IV. tábla 13; RÁ CZ 2004, VI. tábla 2, VII. tábla 1; RÁ CZ 2004, XXIV. tábla 1; NAD 1959, Tab. V. 3; CSALLÁNY 1933, V. tábla 30.

³⁴⁹ CSALLÁNY 1933, 7, 25–26; RÁ CZ 2004, 60, 162.

³⁵⁰ RHÉ-FETTICH 1931, VIII. tábla 2.

³⁵¹ RÁ CZ 2004, XXXII. tábla 1.

³⁵² CSALLÁNY 1933, III. tábla 2.

³⁵³ RHÉ-FETTICH 1931, IV. tábla 14; RÁ CZ 2009, 14. kép 2; NAD 1959, Tab. V. 6; CSALLÁNY 1933, V. tábla 32; BALOGH 2004, 18. kép 7.

³⁵⁴ RHÉ-FETTICH 1931, IV. tábla 16–18; RÁ CZ 2009, 16. kép 5–6.

³⁵⁵ BALOGH 2004, 17. kép 3.

³⁵⁶ RÁ CZ 2004, 149, XLIII. tábla 1.

Dörzskövek eddig csak a klárafalvi leletek közt fordulnak elő.³⁵⁷

Egyes gúlacsüngők — az Oroszlány- és a Deszk-típus A változatához tartozók — elkészítéséhez préselőmintákra is szükség volt. Az eddig ismert fülbevalók közül azonban egyetlen egyről sem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a kunszentmártoni ötvössírból származó gúlacsüngő előállítására alkalmas préselőtőn készült volna. Csallány Dezső ugyan felvetette, hogy a Deszk-D, 170. sír függőpárja annak felhasználásával készült,³⁵⁸ de a függők és a préselőtő méretkülönbsége ezt egyértelműen kizárja. Ha az eddig ismertté vált függőkből indulunk ki, akkor a kunszentmártoni mintát inkább az Oroszlány-típusú függő készítésére alkalmas sablonnak tarthatjuk alkalmasnak. Az ötvényen látható, háromszögletű, domború keretek az oldallapok áttöréseinek kijelölésére, kialakítására szolgáltak. Mivel a fentebb már hivatkozott, eddig előkerült lemezvágó ollók ilyen finom felületek kinyírására biztosan nem voltak alkalmasak, ezért valamiféle hidegvágó alkalmazására gondolhatunk. Erre alkalmas lehetett egy keskenyebb véső is, mint amilyet a Kölked-Feketekapu, B-80. sír egyenletesen keskenyedő, másik végén négyszögletű eszközében azonosítottak.³⁵⁹ De a kunszentmártoni eszközök közül a legkeskenyebb poncolórúddal is elvégezhető lehetett ez a feladat.³⁶⁰

A gúlák végére és a fedlapokra került lemezgömböket, valamint a Szentendre-típusú gúlacsüngős fülbevalók esetében a gúlák éleire illesztett gömböket préseléssel alakították ki, amelyhez préselőmintára és kisebb, trébelő kalapácsra volt szükség. A fülbevalók végén lévő nagyobb lemezgömbök mérete mindössze 0,5–1,1 cm, a Szentendre-típushoz tartozó daraboké 1–2,1 cm közötti. A kisebb méretűek készítésére szolgáló préselőmag csak a kunszentmártoni ötvös mellől került eddig elő.³⁶¹ 1 cm-nél nagyobb lemezgömböt készíthettek a főnlaki és egyes kunszentmártoni préselőmintákon.³⁶² Valószínűleg préselőmintaként használható volt a kisújszállási ötvössír csontból, kőből és mészkőből készült, félgömb alakú tárgya is.³⁶³ A jutasi ötvössírből származó préselt félgömb is utalhat arra, hogy az ötvös készített hasonlókat.³⁶⁴

Az Oroszlány-típusú függők gúlatagján a gyöngy-sordíszítést olyan préselőminta alkalmazásával készítették, amilyen a kunszentmártoni minták között

is fellelhető.³⁶⁵ Szintén préseléssel alakították ki a függők pántfüleinek bordázott díszítését.

A fülbevalók függesztőfüleinek helyét a makói préselt, áttört oldalú fülbevalónál, a Deszk-típus több példányán, a Deszk-G, 15. sír Szentendre-típusú függőjén és a jutasi egyedi függőn a fedlap átlukasztásával alakították ki. Ehhez alátétlemezre és lyukasztóra volt szükség.

A kunszentmártoni leletek között lévő átlugatott ólomlapot már Csallány Dezső is a poncolásnál, lyukasztásnál használt alátétlemeznek határozta meg.³⁶⁶ A kisújszállási leletekben lévő nagy bazaltdarab is alkalmas volt ilyen funkcióra.³⁶⁷ Lyukasztásra is alkalmas lehetett a kunszentmártoni eszközök között található, hengeres, elhegyesedő végű vasszerszám.³⁶⁸

A fülbevalók alkotórészei, a gúlák és a lemezgömbök végleges formájukat forrasztással nyerték el, s a függők összeállítása is így történt. A gúlacsüngős fülbevalók díszítései közül az üres cellákat, a Szentendre-típusúakon a gúla élein sorakozó lemezgömböket, a fedlapra ültetett, hengeres tagra rögzített lemezgömböket mind forrasztással illesztették a függőre. A korabeli forrasztóanyagokról alig van információnk. Kevés helyen tanulmányozható, mert gondosan ügyeltek a forrasztóanyagok eltüntetésére, legfőképpen granulációkkal. A forrasztások vizsgálatához mikroszkópos és metallurgiai vizsgálatok szükségesek.

A fülbevalókon megjelenő másik applikációs díszítés a granuláció. Rácz Zsófia a kisújszállási ötvösmester eszközei között két tárggyal kapcsolatban felvetette, hogy azok a granuláció elkészítésének segédeszközei lehetnek.³⁶⁹ Az egyik a leletek közt lévő, egyik oldalán átégett bazaltdarab, amely a faszénfészek szerepét tölthette be. A másik egy hosszú, lapos, hegyes végű bronzpálca, amely rajztű lehetett, de a granulációk igazítására, az arany golyócskák fémalapra helyezésére is alkalmas lehetett.

Két ötvössírből kis fúvócsövek is előkerültek, amelyek az eddigi kutatások szerint a tűz szítására, élesztésére szolgáltak.³⁷⁰ A kunszentmártoni két egymásba csúsztatható,³⁷¹ a kisújszállási fúvócső pedig egy szimpla darab.³⁷² Mindkettő bronzlemezéből készült, egyik végük felé kissé összeszűkülő, a másik végüknél peremük merőlegesen kihajlik, láthatóan valami pusztuló anyagból készült részhez kapcsolódott. A csövek fújtató fúvókáiként való rekonstrukciójának ötletét Hayo Vierckctől vette át Rácz Zsófia.³⁷³

³⁵⁷ BALOGH 2004, 18. kép 4–6.

³⁵⁸ CSALLÁNY 1943, 165; elfogadja RÁ CZ 2014, 83–84.

³⁵⁹ RÁ CZ 2004, 154.

³⁶⁰ CSALLÁNY 1933, V. tábla 3.

³⁶¹ CSALLÁNY 1933, II. tábla 4, 6.

³⁶² FETTICH 1926, V. tábla 34–35; CSALLÁNY 1933, II. tábla 5, 7–10.

³⁶³ RÁ CZ 2004, 146, XXXI. tábla 2–4.

³⁶⁴ RHÉ–FETTICH 1931, VIII. t. 14.

³⁶⁵ CSALLÁNY 1933, I. tábla 16.

³⁶⁶ CSALLÁNY 1933, 11.

³⁶⁷ RÁ CZ 2004, 83.

³⁶⁸ CSALLÁNY 1933, V. tábla 26.

³⁶⁹ RÁ CZ 2009, 86.

³⁷⁰ RÁ CZ 2009, 71, 4. kép.

³⁷¹ CSALLÁNY 1943, IV–V. tábla 35.

³⁷² RÁ CZ 2004, 145, XXXI. tábla 5.

³⁷³ RÁ CZ 2009, 71.

Emellett elképzelhetőnek tartható, hogy a kis csövek a granulációkészítéshez is használhatók voltak, a granulációk felhasználásáig azok hevítésére szolgáló, fűtatószerű eszköz fűvöcsövei is lehettek.

Itt egy eddig ismeretlen, hasonló fűvöcsövecskére érdemes felhívni a figyelmet, amely a Deszk-T temető 43. sírjából származik, méretében és jellegében is nagyon hasonlít a már ismert kettőhöz. A bronzlemezről készített, egyik vége felé szűkülő, a másikon kihajló és bevagdosott peremű töredékes cső (12. tábla 4) a férfiváz jobb felkarcsontja mellől került elő. A sír leletei között olyan eszközt nem találunk, amely arra utalna, hogy a sírban ötvösmestert temettek volna el. Azonban figyelemre érdemes az, hogy a csövecske közelében ismeretlen rendeltetésű, töredékes, szegecselt bronzpántokat találtak, amelyek bronz nyersanyagok lehettek, (11. tábla 5) így mégis érdemes számításba venni azt, hogy a sírba esetleg fém-megmunkálással foglalkozó egyént temettek el.³⁷⁴

A fülbevalók közül csak kevésnek van meg a fülkarikája. Háromnál (5. kép 8, 10–11; 8. kép 1–2) tokos záródású a karika, amelyeket öntéssel készítettek. Ehhez használható öntőforma ötvössírból nem ismert, az öntőkanál is ritka lelet. A kunszentmártoni eszközök között egy egyszerű kivitelű, bronzpántból kialakított öntőkanál van,³⁷⁵ szintén egyszerű forma a csákerényi 369. sír³⁷⁶ és a klárafalvi ötvös öntőkanala³⁷⁷ is.

A sima drótkarikákat kovácsolással és dróthúzó szerszám segítségével is kialakíthatták. A karikák készítésének módját csak mikroszkópos vizsgálatokkal állapíthatnánk meg, erre egyelőre nem adódott lehetőség. A dróthúzás kora középkori mesterek körében való alkalmazásáról tanúskodik a kölkedi ötvössír átluggatott vaslemeze.³⁷⁸

A gúlacsüngős fülbevalók összeállítása, díszítése és a fülkarika felszerelése után nem maradt más hátra, mint az ékszer felpolírozása, fényesítése. Ehhez a finom aranytárgyakkal aligha használtak fenő- vagy csiszolókövet, inkább valamilyen fényesítő pasztára gondolhatunk, az ötvösleletek között azonban erre utaló nyomot nem ismerünk.

A fülbevalók elkészítéséhez szükséges eszközök sorba vétele után azt megállapíthatjuk, hogy e fülbevalók elkészítéséhez olyan eszközök szükségeltettek, amelyek majd mindegyik kora avar ötvössírban fellelhetők, különösen a kisújszállás-nagykerti és a kunszentmártoni ötvösmesterek szinte valamennyi nélkülözhetetlen eszközzel rendelkeztek. Ennek ellenére csak a kunszentmártoni ötvösmester esetében tekinthetjük bizonyítottnak – a fülbevaló préselőmintája alapján –, hogy készíthetett gúlacsüngős fülbevalót, a fülbevalótípusok területi elterjedése alapján valószínűleg Oroszlány- és Deszk-típusút is akár.

ÖSSZEFOGLALÁS

A kétféle technikával készült fülbevalók valamennyi ismert példányának számbavételével elvégeztük tipologizálásukat. Az öntött gúlacsüngős fülbevalók között az eddig ismert tömör és üvegbetétes példányok mellett elkülönítettük az öntött, áttört darabok csoportját.

A tömör, nők által párosan viselt példányok (17. kép) csak a Dunántúlon fordulnak elő (2. kép). Lelőhelyeik Keszthely és a Fertő-tó környékén koncentrálódnak. A kísérőleleteik alapján semmiképpen sem tarthatjuk kizárólag a pannoni romanizált lakosságra jellemző ékszertípusnak, mert Meroving- és gepida tradíciókra visszavezethető lelettípusokkal

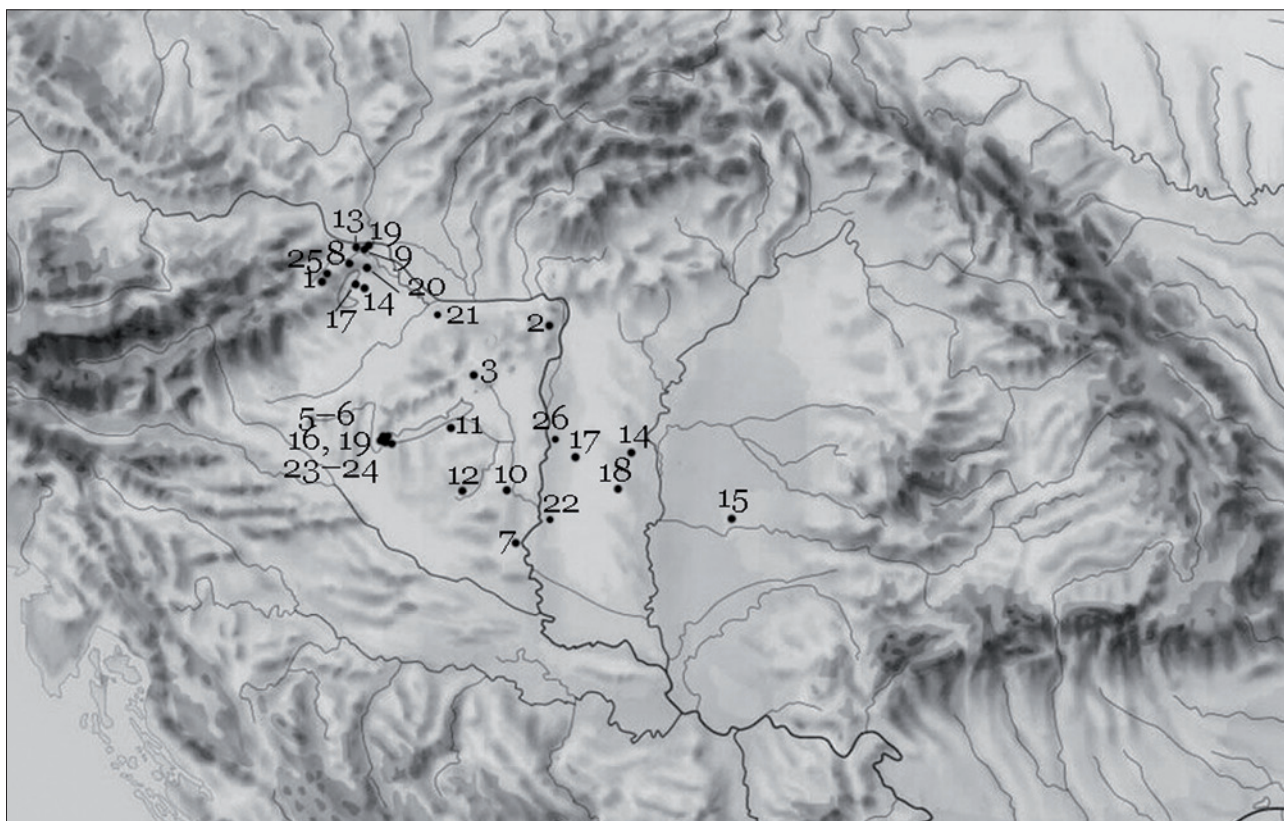
(vagdalókés, Cividale-típusú fibula) is feltűnnek. A típus legkorábbi Kárpát-medencei előfordulása pedig a ringelsdorfi langobard temetőből ismert.

Az öntött gúlacsüngős fülbevalóknak csak kevés Kárpát-medencén kívüli analógiája ismert, az egyetlen balkáni darab (Gradište Gradište) mellett kis számban a Krím-félszigeten (Lučistoe, Skalistoe) találjuk meg őket, de ezek a Kárpát-medencei daraboknál későbbiek, a 7. század első felére keltezett lelethorizontokban fordulnak elő.

Szintén a Fertő-tó környékén kerültek elő eddig nagyobb számban üvegbetétes, öntött gúlacsüngős

³⁷⁴ A sír leírása: tájolása: északkelet-délnyugat. $H_{csontváz}=162$ cm, $m=125$ cm. Aknasír. A délnyugati sarokban részleges ló, marha és birka csontok kerültek elő. A sírban hanyatt nyugvó férfi váza mellől származó mellékletek: 1. Vascsat (12. tábla 1) a medencében. $H=3,3$ cm, $sz=2,4$ cm. 2. Pontkördíszes csont tarsolyzáró (12. tábla 2), töredékes állapotban. $H=8,8$ cm, $sz=1,4$ cm. 3. Ezüst szereléken, D fülű, egyélű, egyenes hátú vaskés (12. tábla 8). $H=18$ cm, $sz=2,5$ cm, $\hat{a}_{fül}=4$ cm. 4. Római bronzérem (12. tábla 3). 5. Lemezből készített, egyik vége felé szűkülő, a szélesebbnél merőlegesen kihajló és bevagdosott peremű, töredékes bronzcső (12. tábla 4) a jobb felkar mellett. $\hat{A}=2,6-1,8$ cm. 6. Szegecselt bronz pánttöredékek a jobb könyök környékéről (12. tábla 5). $Sz=0,9$ cm. Ltsz.: MFM 53.16.103–109.

³⁷⁵ CSALLÁNY 1933, V. tábla 14.
³⁷⁶ RÁCZ 2004, 125–126. VIII. tábla 1.
³⁷⁷ BALOGH 2004, 267, 18. kép 1.
³⁷⁸ KISS 2001, Taf. 25. 11; RÁCZ 2004, 91.

17. kép: Az öntött gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei (a lelőhelyszámok a 7. kép számaival egyeznek meg)
 Abb. 17: Fundorte der gegossenen pyramidenförmigen Ohrgehänge (die Zahlen sind mit den Zahlen auf dem Bild 7 identisch)

fülbevalók (8), (2. tábla 1–9) de három a Duna–Tisza közének középső harmadából való. (4. kép)

Az öntött gúlacsüngős fülbevalókban belül új típusként különítettük el az áttört, öntött darabokat (2. tábla 10–13), amelyek 5 lelőhelyről ismertek. (5. kép)

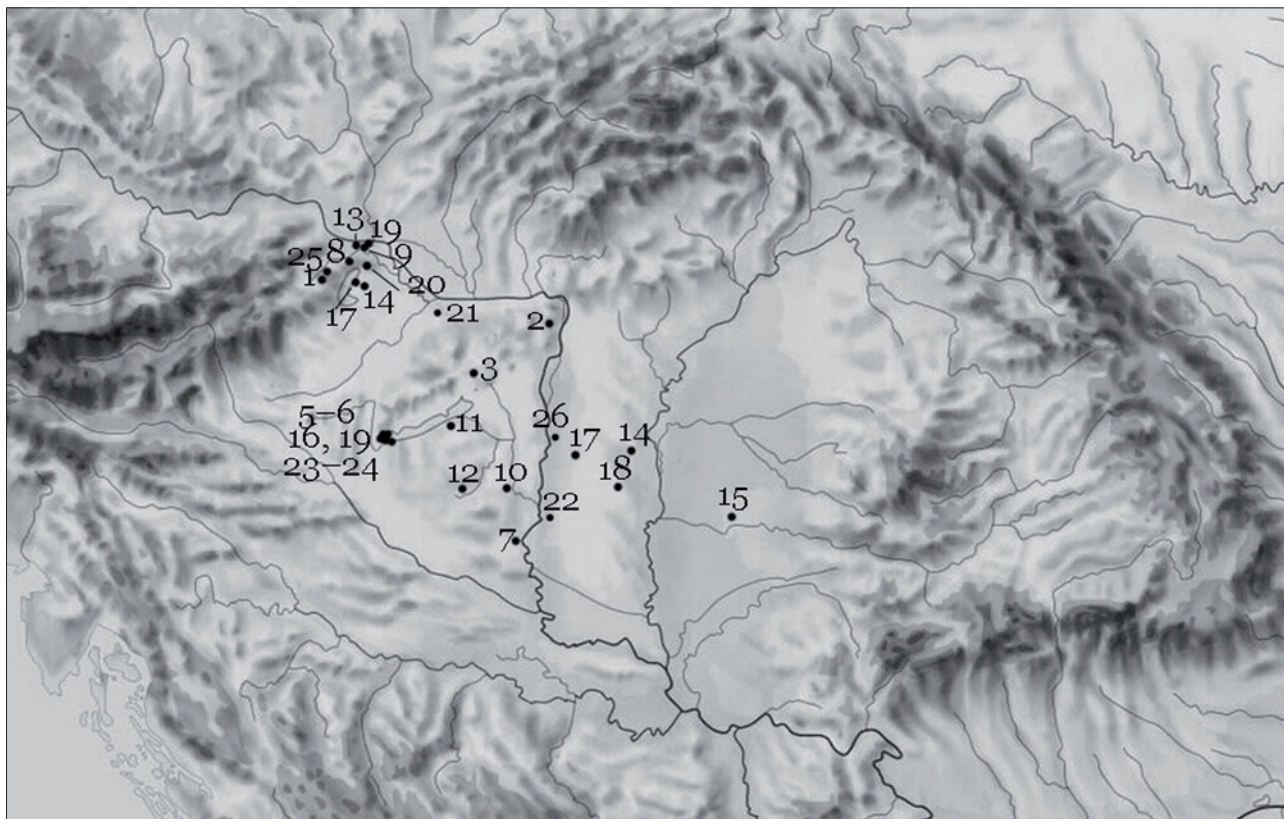
Az öntött gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyeit összevetve a Pannoniában eddig ismertté vált római bronzöntő műhelyekkel (7. kép) elég valószínűnek tűnik, hogy a fülbevalók Keszthely-Fenekpuszta és Petronell (Carnuntum) környékén működő, késő antik hagyományú ötvösműhelyekben készültek. A Duna–Tisza közti darabokat kis területen való szóródásuk, valamint a technikailag hasonló, aranyozott bronz öntvények alapján egy ezen a környéken a 7. század első harmadában tevékenykedő ötvösmesterhez kötöttük.

Az öntött gúlacsüngős fülbevalók között a legkorábbi darabok a 6. század középső harmadára keltezhető sima példányok, a pont-kör díszesek kicsit későbbre, a 6. század végére/7. század elejére tehetők, ahogyan ezt Bóna István és nyomában Vida Tivadar már megállapította. Az üvegbetétes fülbevalók kísértőleleteinek (gyöngyök, lemezcsüngős nyakék, tükör és csontfésű) vizsgálata alapján sikerült pontosítanunk azok időrendi helyzetét, azok sem tehetők a 7. század első harmadánál későbbre.

A gúlacsüngős fülbevalók másik technológiai alapon kialakított nagy csoportjába a lemezből készített darabok tartoznak. (18. kép) Az eddig ismert Szegvár- (3. tábla 1–9), Deszk- (6–7. tábla) és Szentendre-típusok (8–9. tábla) mellett Velika Kladuša-típusnak (4. tábla) neveztük el az oldalukon üres háromszögletű cellával és körülötte apró granulákkal díszített példányokat. Külön csoportba soroltuk és Oroszlány-típusként neveztük meg a bronz lemezből készített, préselt díszítésű, áttört oldalú függőket, (5. tábla 2–5) illetve külön soroltuk fel az egyedi, egyik típusba sem tartozó fülbevalókat (Jutas, Szeged-Kundomb, 262. sír). (5. tábla 6–8)

A Szegvár-típusú gúlacsüngős fülbevalók közül a méretben legkisebb példányok (Szegvár-Oromdűlő 1. sír és Szegvár-Sárpoldal) a legkorábbiak, a 6. század második felére/harmadik negyedére datálhatók. Ezeket még férfiak és nők is hordták, egyesével. Valószínűleg ezeket tulajdonosaik még keletről hozták magukkal. Ezek hasonlítanak leginkább méretben és arányaikban a Suuk-Suból és Skalistoból származó, 6. század végére tehető darabokhoz. A nagyobb, nők által, párosan viselt példányok már a Kárpát-medencében készültek, a datálásuk a Deszk-T, 24. sír gyöngyfüzére keltezhető értékű darabjai alapján a 7. század első harmadánál nem korábbi.

A típusnak bár igen közeli formai analógiáit ismerjük a Kaukázus vidékéről, (3. tábla 10–24) de

18. kép: A lemezes gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei: 1. Adony; 2. Alibunar (Szerbia); 3. Bágyog-Gyűrhegy; 4. Budapest XIII. Angyalföld; 5. Budapest XIII. Erzsébetfalva; 6. Búj-Gőzmalom; 7. Dávod; 8–12. Deszk D, G, H, Sz, T; 13. Erdély(?); 14. Fadd; 15. Gyula-Szentbenedek; 16. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 17. Hódmezővásárhely-Szabadságtér; 18. Inota; 19. Jutas; 20. Kisújszállás(?); 21. Körösladány-Dózsa TSz; 22. Kula (Szerbia); 23. Kunpeszér-Felsőpeszérei út, Homokbánya (Peszéradacs); 24. Magyarajdán-Újtemető/Majdan (Szerbia); 25. Mokrin-Vodoplav-dűlő (Szerbia); 26. Makó, Mikócsa-halom; 27. Oroszlány-Borbálatelep; 28. Péterréve/ Bačko Petrovo Selo, Čik (Szerbia); 29. Ram (Szerbia); 30. Rácalmás; 31. Szeged-Kundomb; 32. Szegvár-Oromdűlő; 33. Szegvár-Sápoldal; 34. Szentendre; 35. Szentes-Sárgapart; 36. Üllő(?); 37. Velika Kladuša (Bosznia-Hercegovina)

Abb. 18: Fundorte der blechernnen pyramidenförmigen Ohrgehänge: 1. Adony; 2. Alibunar (Serbien); 3. Bágyog-Gyűrhegy; 4. Budapest XIII. Angyalföld; 5. Budapest XIII. Erzsébetfalva; 6. Búj-Gőzmalom; 7. Dávod; 8–12. Deszk D, G, H, Sz, T; 13. Transsylvanien(?); 14. Fadd; 15. Gyula-Szentbenedek; 16. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 17. Hódmezővásárhely-Szabadságplatz; 18. Inota; 19. Jutas; 20. Kisújszállás(?); 21. Körösladány-Dózsa TSz; 22. Kula (Serbien); 23. Kunpeszér-Felsőpeszérei Straße, Sandgrube (Peszéradacs); 24. Majdan-Neuer Friedhof (Serbien); 25. Mokrin-Vodoplav-dűlő (Serbien); 26. Makó, Mikócsa-Hügel; 27. Oroszlány-Borbálatelep; 28. Bačko Petrovo Selo, Čik (Serbien); 29. Ram (Serbien); 30. Rácalmás; 31. Szeged-Kundomb; 32. Szegvár-Oromdűlő; 33. Szegvár-Sápoldal; 34. Szentendre; 35. Szentes-Sárgapart; 36. Üllő(?); 37. Velika Kladuša (Bosnien und Herzegowina)

azok nagy része a Kárpát-medenceieknek későbbre, a 7. század első és második harmadára keltezhetők.

A Velika Kladuša-típusú csüngők mindegyike szórványlelet, a 10 példányból 5-nek legalább a tágabb lelőhelyét ismerjük. Duna menti előfordulásuk (10. kép) helyi készítményt, a közelben működő ötvöst vagy műhelyt valószínűsít. A típust leletösszefüggések hiányában stíluskritikai alapon próbáltuk pontosabban keltezni, de a 7. század első felénél jobban időrendi helyzetét nem sikerült leszűkíteni.

Az eddig csak három példányban ismert, a többi típustól eltérően bronzból készült, préselt, áttört Oroszlány-típusba sorolt fülbevalók keltezésénél a préselési technika Kárpát-medencei elterjedését figyelembe véve és a bágyog-gyűrhegyi függő mellől származó, C típusú szűrőkanál alapján a 7. század

második negyedében történt készítésüket valószínűsítjük. A kunszentmártoni ötvössír leletei között lévő, gúla előállítására alkalmas préselőtő ilyen típusú függők előállítására (is) alkalmas volt, mint sablon. Párosan viselt függőtípus volt, női és férfisírból is ismerjük. (11. kép) Kárpát-medencén kívüli analógiáinak teljes hiánya alapján a függőtípust helyi terméknek, a Velika Kladuša-típusúak préselt utánzatának tartjuk.

Ezzel ellentétben a Deszk-típusú fülbevalók eddig csak női sírokból kerültek elő. Köztük a granulációdíszek kompozíciója alapján 3 változatot különítettünk el (A–C), a B változat csak a Közép-Tisza vidéken fordul elő, a másik kettő területe részben fedi egymást, döntő többségük a Tisza–Maros–Aranka szögben látott napvilágot. (14. kép) A függők

nagyobb számú Kárpát-medencei előfordulása alapján nagyon valószínű, hogy helyben készültek, de készítésük nem csak a Maros környékén tevékenykedő ötvösökhöz kötődik. A hajdúböszörményi fülbevaló eltérő technikai részletei alapján az álcsatos körhöz kapcsolható, azokkal egy műhelyben/mester által készülhetett. A szerényebb kivitelű, talán Kisújszállás környékéről a Magyar Nemzeti Múzeumba került függők ennek utánzatai, egy „vidéki” mester készítményei. Az alibunari függőpár feltehetően a dunai *limes* mentén működő egyik ötvösműhelyből kerülhetett ki.

A fülbevalótípus Kárpát-medencei készítésének bizonyítékeként a kunszentmártoni ötvössír préselőmintájára (5. tábla 1) való hivatkozás nem feltétlenül helytálló, ugyanis a préselőtövon csak az ismert Deszk-típusú fülbevalóknál sokkal kisebb gúlát lehetett készíteni.

Ugyanakkor a Taman-félszigetről származó közeli analógiája, valamint a típus néhány keleti, az Avarföldiekkel egyidős párhuzama (10. tábla 1–5) felveti annak a lehetőségét is, hogy a Szegvár-típushoz hasonlóan ezt a típust, leginkább a B és C változatokat az avarok már a Kaukázusban megismerték, s az Avar Kaganátusban készült darabok azok utánzatai, amelyeknél a kőbetéteket és a filigrándíszeket préseléssel utánozták. Az A változat azonban helyben alakult ki. A Kárpát-medencében rövid életű fülbevalótípussal ellentétben a Kaukázus környékén hosszabb ideig volt használatban (Glodos és Djurso 248. sír), és férfiak is viselték.

A fülbevalók szegényes kísérőleletekkel (*monochrom* és rátétdíszes gyöngyök, préselt, kerek boglár, bronz lánc, szűrőkanál, ecsettubus) kerültek elő, de ezek közelebbi vizsgálata a típus 7. század második negyedére való keltezését mutatták.

A gúlacsüngős fülbevalók között a legnépesebb csoportot (17) a női sírokból származó, párosan viselt Szentendre-típusú függők alkotják, amelyeknek oldallapjain a cellarendszerek kompozíciója alapján három változatot különítettünk el, ezek mellett a Deszk-G, 15 sír darabját egyedinek találtuk. A változatok területi elkülönülést nem mutatnak. A fülbevalók elterjedésében a Duna-kanyar–Pesti-síkság és a Köröstől délre, a Tisza bal oldala mentén jelentkezik koncentráció. (16. kép) A fülbevalótípust a kevés Kárpát-medencén kívüli analógia (10. tábla 6–9) ellenére helyi készítménynek tartjuk.

Általában szegényes mellékletű sírokból származnak. Kísérőleleteik vizsgálatával a legkorábbi, a 7. század első harmadára tehető daraboknak a deszki, a peszéradácsi és a szegvár-oromdűlői 870. sírok függőjét találtuk. A peszéradácsi függő kompozíciója alapján egy csoportba tartozik a rábapordányi,

alibunari és egy további, ismeretlen lelőhelyű függővel, de azokkal mégsem egy kronológiai horizontba sorolható. Az utóbbiak a cellákban megjelenő rekesz-utánzatok és a Rábapordányból származó, Mezőszilas-típusú csüngő alapján a 7. század középső harmadára tehető, s a Szentendre-típusú fülbevalók legfiatalabb képviselői. A szentendrei 2. sírból származó függőt a kísérőleletek között lévő, keltező értékkel bíró, kétszeresen összetett *monochrom* gyöngy alapján nem tartjuk korábbinak a 7. század második negyedénél. A gúlacsüngős fülbevalók között a leghosszabb életű a Szentendre-típus volt, valószínűleg a többihez képest nagyobb száma ezzel hozható össze-függésbe.

A két egyedi gúlacsüngős fülbevaló közül részletesebben a kundombi 262. sír függőjét (5. tábla 7–8) tudtuk vizsgálni. Préselt, áttört karéjos díszítésének Avarföldi és keleti analógiái alapján kelteztük a 7. század második negyedére.

A gúlacsüngős fülbevalókon belül Ormándy János egy fejlődési sort állított fel, amelyet a forma egyszerűsödése jellemez.³⁷⁹ Legkorábbinak tartotta a Szegvár-típusú darabokat, korábbi kutatókra hivatkozva³⁸⁰ ezek feltűnését az avar honfoglalástól 600 tájáig keltezte. Valószínűsítette, hogy ezekkel párhuzamosan jelen volt a Szentendre-típus készítése és használata, amelyeket alapvetően a szentendrei 2. sír alapján a 6. század vége és a 7. század első két évtizede közötti időszakra keltezett, legkésőbbi sírba kerülésükkel — a peszéradácsi lelet és H. Tóth Elvira keltezése alapján³⁸¹ — a 7. század közepéig számolt. Ugyanakkor a Deszk-típus divatját, amelyet a Szegvár- és a Szentendre-típus elemeiből kialakuló, Kárpát-medencei típusnak tekintett, szintén egyidősnek tartotta a Szentendre-típusával. A legkésőbbieknek az öntött bronz darabokat (néhány tömör, pont-kör díszes és üvegbetétes példányt felsorolva) határozta meg, amelyek szerint a Deszk-típus elemeit felhasználva, azok utánzataiként értékelhetők. Megjelenésüket a bizánci aranybeáramlás lecsökkenésével hozta kapcsolatba. Ezek sírba kerülésével a 7. század második felében számolt.

A típusonkénti vizsgálataink ezt a fejlődési sort egyáltalán nem igazolták. Az öntött és a lemezes gúlacsüngős fülbevalókat csupán közös formai előképeik kötik össze, de külön utat bejáró, eltérő típusokról van szó. A legnagyobb tévedés az öntött bronz példányok a fejlődési sor végére kerülése általi késői keltezése.

A lemezes gúlacsüngős fülbevalók közül a Szegvár- és a Deszk-típussal az avarok már a Kaukázus környékén megismerkedhettek, de ez utóbbinak az A változata csak a Kárpát-medencében alakult ki. A Szegvár-típusúak legkisebb és egyben legkorábbi da-

³⁷⁹ ORMÁNDY 1995, 163, 7. kép.

³⁸⁰ BÓNA 1980, 39–42; GARAM 1988, 149.

³⁸¹ H. TÓTH 1984, 17.

rabjait tulajdonosaik még keletről hozhatták magukkal, majd itt helyben formailag velük megegyező, de nagyobb példányok készültek, a 7. század első harmadában. A Szegvár-típus nagyobb méretű példányaiból helyben alakult ki a Velika Kladuša-típus. Mivel valamennyi közülük szórványlelet, ezért kronológiai helyzetüket csak az előzményüknek tartott Szegvár-típus alapján adhatjuk meg a 7. század második negyedében, párhuzamosan az ezek utánzatának vélt Oroszlány-típussal. A Deszk-típusú függők viselete is erre az időszakra tehető, rövid életű, kis területen elterjedt fülbevalótípusnak tarthatjuk, ellentétben a Szentendre-típussal, amely — a Kárpát-medencén kívüli szórvány analógiák ellenére — szintén helyben kialakult típus. Hosszabb életű függőtípus volt, amelyet a 7. század első két harmadában viseltek.

A fülbevalótípusokat csak felnőttek viselték. A Szegvár- és a Szentendre-típusúak egy része, valamint a Deszk-típusú függők többsége olyan sírból vagy legalábbis olyan temetőből származik, amely a temetkezési szokások alapján (keletészakkelet-nyugatészaknyugati tájolás, fülkesír, részleges állattemetkezések³⁸²) egy kelet-európai sztyepei eredetű népesség régészeti hagyatékának tartható. A Szentendre-típusú függők másik területi csoportja, a Duna-kanyartól a Pesti-síkságon húzódó lelőhelyeik a kora avar kori vezéri sírok által a Duna–Tisza közének középső harmadában kirajzolt kagáni székhely északnyugati szomszédságában találhatók. A peszéradacsi és kunpeszéri darabok pedig arról a Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbánya lelőhelyről valók, amelynek kora avar sírjai a kunbányai vezéri sírral hozhatók kapcsolatba.

Az egyes típusok kialakulásának helyétől függetlenül valamennyi típus Kárpát-medencei készítését valószínűsíthetjük. A fülbevalók előállításához szükséges eszközök számbavétele és az ismert kora avar ötvössírok eszközkészleteinek összehasonlítása alapján arra jutottunk, hogy majdnem mindegyik ötvössírban megtaláljuk a készítésükhöz nélkülözhetetlen eszközök egy részét, de csak a kisújszállás-nagykerti és a kunszentmártoni ötvösmesterek rendelkeztek valamennyi eszközzel. Mégis csak az utóbbi esetében tekinthetjük bizonyítottnak — a többször hivatkozott préselőminta alapján — hogy készítették gúlacsüngős fülbevalót.

Lőrinczy Gábor vetette fel, hogy az öntött, bronz gúlacsüngős fülbevalók és az arany granulációdíszesek készítése és használata közös kulturális gyökerekkel rendelkező, azonban különböző területről származó, eltérő társadalmi helyzetű csoportokhoz köthetők.³⁸³ Az öntöttökre úgy utalt, mint a granulációdíszesek utánzataira.³⁸⁴

Amint láttuk, az öntött és a lemezből készített típusok között a kaukázusi, késő antik-kora bizánci formai előképeken túl egyéb közös vonás nem lelhető fel. Az öntöttök bizonyosan nem utánzatai az arany példányoknak. Feltűnésük valószínűleg megelőzi az avarok Kárpát-medencei feltűnését, amelyet ma még csak a ringelsfeldi langobard környezetből származó függő és a keszthely-fenekpusztai II. bazilikából, langobard sírok közeléből származó, áttört öntött darab alapján feltételezünk.

A viselőjüket illetően már csak az öntött darabok esetében sem beszélhetünk közös kulturális gyökerekkel rendelkezőkről, nem csak a pannoniai romanizált lakosság körében voltak használatosak, de avar kori germán temetkezésekben (Kölked-Feketekapu B, 85. és Zamárdi, 1394. sír) is megtaláljuk őket. A viselők társadalmi helyzetére vonatkozóan még nincs elég információ. Többnyire szegényes leletanyagú temetkezésekből származnak, de a Kölked-Feketekapu B, 85. sírban nyugvó, fülében egyszerű, öntött, bonz gúlacsüngős fülbevalót viselő nő kiemelkedő szépségű ékszerei és viseleti tartozékai alapján biztosan közösségében a leggazdagabbak közé tartozott.

A Szegvár-típusúak legkisebb és legkorábbi példányairól, valamint a Deszk-típusúakról mondhatjuk azt, hogy a Tiszántúl kelet-európai sztyepei eredetű népességére jellemzőek. De a Szegvár-típus nagyobb példányai, amelyek időben a kisebb daraboknál későbbiek és helyi készítmények is, már a Duna mentén is feltűnnek. A szegvár-oromdűlői 1. sír és a szegvár-sápoldali lovassír régészeti anyaga a Körösöktől délre húzódó terület kora avar sírleletei között gazdagnak, a sápoli talán az eddig ismert leggazdagabbnak tekinthető. Ugyanakkor már a Deszk-típusú fülbevalók átlagos gazdagságú (például Deszk D, 170. sír), néha pedig szinte szegényes leletanyagú (például Deszk H, 12., Gyula-Szentbenedek stb.) temetkezésekből kerültek elő. Ezek alapján társadalmi helyzetükre, sőt még csak a közösségükben betöltött szerepükre sem tudunk következtetni.

A Szentendre-típusú fülbevalóknak a Duna-kanyar és a Duna–Tisza közének északnyugati szegletében előforduló darabjai szintén olyan sírokból származnak, amelyekben az igen tekintélyes méretű (akár 4 *solidus* súlyú) arany függőkön kívül előforduló leletanyag szegényes (orsókarika, gyöngyök), bár a teljes képhez hozzátartozik, hogy nagyrészt szórvány tárgyakról van szó. A szentendrei 2. sírban és a peszéradacsi leletegyüttesben tűnnek csak fel — az avarokhoz valószínűleg germán közvetítéssel került — késő antik–bizánci eredetű szépítkezési-higiéniai kultúrára utaló pipereeszközök. A nem túl változatos és szegényesebb kísérelétek ellenére a terüle-

³⁸² LŐRINCZY 1992, 164–165; LŐRINCZY 1998, 352.

³⁸³ LŐRINCZY 1992, 12. j.

³⁸⁴ LŐRINCZY 1992, 106.

ti szóródásuk és a Duna–Tisza közének felső harmadába lokalizálható kora avar kagáni központ közelsége miatt elképzelhető, hogy a társadalmi hierarchia élén állók asszonyai ezzel reprezentáltak. Függőik a hatalmi elit számára a préselt, gömbsordíszes arany álcásokat és vereteket, a rombusz fejű gyűrűket készítő ötvösműhely(ek) remekei.

Nyugat-Európában a préselési technikának bár voltak késő római előzményei, annak újjáéledése csak a 7. század elején következett be.³⁸⁵ Ez a váltás

a bizánci ötvösségben is tetten érhető, hiszen a legkorábbi préselőminták és préselt díszítmények csak a 6. század végére, a 7. század legelejére keltezhetők.³⁸⁶ Az avar kori régészeti anyagban ez a váltás szintén jól tapintható, legmarkánsabban a préselt övveretek nagyarányú elterjedésével érzékelhető. Az ékszerdivatban nehezebb kimutatni ezt a technológiai változást, de épp az előzőekben vizsgált gúlacsüngős fülbevalók összetett csoportja az egyik jó példa ennek illusztrálására.

IRODALOM

- ADAM 2002 (Hrsg. Szentpéteri, J.) *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. *Varia ArchHung* 13. Budapest 2002.
- AFANAS'EV–RUNIČ 2001 Афанасьев, Г. Е.–Рунич, А. П.: *Мокрая Балка. Выпуск 1 Дневник раскопок — Мокрая Балка Cemetery 1. Journal of excavation*. Москва—Moscow 2001.
- AHMEROV 1951 Ахмеров, Р. В.: *Уфимские погребения VI–VIII веков нашей эры*. КСИИМК 40 (1951) 125–137.
- AJBABIN 1985 Айбабин, А. И.: *Погребения хазарского войска*. SA 3 (1985) 191–205.
- AJBABIN 1990 Айбабин, А. И.: *Хронология могильников Крума позднерымского и ранне-средневекового времени*. Сымферопол 1990.
- AJBABIN–CHAJREDINOVA 2009 Ajbabin, A. I.–Chajredinova, É. A.: *Das Gräberfeld beim Dorf Lučistoe Bd. 1. Ausgrabungen der Jahre 1977, 1982–1984*. JRGZM Band 83. Mainz 2009.
- ALLERBAUER 2000 Allerbauer, S.: *Ringelsdorf-Langfeld*. FÖ 39 (2009) 703.
- ALMÁSSY et al. 1997 (Szerk. Almássy K.–Istvánovits E.–Kurucz K.) *Aranyak a Jósa András Múzeumban*. (Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 1.) Nyíregyháza 1997.
- AMBROZ 1971 Амброз, А. К.: *Проблемы ранне-средневековой хронологии Восточной Европы*. SA 1971/2 (1971) 96–123.
- AMBROZ 1981 Амброз, А. К.: *Восточноевропейская и сренехазарская степи V–первой половины VIII вв.* In: Сепы Евразии в эпоху средневековья. Москва 1981, 10–23.
- ANTONIČ 2012 Antonič, B. M.: *Nekropola iz perioda Avarske Dominacije. Lokalitet Pionirska ulica u Bečej*. Gradski Muzej Bečej Glavna 25. Bečej 2012.
- ARRHENIUS 1984 Arrhenius, B.: *Cloisonné-Technik*. In: (Hrsg. Jankuhn, H.–Beck, H.) *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 5. Berlin–New York (1984) 30–34.
- ARRHENIUS 1985 Arrhenius, B.: *Merovingian Garnet Jewellery. Emergence and Social implication*. Stockholm 1985.
- AUFLEGER 1996 Aufleger, M.: *Metallarbeiten und Metallverarbeitung*. In: (Hrsg. Wiczorek, A.–Périn, P.–v. Welck, K.–Menghin, W.) *Die Franken. Wegbereiter Europas*. Ausstellungskatalog. Mannheim 1996, 618–628.
- BACHNER 1985 Bachner, M.: *Das awarische Gräberfeld von Münchendorf, Nö.* In: (Hrsg. Freisinger, H.–Daim, F.) *Die Bayern und ihre Nachbarn II*. Wien 1985, 69–122.
- BAKAY 1973 Bakay K.: *Az avar kor időrendjéről. Újabb avar temetők a Balaton környékén*. SMK 1 (1973) 5–86.
- BALOGH 2000 Balogh Cs.: *Avar kori padmalyos sírok a Duna–Tisza közén*. In: (Szerk. Petercsák T.–Váradí A.) *Heves Megyei Régészeti Közlemények* 2. A népvándorlaskor Kutatóinak Kilencedik Konferenciája. Eger 2000, 111–124.
- BALOGH 2004 Balogh Cs.: *Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája*. MFMÉ – StudArch 10 (2004) 241–303.

³⁸⁵ ROTH 1986, 52.

³⁸⁶ EGER 2003, 424.

- BALOGH 2012 Balogh, Cs.: *A Mezőszilas type pendant from Grave 14 of the Mélykút–Sáncdűlő cemetery*. In: (Szerk. Vida T.) *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére* – *Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Budapest 2012, 269–286.
- BALOGH 2014 Balogh, Cs.: *Orta Tisa bölgəsi'nde avar çağı'na ait bir mezarlık (Makó, Mikócsahalom, Macaristan. XVII. Ortaçağ-türk kazilari ve sanat tarihi araştırmaları sempozyumu (02-05.10.2013/Istanbul)*. Istanbul 2014, baskıda.
- BALOGH et al. 2012 Cs. Balogh–L. Bende–G. Csiky–P. Langó–A. Patay–Horváth–O. Pelevina–B. Totev–A. Türk: *Стара България Музейна Сбирка Варна – The Old Bulgaria Collection Varna*. (Eds. Cs. Balogh–O. Pelevina–B. Totev–A. Türk) Manuscript 2012.
- BALOGH–PINTÉR 1998 Balogh Cs.–Pintér L.: *Avar sírok Városföldről*. *Cumania* 15 (1998) 93–131.
- BALOGH–WICKER 2012 Balogh Cs.–Wicker E.: *Avar nemzetségfő sírja Petőfiszállás határából*. In: (Szerk. Vida T.) *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére* – *Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Budapest 2012, 551–579.
- BARKÓCZI 1968 Barkóczi, L.: *A 6th century cemetery from Keszthely-Fenekpuszta*. *Acta ArchHung* 20 (1968) 275–311.
- BÁLINT 1989 Bálint, Cs.: *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*. Köln 1989.
- BÁLINT 1993 Bálint, Cs.: *Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme*. In: (Hrsg. Müller-Wille, M.–Schneider, R.) *Ausgewählte Probleme der europäischen Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters*. (Vorträge und Forschungen 41.) Sigmaringen 1993, 195–273.
- BÁLINT 1995 Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai (Régészeti tanulmányok)*. Szeged 1995.
- BÁLINT 2000 Bálint M.: *Az avarkor kőbetétes övei*. In: (Szerk. Váradi A.–Peterscsák T.) *Héves Megyei Régészeti Közlemények 2. A népvándorláskor Kutatóinak Kilencedik Konferenciája*. Eger 2000, 125–134.
- BÁRDOS 1996 Bárdos E.: *Az avarkori öntött bronz korongok viseleti szokásához a zamárdi avar temető alapján*. *SMK* 12 (1996) 47–106.
- BÁRDOS–GARAM 2009 Bárdos, E.–Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. MAA 9. Budapest 2009.
- BEJAN 1976 Bejan, A.: *Un atelier metalurgic din sec VI. e.n. de la Drobeta-Turnu Severin*. *Acta MusNap* 13 (1976) 257–278.
- BIERBRAUER 2004 Bierbrauer, V.: *Die Keszthely-Kultur und die romanische Kontinuität in Westungarn (5.–8. Jh.). Neue Überlegungen zu einem alten Problem*. In: (Hrsg. Deibert, H.–Thoma, G.) *Von Sachsen bis Jerusalem. Menschen und Institutionen im Wandel der Zeit*. München 2004, 51–72.
- B. NAGY 1984 B. Nagy K.: *Az avar kaganátus*. In: (Szerk. Nagy I.–Szigeti J.) *Hódmezővásárhely története. Hódmezővásárhely 1984*, 229–256.
- BÓNA 1956 Bóna, I.: *Die Langobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpalota und Bezenye*. *Acta ArchHung* 7 (1956) 183–244.
- BÓNA 1957 Bóna I.: *Az úrbőpusztai avar temető*. *ArchÉrt* 84 (1957) 155–173.
- BÓNA 1960 Bóna I.: *Langobard temető Rácalmáson*. *AR* 1 (1960) 167–170.
- BÓNA 1971 Bóna I.: *A népvándorlás kora Fejér megyében*. (Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5.) Székesfehérvár 1971.
- BÓNA 1979 Bóna I.: *A szegvár-sárpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz*. *ArchÉrt* 106 (1979) 3–32.
- BÓNA 1980 Bóna, I.: *Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár*. *ActaArchHung* 32 (1980) 31–95.
- BÓNA 1983 Bóna I.: *A XIX. század nagy avar leletei*. *SzMMÉ* 1982–1983 (1983) 81–160.
- BÓNA 1986 Bóna I.: *Daciától Erdőelvéig. Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korában (271–895)*. In: (Szerk. Köpeczi B.) *Erdély története I–III*. Budapest 1986, 107–234.
- BÓNA 2000 Bóna, I.: *Ein frühawarisches Gräberfeld in der Unio-Sandgrube von Várpalota*. *CommArchHung* 2000, 123–160.
- BÓNA–B. HORVÁTH 2009 Bóna, I.–B. Horváth, J.: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*. *MGH* 6. Budapest 2009.
- BOULANGER 1909 Boulanger, C.: *Le cimetière franco-mérovingien et carolingien de Marchélepot (Somme): étude sur l'origine de l'art barbare*. Paris 1909.
- BREPOHL 1987 Brepohl, E.: *Theophilus Presbyter und die mittelalterliche Goldschmiedekunst*. Leipzig 1987.
- B. TÓTH 1994 B. Tóth Á.: *Kora népvándorlás kori sírok Tápé-Szénteglaégetőn*. In: (Szerk. Lőrinczy G.) *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szeged 1994, 285–308.

- BUGARSKI 2009 Bugarski, I.: *Nekropole iz goda antike i ranog srednjeg veka na lokaliteti Čik. – Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik.* Belgrad 2009.
- BÜHLER 1999 Bühler, B.: *Untersuchungen zu Guss, Oberflächenbearbeitung und Vergoldung an frühmittelalterlichen Bunt- und Edelmetallgegenständen.* ArchAust 82–83 (1998–1999) 429–478.
- CAPELLE–VIERCK 1971 Capelle, Th.–Vierck, H.: *Modeln der Merowinger- und Wikingerzeit. Frühmittelalterliche Studien* 5 (1971) 42–100.
- CHANTRE 1887 Chantre, E.: *Recherches anthropologiques dans le Caucase.* Paris–Lyon 1887.
- CSALLÁNY 1933 Csallány D.: *A kunszentmártoni avar kori ötvössír.* Szentes 1933.
- CSALLÁNY 1934 Csallány G.: *Avarkori és IX–XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban.* Dolg 9–10 (1933–1934) 221–250.
- CSALLÁNY 1943 Csallány D.: *A Deszk D számú temető avar sírjai.* ArchÉrt 56 (1943) 160–173.
- CSIKY 2007 Csiky G.: *A kora avar kori lándzsák tipológiája.* ArchÉrt 132 (2007) 305–323.
- CS. SÓS–SALAMON 1995 Cs. Sós, Á.–Salamon, Á.: *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th–9th Centuries A. D. at Pókaszeptk. Appendix by Bökönyi, S. and Matolcsi, J.* Budapest 1995.
- DAIM–LIPPERT 1984 Daim, F.–Lipper, A.: *Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ.* (Studien zur Archäologie der Awaren 1.) Wien 1984.
- DARAB–GESZTELYI 2002 (Fordította, a jegyzeteket és a névmagyarozatot készítette Darab Á.–Gesztelyi T.) Plinius Secundus – Idősebb Plinius: *Naturalis Historia – Természetről. Az ásványokról és művészetekről (XXXIII–XXXVII. könyv).* Budapest 2002.
- DIMITRIJEVIĆ et al. 1962 Dimitrijević, D.–Kovačević, J.–Vinski, Z.: *Seoba Naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja.* Zemun 1962.
- DODD 1961 Dodd, A. C.: *Byzantine Silver Stamps.* Washington 1961.
- EGER 2003 Eger, Ch.: *Reiten auf Delphinen. Byzantinische Pressblechmodel für Sattel- und Zaumzeugbeschläge aus dem Nationalmuseum von Algier.* Madrider Mitteilungen 44 (2003) 412–425.
- EISNER 1952 Eisner, J.: *Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště.* Bratislava 1952.
- ERDÉLYI–SALAMON 1971 Erdélyi, I.–Salamon, Á.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* StudArch 5. Budapest 1971.
- FACSÁDY 2009 Facsády A.: *Aquincumi ékszerek – Jewellery in Aquincum.* Aquincumi Múzeum Gyűjteménye 1 – Aquincum Collection 1. Budapest 2009.
- FEKETE 1959 Fekete P.: *Vid középkori falu története, régészeti leletei.* A Hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum Kiadványai 5. Hajdúböszörmény 1959.
- FETTICH 1926 Fettich N.: *Az avarkori műipar Magyarországon.* ArchHung 1. Budapest 1926.
- FETTICH 1929 Fettich, N.: *Bronzeguss und Nomadenkunst.* Prag 1929.
- FETTICH 1937 Fettich, N.: *Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn.* ArchHung 21. Budapest 1937.
- FETTICH 1943 Fettich N.: *Győr a népvándorláskorban.* (Győr szab. kir. város monográfiái 3. Győr története a XII. század közepéig. Régészeti emlékek.) Győr 1943.
- FETTICH 1965 Fettich, N.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc.* StudArch 3. Budapest 1965.
- FLÉROV 2000 Флёров, В. С.: *Аланы центрального Предкавказья V–VIII. веков обряд обезвреживания погребенных.* Москва 2000.
- GARAM 1990 Garam, É.: *Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. I.* (Hrsg. Freisinger, H.–Daim, F.) Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. II. Wien 1990, 253–272.
- GARAM 1991 Garam, É.: *Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum.* (Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer. Band 25.) Bonn 1991.
- GARAM 1992 Garam, É.: *Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit.* In: (Hrsg. Daim, F.) *Awarenforschungen I.* (Archaeologia Austriaca Monographien.) Wien 1992, 135–250.
- GARAM 1993 Garam, É.: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum.* (Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archeologica 1.) Budapest 1993.
- GARAM 1995 Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred.* Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Vol. 3. Budapest 1995.
- GARAM 2001 Garam, É.: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts.* MAA 5. Budapest 2001.
- GARAM 2002 Garam, É.: *Ketten und Schlüssel in frühawarenzeitlichen Frauengräbern.* CommArchHung 2002, 153–176.
- GARAM–H. VADAY 1990 Garam, É.–H. VADAY, A.: *Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk.* CommArchHung 1990, 171–219.

- GAVRITUHIN 2005 Гавритухин, И. О.: *Хронология эпохи становления Хазарского каганата. Элементы ременной гарнитуры*. In: (Ed. Petrukhin, V.–Moskovich, W.–Fedorchuk, A.–Kulik, A.–Shapira, D.) *Хазары. Евреи и славяне*. Tom. 16. Moskva — Khazars. Jews and Slavs. Vol. 16. Jerusalem 2005, 378–426.
- GOLDMANN 1985 Goldmann, K.: *Bronzeguss-techniken im prähistorischen Mitteleuropa*. In: (Hrsg. Born, H.) *Archäologische Bronzen, Antike Kunst, Moderne Technik*. Berlin 1985, 52–58.
- GRODDE 1990 Grodde, B.: *Zeichen der Vorzeit – Formen der Frühzeit. Westfälisches „Design“ archäologischer Fundstücke*. In: (Hrsg. Capelle, Th.–Grodde, B.) *Urdesign. Frühes Handwerk in Westfalen*. Münster 1990, 6–23.
- GRÜNEWALD 1988 Grünwald, Ch.: *Das alemanische Gräberfeld von Unterthürheim, Bayerisch-Schwaben*. (Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 59.) Kallmünz 1988.
- GSCHWANTLER–WINTER 1992 Gschwantler, K.–Winter, H.: *Feinschmiedehandwerk im österreichischen Teil der Avaria*. RÖ 19–20 (1991–1992) 105–121.
- HAMPEL 1894 Hampel J.: *A régibb középkor emlékei Magyarhonban I*. Budapest 1894.
- HAMPEL 1897 Hampel J.: *A régibb középkor emlékei Magyarhonban II*. Budapest 1897.
- HAMPEL 1905 Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III*. Braunschweig 1905.
- HAVLJUK 1974 Хавлюк, П. И.: *Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга*. Ранне-средневековые древности Ленинград 1974.
- HEINRICH-TAMÁSKA 2002 Heinrich-Tamáska O.: *Megjegyzések a kora avar kori ötvösművészethez a fogazással díszített leletek kapcsán*. MFMÉ–StudArch II (2002) 245–282.
- HEINRICH-TAMÁSKA 2005 Heinrich-Tamáska, O.: *Studien zu den awarenzeitlichen Tauschierarbeiten*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 11. Wien 2005.
- HEINRICH-TAMÁSKA 2006 Heinrich-Tamáska, O.: *Die Stein- und Glasinkrustationskunst des 6. und 7. Jahrhunderts bei den Awaren*. MAA 8. Budapest 2006.
- HORVÁTH 2006 Horváth E.: *A langobard ékkő- és üvegberakás technológiai sajátosságainak vizsgálata a várpalotai és a jutasi fibulákon*. VMMK 24 (2006) 49–66.
- H. TÓTH 1984 H. Tóth E.: *Korai avar vezetőréteg családi temetője a kunbábonyi kagán szállásterületén*. MKBKM 1984 (1985) 10–20.
- H. TÓTH 1988 H. Tóth E.: *Kora avar kor 568–670*. In: Horváth A.–H. Tóth E.–V. Székely Gy.: *Elődeink a Duna–Tisza közén. A Kiskunság és környéke története a régészeti leletek tükrében*. Kecskemét 1988, 43–46.
- H. TÓTH 1996 H. Tóth, E.: *Frühawarische Gräber aus Kunpeszér*. In: (Ed. Daim, F.) *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen+Awaren. Begleitbuch und Katalog*. Eisenstadt 1996, 404–410.
- H. TÓTH 2012 H. Tóth E.: *A „peszéradaci” leletek lelőhelye*. In: (Szerk. Vida T.) *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Budapest 2012, 299–307.
- H. TÓTH–HORVÁTH 1992 H. Tóth, E.–Horváth, A.: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkagans*. Kecskemét 1992.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993 Istvánovits E.–Kulcsár V.: *Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében*. HOMÉ 30–31/2 (1993) 9–57.
- IVANIŠEVIĆ et al. 2006 Ivanišević, V.–Kazanski, M.–Mastykova, A.: *Les nécropoles de Vimina-cium à l’époque des Grandes Migration*. (Monographies du Centre de recherche d’histoire et civilisation de Byzance 22.) Paris 2006.
- JÓSA 1904 Jósa A.: *Avar fülbevaló Bújról*. ArchÉrt 38 (1904) 254–255.
- JUHÁSZ 1973 Juhász I.: *Néhány Békés megyei avarkori leletről*. BMMK 2 (1973) 99–115.
- KADA 1905 Kada E.: *Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból*. ArchÉrt 25 (1905) 360–384, 402–407.
- KADA 1906 Kada E.: *Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból*. ArchÉrt 26 (1906) 135–155, 207–221.
- KISS 1985 Kiss, G.: *Funde der Awarzeit aus Ungarn in Wiener Museum 2*. ArchAu 65 (1985) 147–163.
- KISS 1991 Kiss, A.: *Zur Zeitstellung des „münzdatierten” awarischen Fürstengrabes von Kunágot*. JPMÉ 36 (1991) 67–84.
- KISS 1992 Kiss, A.: *Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken*. In: (Hrsg. Daim, F.) *Awarenforschungen I. Studien zur Archäologie der Awaren 4*. Wien 1992, 35–134.
- KISS 1996 Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. MFMA 2, Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996.
- KISS 2001 Kiss, A.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. I–II*. MAA 6. Budapest 2001.
- KISS–NEMESKÉRY 1964 Kiss, A.–Nemeskéry, J.: *Das langobardische Gräberfeld von Mohács*. JPMÉ 1964, 95–127.
- KOCH 1977 Koch, U.: *Das Reichengräberfeld bei Schretzheim I–II*. (Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Serie A Band 13.) Berlin 1977.

- KOCH 2001 Koch, U.: *Das alemannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60. Stuttgart 2001.
- KOMAR 2006 Комар, А. В.: *Перецепинской комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников восточной Европы VII–нач. VIII. в. — Pereshchepina complex in the context of the pivotal problems of history and culture of the nomads in Eastern Europe (VII–early VIII c.)*. In: *Степы Европы в эпоху средневеко́ья* Том. 5. — *The European steppes in the Middle Age* Vol. 5. Донецк — Donetsk 2006, 7–244.
- KOMAR–HARDAJEV 2012 Комар, А. В.–Хардаев, В. М.: *Зачепиловский („Новосанжарский“) комплекс рубежа VII–VIII. вв. — Zachepilovka („Novosanzharskij“) complex of turn of 7th–8th c.* In: *Степы Европы в эпоху средневеко́ья* Том. 9. — *The European steppes in the Middle Age* Vol. 9. Донецк — Donetsk 2012, 243–296.
- KOVALEVSKAÂ et al. 2006 Ковалевская, В. Б.–Албегова, З. Х.–Пьянков, А. В.–Евсюков, А. Н.: *Компьютерное картографирование массовых типов раннесредневековых металлических зеркал с центральной петелькой*. Археология и геоинформатика (CD-ROM) Вып. 3. Москва 2006.
- KOVÁCS 1913 Kovács I.: *A mezőbándi ásatások*. *Dolg* 4 (1913) 265–389.
- KOVRIG 1963 Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. *ArchHung* 40. Budapest 1963.
- KÖLTŐ 1982 Költő L.: *Avar kori bronztárgyak röntgenemissziós analízise*. *SMK* 5 (1982) 5–67.
- KROPOTKIN 1965 Кропоткин, В. В.: *Новые находки византийских монет на территории СССР*. *VV* 26 (1965) 166–189.
- KÜRTI 1983 Kürti B.: *Az avarok kora (567/568–805)*. In: (Szerk. Kristó Gy.) *Szeged története I/1*. Szeged 1983, 162–218.
- KÜRTI 1990 Kürti B.: *Avar sírleletek Csanytelekről és Gerláról*. *SzMMÉ* 1990, 79–86.
- KÜRTI–LŐRINCZY 1991 Kürti B.–Lőrinczy G.: *„avarnak mondták magukat”. — „they called themselves Avars”*. *Vezető a Móra Ferenc Múzeum kiállításában*. Szeged 1991.
- LÁSZLÓ 1942 László Gy.: *Budapest a népvándorlás korában*. In: (Szerk. Szendy K.) *Budapest története I. 2*. Budapest 1942, 781–818.
- LÁSZLÓ 1970 László Gy.: *A népvándorlaskor művészete Magyarországon*. Budapest 1970.
- LÁSZLÓ 1976 László Gy.: *A bócsai fejedelmi sír és a keceli kard*. *Cumania* 4 (1976) 87–114.
- LEHOCZKY 1905 Lehoczky T.: *Újabban előkerült bronzkori leletek*. *ArchÉrt* 25 (1905) 424–428.
- LEVINA 1994 Левина, Л. М.: *Джетыясарская культура. Часть 3–4. Могильника Алтынасар* Москва 1994.
- LISKA 1997 Liska A.: *Egy 7. századi avar temető emlékei Gyula határában. Egy régen elfeledettnek hitt lelőhely azonosítási kísérlete*. *Múzeumi Híradó* 1997/1. Békéscsaba 1997, 5–7.
- LŐRINCZY 1991 Lőrinczy G.: *A Szegvár-oromdűlői kora avar kori temető 1. sírja*. *MFME* 1984/85-2 (1991) 127–154.
- LŐRINCZY 1992 Lőrinczy G.: *Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.–7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő. (Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit)* *CommArchHung* 1992, 81–124.
- LŐRINCZY 1998 Lőrinczy G.: *Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez*. *MFME – StudArch* 4 (1998) 343–372.
- LŐRINCZY–STRAUB 2003 Lőrinczy G.–Straub P.: *Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez I*. *MFME – StudArch* 9 (2003) 171–187.
- LŐRINCZY–STRAUB 2004 Lőrinczy G.–Straub P.: *Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez II*. *MFME – StudArch* 10 (2004) 305–319.
- LŐRINCZY–STRAUB 2005 Lőrinczy G.–Straub P.: *Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III*. *MFME – StudArch* 1 (2005) 127–145.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1996 Lőrinczy G.–Szalontai Cs.: *Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi történetéhez II*. *MFME–StudArch* II (1996) 269–298.
- MADARAS 1995 Madaras, L.: *The Szeged-Fehértó „A” and „B” Cemeteries*. (Das Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek III.) Debrecen–Budapest 1995.
- MARTIN 1984 Martin, M.: *Weinsiebchen und Toilettgerät*. In: Alföldi-Rosenbaum, E.–Cahn, H. A.–Kaufmann-Heinimann, A.: *Der spätrömische Silberschatz von Kaiseraugst*. *Basler Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte* 9 (1984) 97–132.
- MARTIN 1986 Martin, M.: *Das Frühmittelalter*. In: *Chronologie: Archäologische Daten der Schweiz. — Datation archéologique en Suisse*. *Antiqua* 15. Veröffentlichungen der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte. Basel 1986, 99–197.
- MARTIN 1996 Martin, M.: *Zu den tauschierten Gürtelgarnituren und Gürtelteilen der Männergräber von Kölked-A*. In: Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. *MFMA* 2. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996, 345–361.

- MENGHIN 2007 (Hrsg. Menghin, W.) *Merowingerzeit. Europa ohne Grenzen. Archäologie und Geschichte des 5. bis 6. Jahrhundert.* Berlin 2007.
- MESTER 2009 Mester A.: *Régészeti kutatások Sorokórpátka, Harangozó-hegyen.* In: (Szerk. Kisfaludi J.) *Régészeti kutatások Magyarországon* 2008. Budapest 2009, 91–109.
- MIKULČIČ 2002 Mikulčić, I.: *Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen in Nordmakedonien. Städte – Vici – Refugien – Kastelle.* MBV 54. München 2002.
- MINIČ 1982 Minič, D.: *The Grave Inventory from Stejanovci near Sremska Mitrovica.* Sirmium 4 (1982) 43–48.
- MÓCSY-FITZ 1990 Mócsy A.–Fitz J.: *Pannonia régészeti kézikönyve.* Budapest 1990.
- MOGYORÓSSY 1870 Mogyoróssy J.: *Az 1859-dik évi békésmegyei pusztaszentbenedeki lelet.* ArchÉrt 3 (1870) 280–282.
- MONGAJT 1951 Mongajt, A. L.: *Archeologičeskije zametki. 1. Mogila usadnika u. s. Arcybaševa.* KSIE 41 (1951) 124–130.
- MRKOBRAĐ 1980 Mrkobrad, D.: *Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji.* Fontes ArchIug 3. Monografije 6. Beograd 1980.
- MRT/10 (Szerk. Jankovich B. D.) *Magyarország Régészeti Topográfiája 10. Békés és Békéscsaba környéke I–II.* Budapest 1998.
- MÜLLER 1978 Müller R.: *V. századi bronzművesműhely maradványai Keszthely-Fenékpusztáról.* ArchÉrt 105 (1978) 11–29.
- MÜLLER 1987 Müller R.: *Megjegyzések Fenékpuszta történetéhez.* ZM 1 (1987) 105–122.
- MÜLLER 1989 Müller, R.: *Vorbericht über die Freilegung des Grabes eines hohen Militärs aus der Mittelawarenzeit in Gyenesdiás.* Comm-ArchHung 1989, 141–164.
- MÜLLER 1992 Müller, R.: *Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur.* In: (Hrsg. Daim, F.) *Awarenforschungen I. (Archaeologia Austriaca Monographien.)* Wien 1992, 251–307.
- MÜLLER 2010 Müller, R.: *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta.* CPP 1. Budapest 2010.
- MÜLLER 2014 Müller, R.: *Die Gräberfelder von Keszthely-Fenékpuszta, Ödenkirche-Flur.* CPP 5. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf. 2014.
- NAGY 1992 Nagy M.: *Kora avar kori sírleletek Budapestről. Megjegyzések az avarkori állatormentikához.* ArchÉrt 119 (1992) 15–42.
- NAĐ 1959 Нађ, III.: *Некропола код Арадџа из раног средњег века.* Рад Војвођанских музеја 8 (1959) 45–109.
- NAGY 1998 Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II.* MAA 2. Budapest 1998.
- NIEDERLE 1930 Niederle, L.: *Přspěvky k vyvoji byzantských perku ze IV.-X. století.* Praha 1930.
- ORMÁNDY 1995 Ormándy J.: *Granulációs díszítés avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók.* MFMÉ – StudArch 1 (1995) 151–181.
- OrnJank *Ornatus pretiosi aurei et argentei, graeci, romani, et medii aevi e Collectione Spblis Dni Nicolai Jankovich Museo Nationali Hungarico resignati* 1838.
- PAULSEN 1933 Paulsen, P.: *Stand der Forschung über die Kultur der Wikingerzeit.* BRGK 22 (1933) 182–254.
- PÁSZTOR 1995 Pásztor A.: *A kora és középv avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata.* SMK 11 (1995) 69–92.
- PÁSZTOR 1996 Pásztor A.: *A csákberény-orondpusztai avar kori temető gyöngyleleteinek tipokronológiai vizsgálata.* Savaria 22/3 (1992–1995) 37–83.
- PÁSZTOR 1997 Pásztor A.: *A tiszavasvári-koldusdombi avar kori temető gyöngyleleteiről.* JAMÉ XXXVII–XXXVIII (1995–1996) 189–203.
- PÁSZTOR 2001 Pásztor A.: *A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar kori temető gyöngyleletei.* WMMK 23 (2001) 115–160.
- PÁSZTOR 2008 Pásztor, A.: *Ergebnisse der typochronologischen Untersuchung awarenzeitlicher Perlenfunde in Ungarn.* Antaeus 29–30 (2008) 307–324.
- PÁSZTOR 2010 Pásztor, A.: *Die Perlenfunde aus den Gräbern der Keszthely-Kultur in der Nekropole vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta.* In: Müller, R.: *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta.* CPP 1. Budapest 2010, 349–362.
- PÁSZTOR 2011 Pásztor, A.: *Die Perlenfunde aus dem Gräberfeld Keszthely-Fenékpuszta, Horreum. Anhang des Beitrages Vida, T., Das Gräberfeld neben dem Horreum in der Innenbefestigung von Keszthely-Fenékpuszta.* In: (Hrsg. Heinrich-Tamáska, O.) *Keszthely-Fenékpuszta im Kontexte spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia.* CCP 2. Budapest 2011, 438–442.
- PÁSZTOR 2014 Pásztor, A.: *Perlenfunde aus dem frühawarenzeitlichen Gräberfeld von Keszthely-Fenékpuszta, Ödenkirche-Flur.* In: Müller, R.: *Die Gräberfelder von Keszthely-Fenékpuszta, Ödenkirche-Flur.* CPP 5. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf. 2014, 257–373.
- PINTYE 2011 Pintye G.: *Egy elfeledett sírról, avagy a szeged-kundombi avar temető „különce” (A 260. számú sír)* Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága Tanulmányok 3. Győr 2011, 71–81.

- PULSZKY 1874 Pulszky F.: *A magyarországi avar leletekről*. (Értekezések a történelmi tudományok köréből III/7.) Budapest 1874, 1–12.
- RADNÓTI 1957 Radnóti A.: *Néhány megjegyzés a mártélyi avar szíjvégen látható ábrázoláshoz*. ArchÉrt 84 (1957) 79–81.
- RAŠEV 2007 Рашев, Р.: *Прабългарите през V–VII век*. Велико Търново 2007.
- RÁCZ 2004 Rác Zs.: *Az avar kori ötvössírok*. (Doktori disszertáció. ELTE Történettudományi doktori iskola.) Budapest 2004.
- RÁCZ 2009 Rác Zs.: *Avar kori ötvös- és kovács-szerszámok*. In: (Szerk. Nagy Z.–Szulyovszky J.) *A vasművesség evezredei a Kárpát-medencében*. Szombathely 2009, 67–96.
- RÁCZ 2014 Rác, Zs.: *Die Goldschmiedergräber der Awarenzeit*. MonRGZM Band 116. Mainz 2014.
- RHÉ–FETTICH 1931 Rhé, Gy.–Fettich, N.: *Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn*. Prag 1931.
- ROSNER 1999 Rosner, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Straße*. MAA 3. Budapest 1999.
- ROTH 1986 Roth, H.: *Kunst und Handwerk im frühen Mittelalter. Archäologischen Zeugnisse von Childerich I. bis zu Karl dem Großen*. Stuttgart 1986.
- RUSEVA-SLOKOSKA 1991 Ruseva-Slokoska, L.: *Roman jewellery. A Collection of National Archaeological Museum, Sofia*. Sofia 1991.
- SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995 Salamon, Á.–Cs. Sebestyén, K.: *The Szeged-Kundomb Cemetery*. In: (Ed. Madaras, L.) *Das awarische Corpus–Avar Corpus Füzetek IV*. Debrecen–Budapest 1995, 8–109.
- SAUER 2007 Sauer, F.: *Die archäologischen Grabungen auf der Trasse der S1. Fundstelle Vösendorf-Laxenburgerstrasse*. Bad Vöslau 2007.
- SÁGI 1961 Sági, K.: *Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpusztá*. Acta Anthung 9 (1961) 397–459.
- SCHULZE-DÖRR-LAMM 2002 Schulze-Dörr-lamm, M.: *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum I. Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer Band 30*. Mainz 2002.
- SEY 2013 Sey N.: *A pannoniai római kori bronzművesség műhelykérdései*. (ELTE Doktori disszertáció. Kézirat.) Budapest 2013.
- SOMOGYI 1982 Somogyi P.: *A Kárpát-medencei sarlós temetkezési szokás eredete*. ArchÉrt 109 (1982) 191–200.
- SOMOGYI 1997 Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. MFMA 5. Innsbruck 1997.
- SOMOGYI 2002 Somogyi, P.: *Das „Reitergrab“ von Szeghegy (heute Lovćenac, Serbien) – eine Neubewertung*. MFMÉ – StudArch 8 (2002) 283–289.
- SZATMÁRI 1980 Szatmári, S.: *Das Gräberfeld von Oroszlány und seine Stelle in der frühawarenzeitlichen Metallkunst*. Acta ArchHung 32 (1980) 97–116.
- SZ. WILHELM 2014 Sz. Wilhelm G.: *„Akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették.” Az 1241. évi pusztítás nyomai Szank határában*. In: (Szerk. Rosta Sz.–V. Székely Gy.) *„Carmen miserabile” – A tatárjárás magyarországi emlékei*. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapjára. Kecskemét 2014, 81–110.
- TETTAMANTI 2000 Tettamanti, S.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác–Kavicsbánya*. MAA 4. Budapest 2000.
- TOBIAS 2001 Tobias, B.: *Die awarenzeitlichen Sieblöffel im Karpatenbecken*. CommArchHung 2001, 161–182.
- TOBIAS 2003 Tobias, B.: *Awarenzeitliche Tascheninhalte und Gürtelgehänge im Karpatenbecken*. Universität Wien, Institut für Ur- und Frühgeschichte. Diplomarbeit. Wien 2003.
- TOBIAS 2007 Tobias B.: *Néhány érdekes tárgy a Zillintal-Unterer Kapellenberg D 41. sírból. Csátfibulák és ecsetek*. ArchÉrt 132 (2007) 325–341.
- TOMKA 2008 Tomka, P.: *Die Lehre der Bestattungsbräuche*. Antaeus 29–30 (2008) 233–263.
- TÖMÖRKÉNY 1904 Tömörkény I.: *Az oroszlámosi leletről és ásatás a Körösi-éri iskolánál*. ArchÉrt 24 (1904) 263–277.
- TÖRÖK 1936 Török Gy.: *A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink között*. Dolg 12 (1936) 101–154, 155–177.
- TÖRÖK 1975 Török, Gy.: *The Kiskőrös Pohibuj-Mackó-dűlő Cemetery*. In: (Ed. Kovrig, I.) *Avar Finds in the Hungarian National Museum*. Budapest 1975, 283–304.
- UENZE 1992 Uenze, S.: *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der deutsch-bulgarisch-österreichischen Ausgrabungen 1934–1937*. MBV 43. München 1992.
- VAVANT et al. 1990 (Ed. Vavant, B.–Kondić, V.–Spiecer, J.-M.) *Caričin Grad II. La quartier sud-ouest de la villa haute*. (Collection de l'École Française de Rome 75.) Belgrade–Rome 1990.
- VEJMARN–AJBABIN 1993 Веймарн, Е. В.–Айбабин, А. И.: *Скалистинкий могильник*. Киев 1993.
- VIDA 2000 Vida, T.: *Die Ziergehänge der awarenzeitlichen Frauen im Karpatenbecken*. Acta ArchHung 51 (1999–2000) 2000, 367–377.

- VIDA 2008 Vida, T.: *Conflict and Coexistence: The Local Population of the Carpathian Basin under Avar Rule (sixth to seventh century)*. In: (Ed. Curta, F.) *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Leiden–Boston 2008, 13–46.
- VIDA 2011 Vida, T.: *Das Gräberfeld neben dem Horreum in der Innenbefestigung von Keszthely-Fenékpuszta*. In: (Hrsg. Heinrich-Tamáska, O.) *Keszthely-Fenékpuszta im Kontexte spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. CCP 2. Budapest 2011, 397–437.
- VINSKI 1955 Vinski, Z.: *Nalaz iz Velika Kladuša i problem naušnica tipa okrenute piramide*. *Arheologija* 10 (1955) 63–90.
- VINSKI 1958 Vinski, Z.: *O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog Avarskoga Kaganata*. *OpArch* 3 (1958) 13–67.
- WERNER 1962 Werner, J.: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München 1962.
- WERNER 1984 Werner, J.: *Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren*. München 1984.
- WINTER 1997 Winter, H.: *Awarische Grab- und Streufunde aus Ostösterreich. Ein Beitrag zur Siedlungsgeschichte*. (Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 4.) Innsbruck 1997.

DIE AWARENZEITLICHEN PYRAMIDENFÖRMIGEN OHRGEHÄNGE CSILLA BALOGH

Eine typische Gruppe der Schmuckstücke aus dem 6./7. Jh. bilden die auf antike Vorbilder (Abb. 1) zurückführbaren, pyramidenförmigen Ohrgehänge byzantinischer Herkunft. Sie wurden mit zweierlei Technik hergestellt: es gibt gegossene und gepresste, blecherne Exemplare. Diese Ohrgehänge wurden meistens von Frauen paarweise getragen. Den Szegvár-Typ trugen auch Männer, aber einzelweise.

Unter den gegossenen pyramidenförmigen Ohrgehängen konnte neben den vollen (Tafel 1) und den mit Glaseinlage (Tafel 2, 1–9) verzierten Stücken die Gruppe der gegossenen und durchbrochenen Exemplare (Tafel 2, 10–13) abgesondert werden. Die Mehrheit der gegossenen Typen kommt in Transdanubien, in der Umgebung von Keszthely und Neusiedlersee vor, sie konnten in Goldschmiedewerkstätten mit antiker Tradition gefertigt werden. (Abb. 2, 4–5, 7) Die durchbrochenen Stücke und die Exemplare mit Glaseinlage sind auch in der mittleren Donau–Theißgegend auffindbar.

Dieser Ohrgehängentyp ist für die pannonische, romanisierte Bevölkerung charakteristisch, aber er kommt auch in Gräberfeldern gepidischer Tradition vor.

Die einfachen Exemplare aus dem mittleren Drittel des 6. Jhs bilden die frühesten Vertreter des Typs; etwas später, Ende des 6.–Anfang des 7. Jhs. entstanden die Stücke mit Punkt-Kreis-Verzierung; die mit Glaseinlage waren spätestens im ersten Drittel des 7. Jhs. in Gebrauch. Außerhalb des Karpatenbeckens sind wenig Analogien bekannt, sie stammen aus Nordwestmazedonien (Gradište-Gradište) und von der Halbinsel Krim (Lučistoe, Skalistoe), aber diese sind jünger.

Die aus Blech gemachten pyramidenförmigen Ohrgehänge können fünf Typen zugeordnet werden, und daneben gibt es zwei einzigartige Exemplare.

Der Szegvár-Typ (Abb. 8, 1–2; Tafel 3, 1–9) kann ab der 2. Hälfte/3. Viertel des 6. Jhs. bis zum 1. Drittel des 7. Jhs. datiert werden. Sie kommen im Zentrum des awarischen Gebietes, entlang der Donau und der Theiß vor. (Abb. 9) Die kleinsten Exemplare wurden von ihren Besitzern noch aus Osten mitgebracht. Der grösste Teil der Analogien des Typs aus dem Kaukasusgebiet (Tafel 10–24) ist jünger als die Stücke aus dem Karpatenbecken.

Die Verbreitung des Velika-Kladuša-Typs (Abb. 8, 3; Tafel 4) ist entlang der Donau charakteristisch (Abb. 10), was auf einen in der Nähe arbeitenden Goldschmied oder auf eine Werkstatt hinweisen kann. Ohne Fundzusammenhänge datierten wir diesen Typ nach stilkritischen Grundlagen in die 1. Hälfte des 7. Jhs.

Die Exemplare des Oroszlány-Typs (Tafel 5, 2–5) sind von den anderen abweichend aus Bronze oder Silber gepresst. Aufgrund der Verbreitung der Prestechnik im Karpatenbecken und der Begleitfunde (Tafel 5, 1) des Goldschmiedgrabes von Kunszentmárton ist es anzunehmen, dass sie im 2. Viertel des 7. Jhs. gemacht wurden. (Abb. 11) Dieser Typ ist ein lokales Produkt, die gepresste Nachahmung des Velika Kladuša-Typs.

Innerhalb der Ohrgehänge des Typs Deszk (Abb. 12; Tafel 6–7) wurden aufgrund der Komposition der Granulationen 3 Varianten getrennt (A–C), die Variante B kommt nur in der mittleren Theißgegend vor, die Vertreter der zwei anderen Gruppen kamen in der Nähe der Flüsse Theiß, Maros und Aranka zum Vorschein. (Abb. 14) Die Ohrgehänge sind lokale, aber von mehreren Goldschmieden oder Werkstätten hergestellte Produkte. Eine nahe Analogie von der Halbinsel Tamam (Abb. 12, 8) und einige östliche, mit den awarenzeitlichen Stücken gleichzeitige Parallelen (Tafel 10, 1–5) weisen auch auf die Möglichkeit hin, dass die Awaren die Variante B und

C dieses Typs – dem Szegvár-Typ ähnlich – schon im Kaukasus kennenlernten, und die hier hergestellten Exemplare sind ihre Nachahmungen. Dieser Ohrgehängentyp war im Karpatenbecken nicht lange in Gebrauch, aber in der Umgebung des Kaukasus (Glodos und Djurso, Grab 248) wurden sie länger, auch von Männern getragen.

Die Ohrgehänge kamen mit ärmlichen Beigaben zum Vorschein, ihre nähere Untersuchung wies auf eine Datierung in die 2. Hälfte des 7. Jhs. hin.

Der Szentendre-Typ bildet die zahlreichste Gruppe. (Abb. 15; Tafel 8–9) Diese Exemplare konzentrieren sich auf die Donaukniegegend–Pester Tiefebene, auf die Gebiete südlich von Körös, und auf das linke Ufer der Theiß. (Abb. 16) Obwohl es außerhalb des Karpatenbeckens wenig Analogien (Tafel 10, 6–9) gibt, Vertreter dieses Typs halten wir für lokale Produkte. Sie kommen im allgemeinen in Gräbern mit ärmlichen Beigaben vor. Aufgrund der Begleitfunde waren sie im 1. und 2. Drittel des 7. Jhs. in Mode.

Von den zwei einzigartigen pyramidenförmigen Ohrgehängen (Tafel 5, 6–8) konnten wir das Ohrgehänge des Grabes 262 von Kundomb eingehend untersuchen. Aufgrund awarischer und östlicher Analogien (Tafel 11, 1–14) seiner gepressten, durchbro-

chenen, halbkreisförmigen Verzierung wurde es in die 2. Hälfte des 7. Jhs. datiert.

Es ist wahrscheinlich, dass alle Typen – unabhängig von dem Entstehungsgebiet – im Karpatenbecken gefertigt wurden. Unter den Werkzeugbeigaben der bekannten frühawarischen Goldschmiedgräber finden wir einen Teil der Geräte, die zur Fertigung der pyramidenförmigen Ohrgehänge unentbehrlich waren, aber nur die Meister von Kisújszállás-Nagykert und Kunszentmárton verfügten über alle nötigen Geräte. Trotzdem haben wir nur im letzteren Fall einen konkreten Beweis dafür, dass er solche Ohrgehänge herstellen konnte.

In Westeuropa hatte die Presstechnik spätromische Voraussetzungen, aber ihre Neugeburt begann erst Anfang des 7. Jhs. Dieser Wandel kann auch in der byzantinischen Goldschmiederei beobachtet werden. Im awarenzeitlichen archäologischen Material kann dieser Wandel in der weiten Verbreitung der gepressten Gürtelbeschläge erfasst werden. Es ist schwerer, diesen technologischen Wandel in der Schmuckmode nachzuweisen, aber dieser oben untersuchte Ohrgehängentyp ist ein gutes Beispiel dafür.

Übersetzt von János László

AVAR DÖNEMINDEKI PIRAMIT BİÇİMLİ KÜPELER CSILLA BALOGH

Kökenleri antik örneklere kadar geri giden Bizans kökenli piramit biçimli küpeler (1. resim), Erken Avar Dönemi mücevherlerinin tipik bir grubunu teşkil ederler. Döküm ve plaka olmak üzere, iki farklı teknikte hazırlanmış örnekleri bulunmaktadır. Bu küpeler, ikili olarak ve çoğunlukla kadınlar tarafından kullanılıyordu. Szegvár tipi diye adlandırılan türünü tekli olarak erkekler de kullanıyordu.

Piramit biçimli döküm küpeler (1. illüstrasyon) arasında şimdiye kadar bilinen cam kakmalı döküm küpeler yanında (2. illüstrasyon 1–8), yine döküm olan, fakat içi boşaltılmış piramit şeklindeki örnekleri de ayırt etme imkânımız oldu. (2. illüstrasyon 9–12) Bu küpelerin her iki türü de Tuna'nın batısında kalan bölgelerde karşımıza çıkıyor. Bulundukları yerler, Keszthely ve Fertő Gölü çevresindeki antik geleneklere sahip kuyumcu atölyelerinde hazırlanmış olabilecekleri ihtimalini güçlendiriyor. (2. resim; 4–5. resimler; 7 resim)

Bu küpeler, Panonya bölgesinin Romanize olmuş halkına özgü olsa da, Gepid geleneklere sahip toplulukların mezarlıklarında da karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında en eskileri 6. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğine tarihlenen basit örneklerdir. Ortasında noktalar olan dairelerle süslenmiş olanlar, 6. yüzyılın sonu ile 7. yüzyılın başlarına tarihlendirilebilir. Cam kakmalı olanlar ise en geç 7. yüzyıl-

de birinci çeyreğine kadar kullanılmışlardı. Karpat Havzası dışındaki örnekleri az sayıda Makedonya (Gradište Gradište) ve Kırım'da (Luçistoe, Skalistoe) bulunmuştur. Fakat bunlar Karpat Havzası'ndakilerden daha sonraki dönemlere aittirler.

Szegvár tipi olanlar (8. resim 1–2; 3. illüstrasyon 1–9), 6. yüzyılın ikinci yarısına veya üçüncü çeyreği ile 7. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki döneme tarihlendirilebilir. Bunlar çoğunlukla Avarların yerleşim alanının merkezi kısmında, Tuna ve Tisa kıyılarında görülmüyorlar. (9. resim) En küçük örnekleri, sahipleriyle birlikte Doğu'dan gelmiş olmalı. Nitekim, bu türün Kafkasya bölgesinde (3. illüstrasyon 10–24) bilinen analogilerinin büyük bir bölümü Karpat Havzası'ndakilerden daha sonraki dönemlere aittirler.

Velika Kladuša tipinin (4. illüstrasyon) Tuna kıyısı boyunca yayılmış olması (10. resim) o çevredeki bir kuyumcuya veya atölyeye işaret ediyor. Bu tip, buluntular arasındaki ortak özelliklerin eksikliği nedeniyle, biçimsel özelliklerinden dolayı 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilir.

Oroszlány tipine ait örnekler (5. illüstrasyon 2–5), ötekilerden farlı olarak bronzdan veya gümüşten, presleme tekniğiyle hazırlanmışlardır. Öncelikle presleme tekniğinin Karpat Havzası'ndaki yaygınlığı ve ayrıca Kunszentmárton'daki kuyum-

cu mezarından çıkan buluntular arasındaki piramit yapımı için kullanılan pres kalıbına (5. illüstrasyon 1) dayanarak bunların 7. yüzyılın ikinci yarısında hazırlanmış olduklarını tahmin ediyoruz. Karpat Havzası dışında örneklerinin görülmemesi sebebiyle bu küpeyi, Velika Kladuša tipinin preslenmiş taklidi olmakla birlikte, bölgeye has bir ürün olarak görüyoruz.

Desk tipi küpelerin (12. resim; 6–7. illüstrasyon), granülasyon süslerinden oluşan kompozisyonuna dayanarak üç türünü ayırt ettik (A–C); B değişkesi sadece Orta Tisa bölgesinde görülmektedir; öteki ikisinin yayılım alanı ise kısmen örtüşmektedir ve çoğunluğu Tisa–Maros–Aranka arasında kalan bölgede gün ışığına çıkmıştır (14. resim). Küpelerin, söz konusu bölgede üretildikleri ve pek çok kuyumcu ustasının veya atölyenin ürünü oldukları anlaşılıyor. Öte yandan Taman Yarımadası'nda bulunmuş en yakın analogileri (12. resim 8) ve Avarları'ninkile aynı döneme denk gelen Doğu'daki birkaç analogi (10. illüstrasyon 1–5), Avarların, Szegvár tipi gibi bu türü de — daha ziyade B ve C değişkelerini — daha Kafkasya'da tanıdıkları ihtimalini ortaya atıyor. Karpat Havzası'nda hazırlanmış, taş kakmalarla ve filigran süslerle preslenerek taklit edilmiş örneklerin (Kafkasya'daki örneklerin) kopyaları olması yine ihtimal dahilinde gözükmüyor. Bunlardan A değişkesi ise (Panonya'da, Karpat Havzası'nda) sözü edilen bölgede ortaya çıkmıştır. Karpat Havzası'nda kısa bir süre kullanımda kalan bu küpe tipinin tersine Kafkasya'daki — erkekler tarafından da kullanılan — (örnekleri) daha uzun süre kullanımda kalmıştır (Glodos ve Djurso 248 nolu mezar).

Söz konusu küpelere eşlik eden buluntuların sayısı oldukça azdır. Yakından incelendiğinde 7. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilebileceği görülmektedir.

Piramit biçimli küpelerin en kalabalık grubunu Szentendre tipi teşkil ediyor. (15. resim; 8–9. illüstrasyon) Bu küpeler, yayıldıkları alan bakımından

Tuna (Nehri'nin Budapeşte'nin kuzeyinde kalan) kıvrımı, Peşte Ovası ve Körös Nehri'nin güneyinde, Tisa'nın sol taraflarında yoğunlaşıyorlar. (16. resim) Karpat Havzası dışındaki az sayıdaki analogiye (10. illüstrasyon 6–9) rağmen bu küpe tipinin sözü edilen bölgeye özgü bir tip olduğunu düşünüyoruz. Bu tip, genellikle buluntuların çok az olduğu mezarlarda bulunmuştur. Beraberindeki buluntulardan bu tipin 7. yüzyılın ilk ve üçüncü çeyreğinde kullanıldığını anlaşıyor.

Kendine özgü özellikler taşıyan piramit biçimli iki küpeden (5. illüstrasyon 6–8) Kundomb 262 nolu olanını yakından inceledik. Presleme tekniği ile yapılmış, ortası boş ve kavisli süslemesinin Avar bölgesindeki ve Doğu'daki analogilerine dayanarak (11. illüstrasyon 1–14) bu tipi 7. yüzyılın ikinci çeyreklerine tarihlendiriyoruz.

Bazı küpe tiplerinin ortaya çıkış yerlerini dikkate almazsak, sözü edilen bütün örneklerin Karpat Havzası'nda üretildiğini tahmin etmek mümkün. Erken Avar Dönemi'ne ait bilinen kuyumcu mezarlarından çıkan aletler arasında piramit biçimli küpe yapımı için gerekli aletlerin bir kısmını görmek mümkünse de sadece Kisújszállás-Nagykert ve Kunszentmárton kuyumcu ustaları bu aletlerin hepsine sahipti. Buna rağmen sadece Kunszentmárton kuyumcu ustalarının bu türde küpeler üretmiş olabileceklerine dair somut kanıtlarımız mevcut.

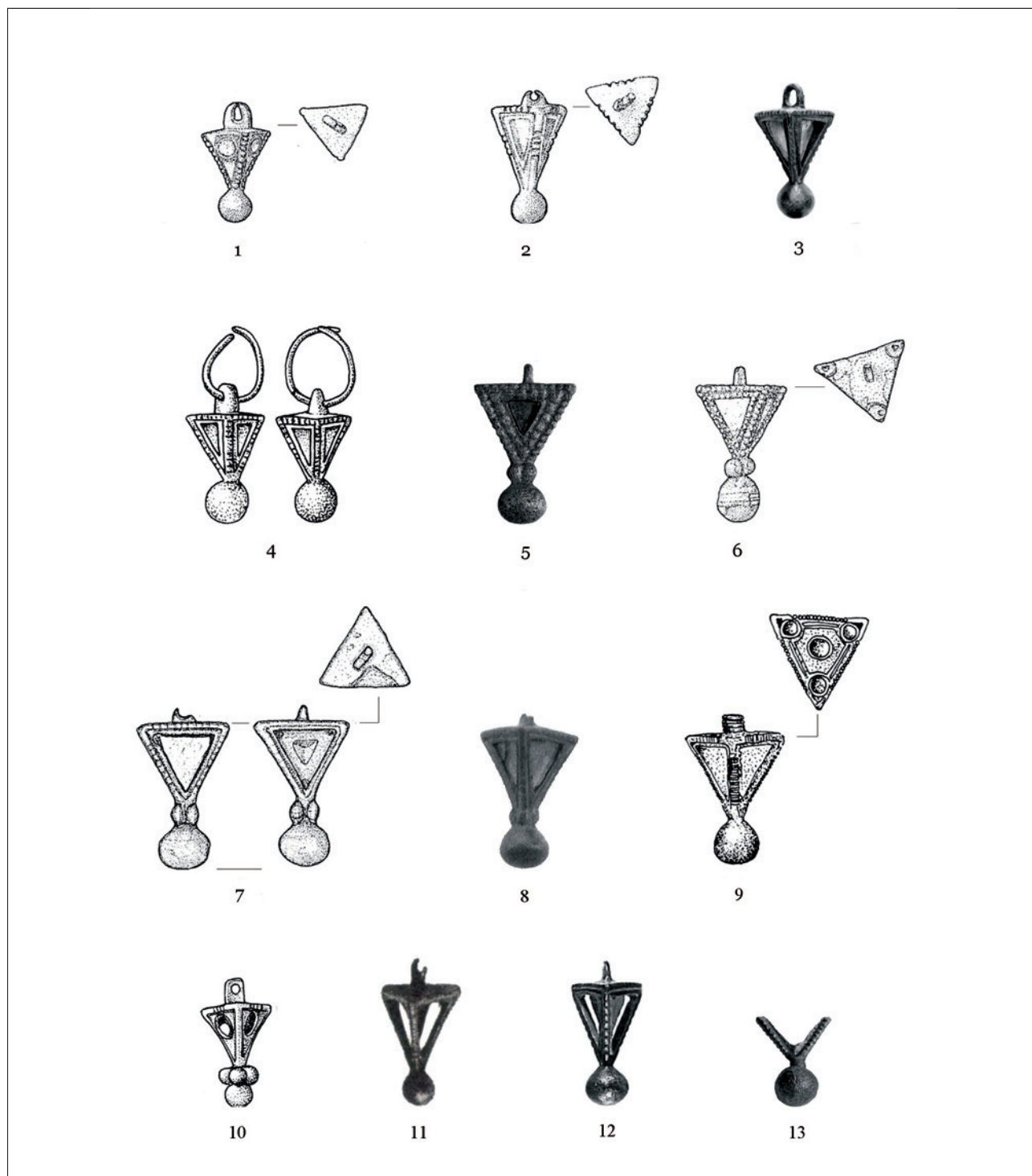
Batı Avrupa'da presleme tekniği geleneğinin kökleri Geç Roma Dönemi'ne kadar uzansa da bu tekniğin yeniden canlanması ancak 7. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu değişim Bizans kuyumculuğunda da yakından gözlemlenebilmektedir. Avar Dönemi arkeolojik buluntularında bu değişim, preslenmiş kemer süslerinin büyük oranda yaygınlaşmasıyla kendini gösteriyor. Mücevher üretiminde bu teknolojik değişimi göstermek daha zordur. Fakat bu çalışmada ele alınan küpe tipi, bu değişimin gösterilm.

Çeviren Csilla Balogh

1. tábla: Öntött, tömör gúlacsüngős fülbevalók: 1. Keszthely-Fenékpuszt, déli erőd fal 1970/4; 2. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány; 3. Parndorf-Westlich des Ortes (Ausztria), szórvány; 4. Závod, 83. sír; 5. Keszthely-Fenékpuszt, Horreum, 18. sír; 6. Kölked-Feketekapu B, 438. sír; 7. Zamárdi-Rétiföldek, 1394. sír; 8. Petronell-Tiergarten (Ausztria), szórvány; 9. Szekszárd-Bogyiszlói út, 295. sír; 10. Halbtorn-Große Straßensöllneracker (Ausztria), szórvány; 11. Au am Leithaberge-Edelbachacker (Ausztria), szórvány; 12. Csákberény-Orondpuszt, 69. sír

Taf. 1: Gegossene volle pyramidenförmige Ohrgehänge: 1. Keszthely-Fenékpuszt, südliche Festungsmauer 1970/4; 2. Unbekannter Fundort (Ungarn), Streufund; 3. Parndorf-Westlich des Ortes (Österreich), Streufund; 4. Závod, Grab 83; 5. Keszthely-Fenékpuszt, Horreum, Grab 18; 6. Kölked-Feketekapu B, Grab 438; 7. Zamárdi-Rétiföldek, Grab 1394; 8. Petronell-Tiergarten (Österreich), Streufund; 9. Szekszárd-Bogyiszlói Straße, Grab 295; 10. Halbtorn-Große Straßensöllneracker (Österreich), Streufund; 11. Au am Leithaberge-Edelbachacker (Österreich), Streufund; 12. Csákberény-Orondpuszt, Grab 69

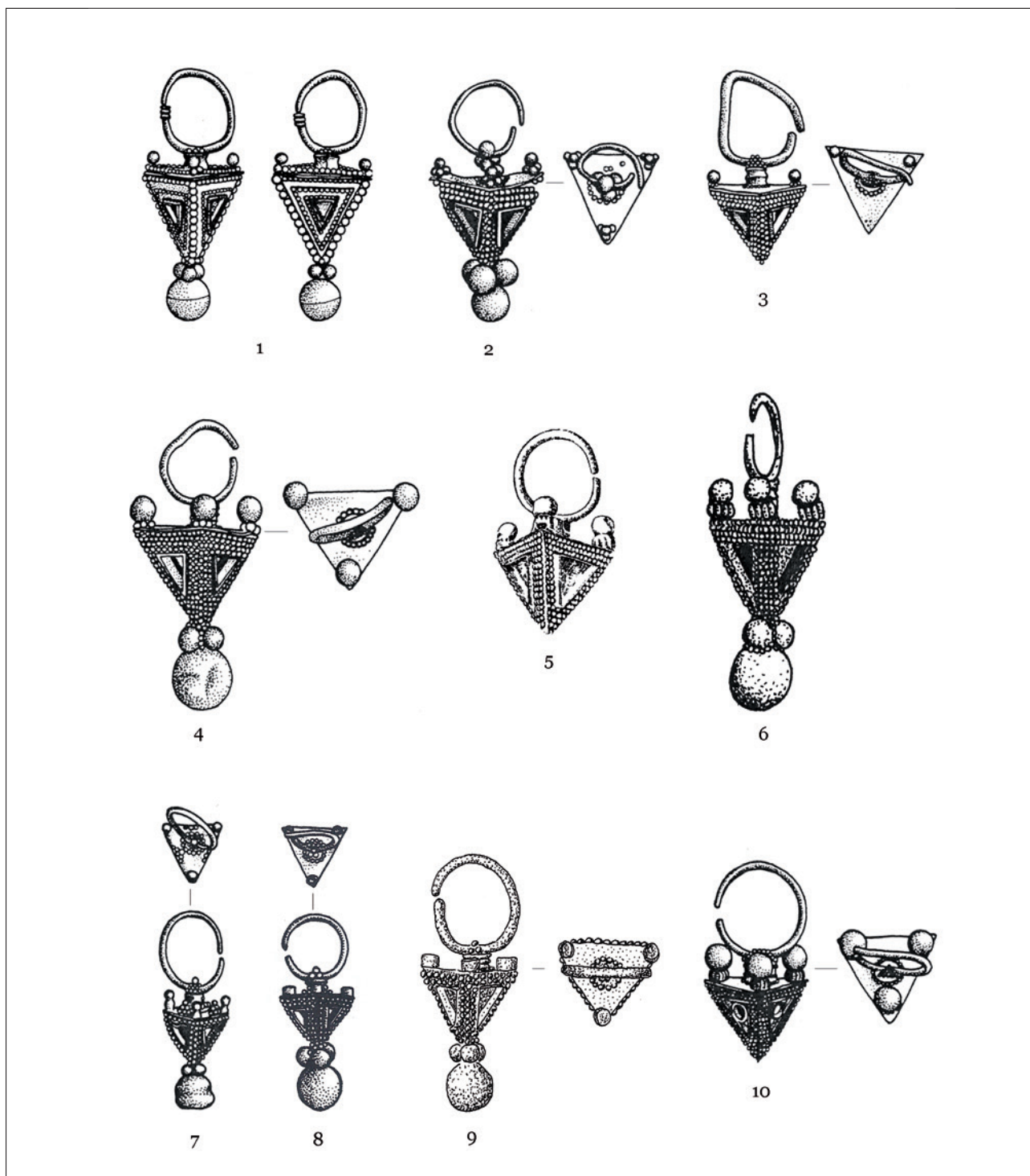
2. tábla: 1–9. Öntött, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók: 1. Bad Deutsch Altenburg-Burgfeld (Ausztria), szórvány; 2. Petronell-Johannesbreite (Ausztria), szórvány; 3. Csanádpalota-országhatár (M43 56. lh.), szórvány; 4. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, 8. sír; 5. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, szórvány; 6. Gols-Wiesenächer/Äußere Eroffäcker (Ausztria), szórvány; 7. Potzneusiedl-Bubanat (Ausztria), szórvány; 8. Sokorópátka-Harangozóhegy, Bőtorok-völgy, szórvány; 9. Kiskunhalas-Balotapuszta, szórvány; 10–13. Öntött, áttört gúlacsüngős fülbevalók: 10. Keszthely-Fenékpuszta, szórvány; 11. Baja, szórvány; 12. Solt-Tételhegy, id. Csete János telke, szórvány

Taf. 2: 1–9. Gegossene pyramidenförmige Ohrgehänge mit Glaseinlage: 1. Bad Deutsch Altenburg-Burgfeld (Österreich), Streufund; 2. Petronell-Johannesbreite (Österreich), Streufund; 3. Csanádpalota-Staatsgrenze (M43 FO. 56), Streufund; 4. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, Grab 8; 5. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, Streufund; 6. Gols-Wiesenächer/Äußere Eroffäcker (Österreich), Streufund; 7. Potzneusiedl-Bubanat (Österreich), Streufund; 8. Sokorópátka-Harangozóhegy, Bőtorok-völgy, Streufund; 9. Kiskunhalas-Balotapuszta, Streufund; 10–13. Gegossene, durchbrochene, pyramidenförmige Ohrgehänge: 9. Keszthely-Fenék, Streufund; 10. Keszthely-Fenékpuszta, Streufund; 11. Baja, Streufund; 12. Solt-Tételhegy, Grundstück von János Csete d. Ä., Streufund

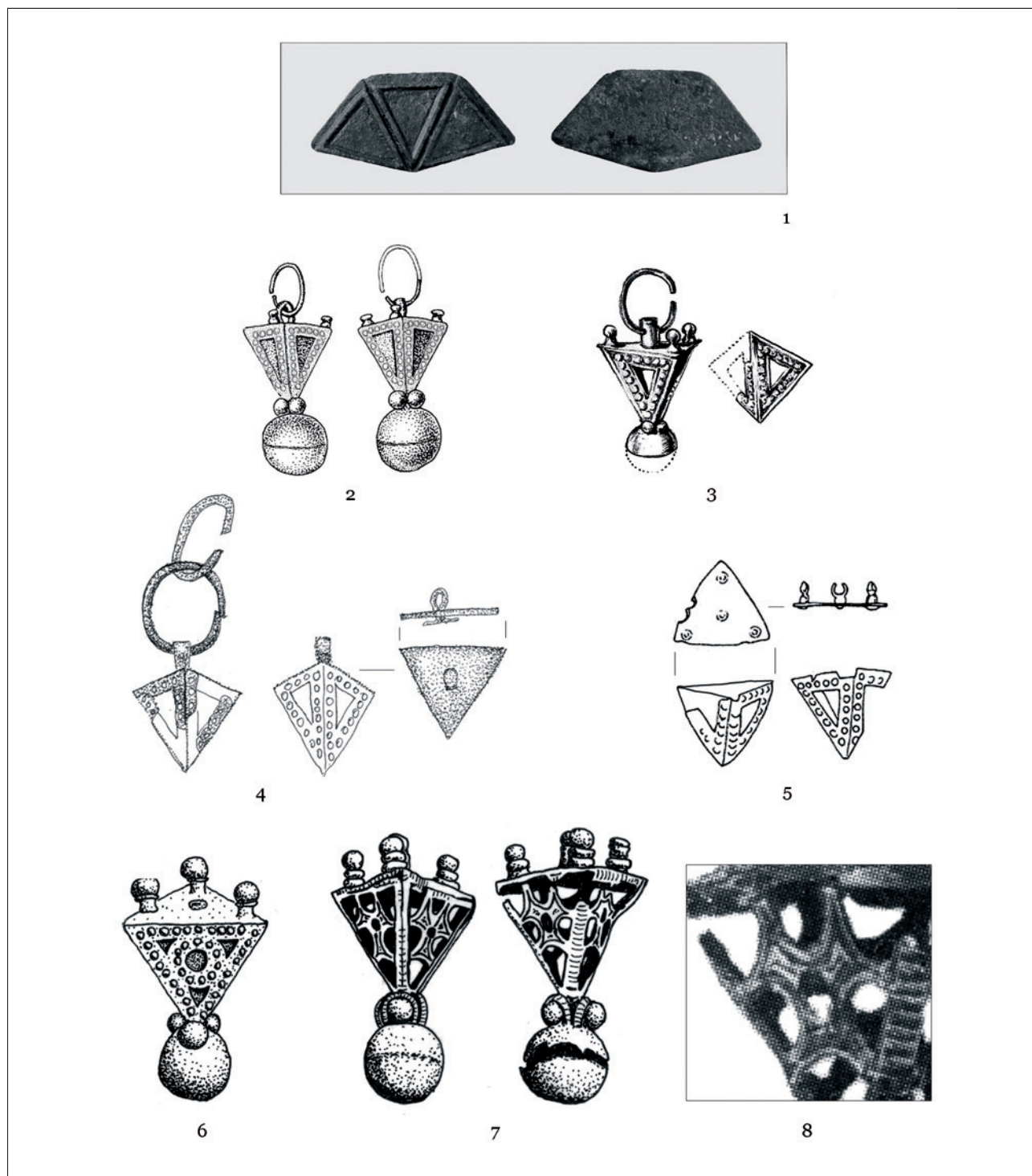
3. tábla: 1–9. Szegvár-típusú gúlacsüngös fülbevalók: 1. Szegvár-Sápoldal, 1. sír; 2. Adony, szórvány; 3. Szegvár-Oromdűlő, 1. sír; 4. Üllő(?), szórvány; 5. Fadd; 6–7. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány; 8. Deszk-T, 24. sír; 9. Kőrösladány-Dózsa TSz; 10–24. A Szegvár-típusú gúlacsüngös fülbevalók keleti párhuzamai: 10–12, 20. Kamunta (CHANTRE 1887 nyomán); 13. Arcybaševo (MONGAJT 1951 nyomán); 14. Klin Yar III, 29. katakomba (FLĚROV 2000 nyomán); 15–17, 19. Mokraya Balka (AFANAS'EV–RUNIČ 2001 nyomán); 18. Kelegej (RAŠEV 2007 nyomán); 21–24. Skalistoe (VEJMARN–AJBABIN 1993 nyomán)

Taf. 3: 1–9. Pyramidenförmige Ohrgehänge des Szegvár-Typs: 1. Szegvár-Sápoldal, Grab 1; 2. Adony, Streufund; 3. Szegvár-Oromdűlő, Grab 1; 4. Üllő(?), Streufund; 5. Fadd; 6–7. Unbekannter Fundort (Ungarn), Streufund; 8. Deszk-T, Grab 24; 9. Kőrösladány-Dózsa TSz; 10–24. Östliche Analogien der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Szegvár-Typs: 10–12, 20. Kamunta (nach CHANTRE 1887); 13. Arcybaševo (nach MONGAJT 1951); 14. Klin Yar III, Katakomba 29 (nach FLĚROV 2000); 15–17, 19. Mokraya Balka (nach AFANAS'EV–RUNIČ 2001); 18. Kelegej (nach RAŠEV 2007); 21–24. Skalistoe (nach VEJMARN–AJBABIN 1993)

4. tábla: Velika Kladuša-típusú gúlacsüngős fülbevalók: 1. Erdély (Románia), szórvány; 2–3, 8–9. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány; 4. Fadd(?), szórvány; 5. Ram (Szerbia); 6. Velika Kladuša (Bosznia-Hercegovina); 7. Rácalmás, szórvány; 10. Dávod, szórvány

Taf. 4: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Velika Kladuša-Typs: 1. Transsylvanien (Rumänien), Streufund; 2–3, 8–9. Unbekannter Fundort (Ungarn), Streufund; 4. Fadd(?), Streufund; 5. Ram (Serbien); 6. Velika Kladuša (Bosnien und Herzegowina); 7. Rácalmás, Streufund; 10. Dávod, Streufund

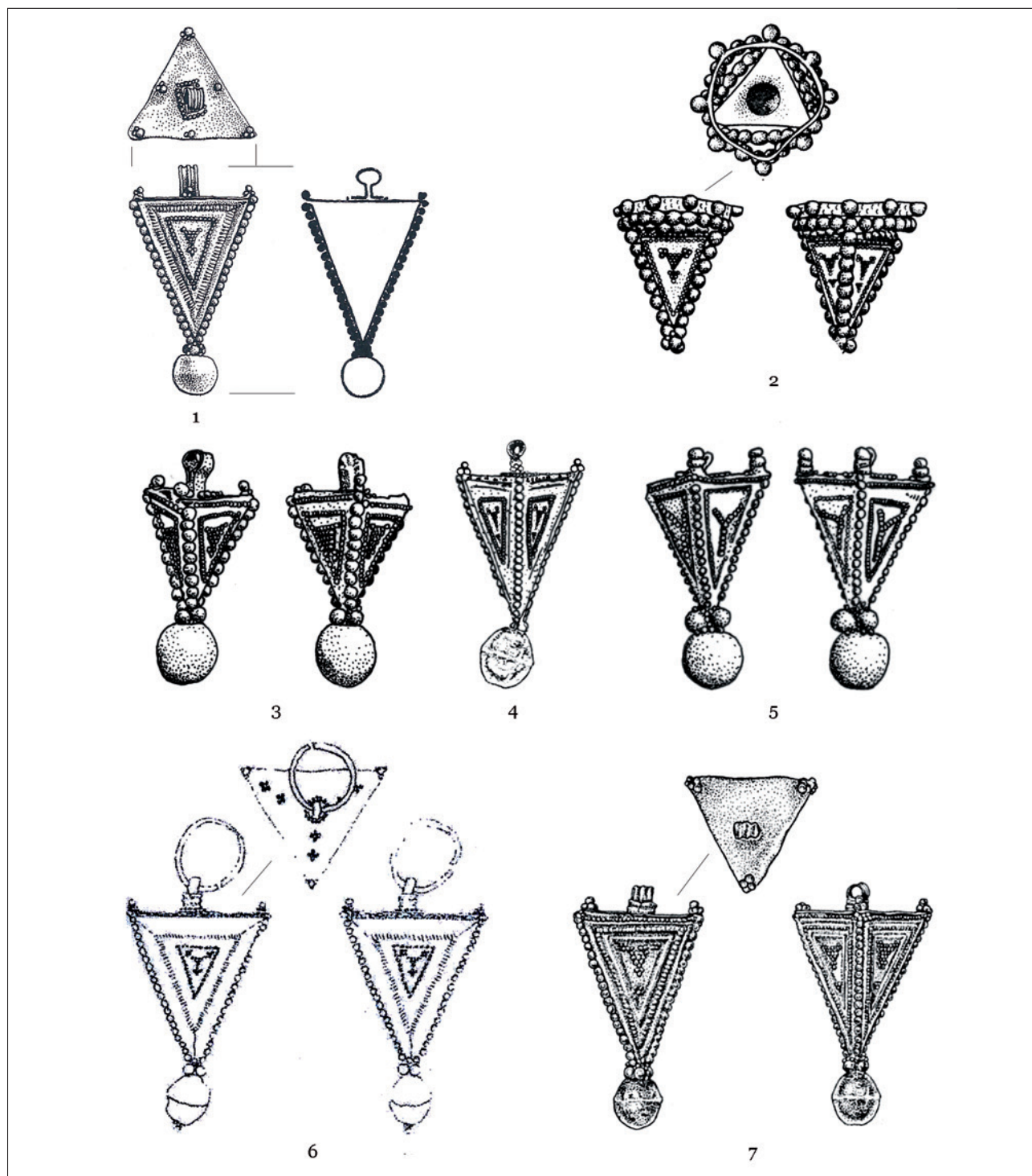
5. tábla: 1. Gúlaesüngős fülbevaló készítésére szolgáló préselőminta a kunszentmártoni ötvössírból; 2–5. Oroszlány-típusú gúlaesüngős fülbevalók: 2. Oroszlány-Borbálatelep, 40. sír; 3. Bágyog-Gyűrhegy; 4. Makó, Mikócsa-halom, 16. sír; 5. Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Szerbia), 30. sír; 6–8. Egyedi préselt gúlaesüngős fülbevalók: 6. Jutas; 7–8. Szeged-Kundomb, 262. sír

Taf. 5: 1. Pressform eines pyramidenförmigen Ohrgehänges aus einem Goldschmiedegrab von Kunszentmárton; 2–5. Pyramidenförmige Ohrgehänge des Oroszlány-Typs: 2. Oroszlány-Borbálatelep, Grab 40; 3. Bágyog-Gyűrhegy; 4. Makó, Mikócsa-Hügel, Grab 16; 5. Bačko Petrovo Selo, Čik (Serbien), Grab 30; 6–8. Einzelne gepresste pyramidenförmige Ohrgehänge: 6. Jutas; 7–8. Szeged-Kundomb, Grab 262

6. tábla: Deszk-típusú gúlacsüngős fűlbevalók; 1. Gyula-Pusztaszentbenedek; 2. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány; 3. Ismeretlen lelőhely (Torontál vármegye), szórvány; 4. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány; 5. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 6–7. Ismeretlen lelőhely/Kisújszállás(?)

Taf. 6: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Deszk-Typs: 1. Gyula-Pusztaszentbenedek; 2. Unbekannter Fundort (Ungarn), Streufund; 3. Unbekannter Fundort (Komitat Torontál), Streufund; 4. Unbekannter Fundort (Ungarn), Streufund; 5. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 6–7. Unbekannter Fundort/Kisújszállás(?)

7. tábla: Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók: 1. Deszk-D, 170. sír; 2. Alibunar (Szerbia), szórvány; 3. Deszk-H, 12. sír; 4. Ismeretlen lelőhely (Torontál vármegye), szórvány; 5. Deszk-Sz, 3. sír; 6. Ismeretlen lelőhely/Mokrin(?) (Kikindai Múzeum, Szerbia), szórvány; 7. Magyarmajdán-Újtemető/Majdan (Szerbia)

Taf. 7: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Deszk-Typs: 1. Deszk-D, Grab 170; 2. Alibunar (Serbien), Streufund; 3. Deszk-H, Grab 12; 4. Unbekannter Fundort (Komitat Torontál), Streufund; 5. Deszk-Sz, Grab 3; 6. Unbekannter Fundort/Mokrin(?) (Kikindaer Museum, Serbien), Streufund; 7. Majdan-Neuer Friedhof (Serbien)

8. tábla: Szentendre-típusú gúlacsüngős fűlbevalók: 1. Deszk-G, 15. sír; 2. Inota; 3. Kula (Szerbia); 4. Szentes-Sárgapart, Felsőcsordajárás; 5. Hódmezővásárhely-Szabadságtér, 3. sír; 6. Budapest XVIII. Erzsébetfalva; 7. Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbánya, 1. sír; 8. Budapest XIII. Angyalföld, Gömb u.–Üteg u.; 9. Budapest XIII. Angyalföld; 10. Búj-Gőzmalom

Taf. 8: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Szentendre-Typs: 1. Deszk-G, Grab 15; 2. Inota; 3. Kula (Serien); 4. Szentes-Sárgapart, Felsőcsordajárás; 5. Hódmezővásárhely-Szabadságplatz, Grab 3; 6. Budapest XVIII. Erzsébetfalva; 7. Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Sandgrube, Grab 1; 8. Budapest XIII. Angyalföld, Gömb Straße–Üteg Straße; 9. Budapest XIII. Angyalföld; 10. Búj-Gőzmalom

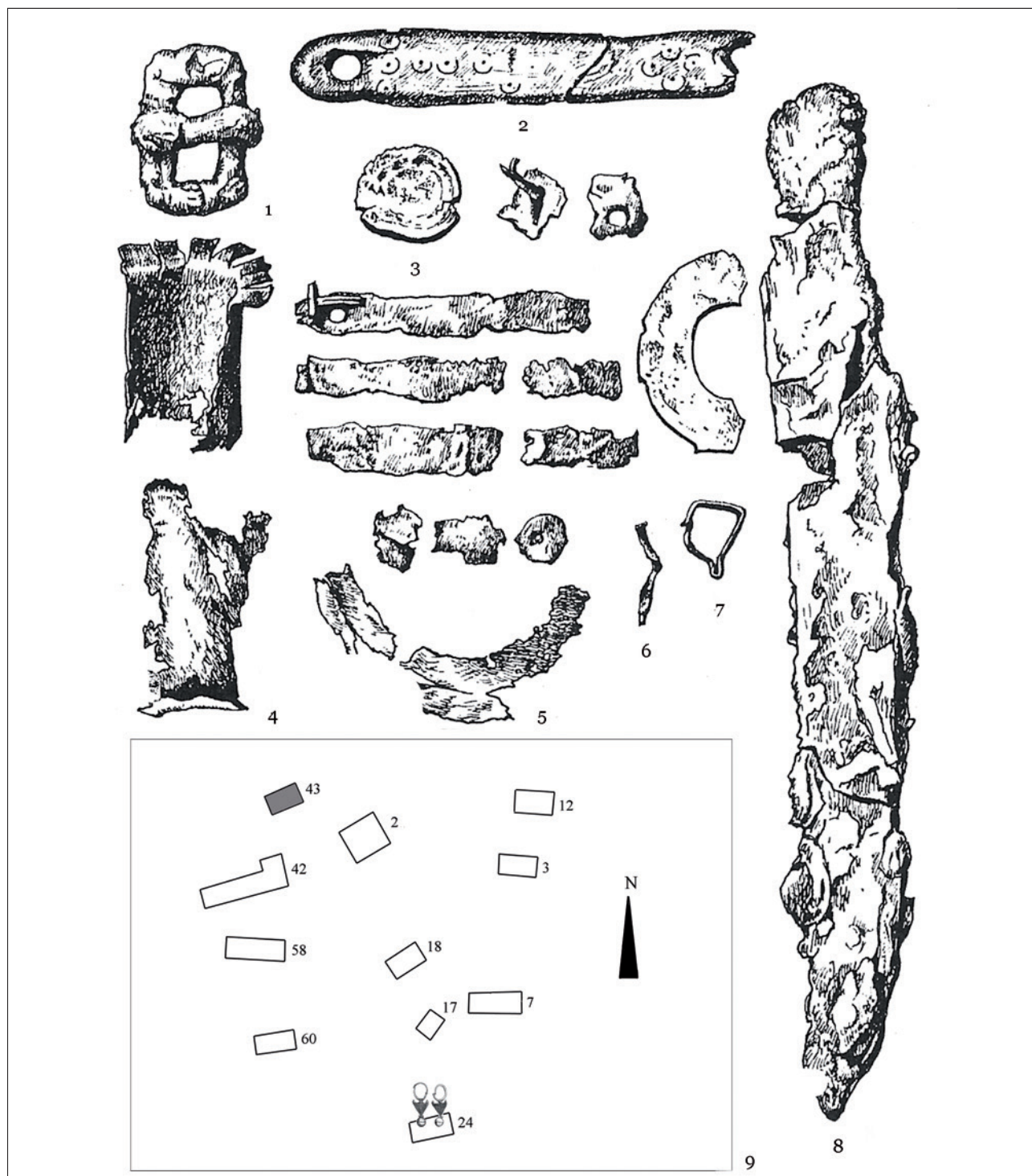
9. tábla: Szentendre-típusú gúlaacsüngős fülbevalók: 1. Ismeretlen lelőhely (Magyarország); 2. Rábapordány, szór-
vány; 3. Ismeretlen lelőhely (Magyarország); 4. Szegvár-Oromdűlő, 870. sír; 5. Peszéradacs; 6. Erdély/Transsilvania
(Románia, Düsseldorf Múzeum); 7. Szentendre, 2. sír; 8. Alibunar (Szerbia), szór-
vány
Taf. 9: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Szentendre-Typs: 1. Unbekannter Fundort (Ungarn); 2. Rábapordány,
Streufund; 3. Unbekannter Fundort (Ungarn); 4. Szegvár-Oromdűlő, Grab 870; 5. Peszéradacs; 6. Transsilvanien
(Rumänien, Düsseldorfer Museum); 7. Szentendre, Grab 2; 8. Alibunar (Serbien), Streufund

10. tábla: 1–5. A Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók keleti párhuzamai: 1–2. Kamunta (CHANTRE 1887 nyomán); 3. Dél-Oroszország (VINSKI 1955 nyomán); 4. Glodos (KOMAR 2005 nyomán); 5. Djurso, 248. sír (KOMAR 2005 nyomán); 6–9. A Szentendre-típusú fülbevalók Kárpát-medencén kívüli párhuzamai: 6. Usti'e Biskupija (BÁLINT 1989 nyomán); 7. Ciprus; 8. San Francisco; 9. Michalkow (VINSKI 1955 nyomán)
Taf. 10: 1–5. Östliche Analogien der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Deszk-Typs: 1–2. Kamunta (nach CHANTRE 1887); 3. Südrussland (nach VINSKI 1955); 4. Glodos (nach KOMAR 2005); 5. Djurso, Grab 248 (nach KOMAR 2005); 6–9. Analogien der Ohrgehänge des Szentendre-Typs außer dem Karpatenbecken: 6. Usti'e Biskupija (nach BÁLINT 1989); 7. Ciprus; 8. San Francisco; 9. Michalkow (nach VINSKI 1955)

11. tábla: 1–5. Áttört karéjos korongok a Kárpát-medencében: 1. Tépe; 2. Szegvár-Oromdűlő, 134. sír; 3. Ljubljana (Szlovénia), szórvány; 4. Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Szerbia), 101. sír; 5. Szeged-Kundomb, 262. sír; 6–14. Az áttört karéjos korongok keleti párhuzamai: 6. Altynasar; 7. Ufa, 2. sír; 8. Klin Yar; 9. Hristoforovka; 10. Suhanovo; 11–12. Mokraya Balka; 13. Glodos; 14. Michaelsfeld. 15. Az áttört karéjos korongok lelőhelyei
Taf. 11: 1–5. Durchbrochene Scheiben mit Halbkreisen im Karpatenbecken: 1. Tépe; 2. Szegvár-Oromdűlő, Grab 134; 3. Ljubljana (Slovenien), Streufund; 4. Bačko Petrovo Selo, Čik (Serbien), Grab 101; 5. Szeged-Kunhügel, Grab 262; 6–14. Östliche Analogien der durchbrochenen Scheiben mit Halbkreisen: 6. Altynasar; 7. Ufa, Grab 2; 8. Klin Yar; 9. Hristoforovka; 10. Suhanovo; 11–12. Mokraya Balka; 13. Glodos; 14. Michaelsfeld. 15. Fundstellen der durchbrochenen Scheiben mit Halbkreisen

12. tábla: 1–8. Deszk-T, 43. sír leletei; 9. A Deszk-T temetőben lévő kora avar kori sírok elhelyezkedése
Taf. 12: 1–8. Deszk-T, Funde des Grabes 43; 9. Die frühawarischen Gräber im Gräberfeld Deszk-T

A KÖTETBEN TALÁLHATÓ RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE –

ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS – LIST OF ABBREVIATIONS

Acta AntHung	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Acta ArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Acta MusNap	Acta Musei Napocensis (Cluj)
Annales AIHV	Annales du (...) Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AntTan	Antik Tanulmányok (Budapest)
AR	Alba Regia. A székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei (Székesfehérvár)
Archeologija	Archeologija. Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu. Nova Serija – Archeologija (Sarajevo)
Arrabona	Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve (Győr)
ArchAust	Archaeologia Austriaca (Wien)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)
ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest)
BAR	British Archaeological Reports (Oxford)
BAR-IS	British Archaeological Reports – International Series (Oxford)
BKözl	Bányászattörténeti Közlemények (Rudabánya)
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
BPA	Bulletin de l'Association Pro Aventico (Avenches)
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Frankfurt am Main)
Britannia	Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies (London)
BROB	Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland (Amersfoort)
BudRég	Budapest Régiségei (Budapest)
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
SA	Sovetskaâ Arheologija (Moskva)
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
ColchArchRep	Colchester Archeological Report (Colchester)
CPP	Castellum Pannonicum Pelsonense (Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden)
Cumania	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei (Kecskemét)
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fotótár (Budapest)
DissArch	Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae (Budapest)
DissPann	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár (Budapest)
Dolg	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Cluj/Kolozsvár)
EBM	Balassa Bálint Múzeum (Esztergom)
FiA	Forschungen in Augst (Augst)
FIL	Forschungen in Lauriacum (Linz)
FM	Ferenczy Múzeum (Szentendre)
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
FÖ	Fundberichte aus Österreich (Wien)
FW	Fundort Wien. Berichte zur Archäologie (Wien)
Germania	Germania. Anzeiger des Röm.-Germ. Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts (Mainz)
GyEL PL	Győri Egyházmegyei Levéltár Püspöki Levéltár (Győr)
GyT	Győri Tanulmányok (Győr)
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
HM	Hajdúsági Múzeum (Hajdúböszörmény)
INM Varna	Izvestija na Narodnija Muzej (Varna)
JAMÉ	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
JGS	Journal of Glass Studies (Corning, USA)
JÖAI	Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes (Wien)
JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)

JRA	Journal of Roman Archaeology (Portsmouth)
JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mainz)
KСИИМК	Краткие Сообщения Института Истории Материальной Культуры (Moszkva)
KDM	Kuny Domokos Múzeum (Tata)
KDM HGy	Kuny Domokos Múzeum Helytörténeti Gyűjtemény (Tata)
KiM	Katalogi in Monografije (Ljubljana)
KJM	Katona József Múzeum (Kecskemét)
KMMK	Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei (Tata)
KDMK	Kuny Domokos Múzeum Közleményei (Tata)
Korunk	Korunk (Kolozsvár/Cluj, R)
KSIE	Kratkie Soobščenija Instituta Archeologii AN USSR (Kijev)
LDM	Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)
LK	Levéltári Közlemények (Budapest)
LSZ	Levéltári Szemle (Budapest)
MAA	Monumenta Avarorum Archaeologica (Budapest)
MAQ	Medium Aevum Quotidianum (Krems)
MBV	Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte (München)
MEFRA	Mélanges de l'École Française de Rome Antiquité
MFM	Móra Ferenc Múzeum (Szeged)
MFMA	Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie (Wien)
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFME – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
MGAH	Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae (Budapest)
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
MKBKM	Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében (Kecskemét)
MNL KEML	Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (Esztergom)
Neograd	A Nógrád Megyei Múzeumok/Dornyai Béla Múzeum Évkönyve (Salgótarján)
OpArch	Opuscula Archaeologica. Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Zágráb)
OTKA	Országos Tudományos Kutatási Alap
Peuce	Peuce. Studii și comunicări de istorie și arheologie (Tulcea)
PSZL	Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár (Budapest)
RCRF Acta	Rei Creatariae Romanae Fautorum Acta
RÖ	Römisches Österreich (Wien)
RIU	Die römischen Inschriften Ungarns
RLÖ	Die Römische Limes in Österreich (Wien)
Savaria	Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely)
SEB	Sylloge Epigraphica Barcinonensis (Barcelona)
SEP	Studia Epigraphica Pannonica (Budapest)
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
Századok	Századok (Budapest)
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
StudCom	Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból (Szentendre)
ŠtZ	Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV (Nitra)
TBMÉ	Tatabányai Múzeum Évkönyve (Tatabánya)
TitAquinc	Tituli Aquincenses (Budapest)
TMTF	Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek (Tatabánya)
TrZ	Trierer Zeitschrift (Trier)
TSZ	Történelmi Szemle (Budapest)
Varia ArchHung	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
VV	Vizantijskij Vremennik (Moszkva–Leningrad)
WAB	Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (Eisenstadt)
WMMÉ	A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
ZFFUKH	Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, Historica (Bratislava)
ZM	Zalai Múzeum (Zalaegerszeg)

á	átmérő
fm	fülmetszet
h	hosszúság
m	magasság
sz	szélesség
t	tömeg
v	vastagság